

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**13.-15. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA AHİLİK:
KURUMSALLAŞMA, TOPLUMSAL YAPI VE İDEOLOJİ**

Alireza MOGHADDAM

Doktora Tezi

Ankara, 2017

13.-15. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA AHİLİK:
KURUMSALLAŞMA, TOPLUMSAL YAPI VE İDEOLOJİ

Alireza MOGHADDAM

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

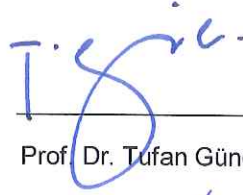
Alireza Moghaddam tarafından hazırlanan "13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve İdeoloji" başlıklı bu çalışma, 20.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Başkan)

Prof. Dr. Mehmet Öz (Danışman)

Prof. Dr. Tufan Gündüz

Doç. Dr. Resul Ay

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Atıcı Arayancan

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Sibel BOZBEYOĞLU

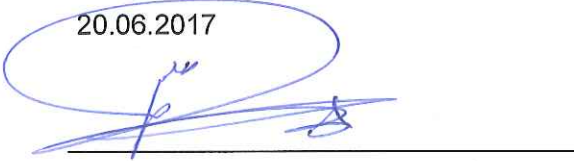
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20.06.2017

Alireza Moghaddam

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenikle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- **Tezimin 30.07.2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

- **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

20/06/2017

(imza)

Öğrencinin Alireza MOGHADDAM

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Mehmet ÖZ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

 (imza)
Alireza MOGHADDAM

ÖZET

MOGHADDAM, Alireza. *13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve İdeoloji*, Doktora Tezi, Ankara, 2017.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesi ve İslamlaşma-Türkleşme sürecinin başlamasıyla birlikte, bölgenin hemen hemen her yerinde Ahi lakaplı kişiler ve onlara ait tekkeler zuhur etmeye başlamıştır. XIV. yy'ın başlarında Anadolu'yu gezen ünlü seyyah İbn Battuta, çoğu zaman Ahilerin misafirperverliğine mazhar olmuş, tekkelerinde konaklamış ve eserinde haklarında geniş bilgi vermiştir. XIII.-XV. yy'da Anadolu'nun sosyo-kültürel ve ekonomik, hatta siyasal hayatında etkin role sahip olan Ahiler, sonraki yüzyıllarda da, zayıf derecede olsa bile, varlıklarını koruyabilmişlerdir. Ahiler ve mensup oldukları teşkilat (Ahilik) özellikle son yüzyılda araştırmacıların dikkatini çekmiş, haklarında farklı ve bazen birbirine zıt pek çok görüş ileri sürülmüştür.

Bu çalışma konuyla ilgili ana kaynaklardan faydalanarak konuya ilişkin yapılan araştırmaları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirme ve Anadolu Ahiliğinin mâhiyeti hakkında bir fikir edinme çabasıdır.

Dört bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde Ahiliğin temeli olarak fütüvvet ele alınarak fütüvvetin kökenleri, tarihî gelişimi ve Ahilikle olan ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca Anadolu dışı Orta Çağ İslam dünyasındaki Ahiler tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Anadolu'da Ahilik teşkilatı, tarihsel açıdan bir sorgulamaya tabi tutularak, Ahiliğin Anadolu'ya girişi, tarihî gelişimi ve bir Türk kurumu olduğu tezi araştırılmıştır. Üçüncü bölümde de Anadolu Ahiliğinin kurumsallaşması ve Ahi Evren problemi ele alınmış, mitolojik ve tarihsel şahsiyeti irdelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Selçuklu, Beylikler ve erken Osmanlı dönemlerinde Ahiler, devlet ve toplum ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Ahilik, Fütüvvet, Anadolu, Selçuklu, Osmanlı, Ahi Evren, Esnaf Teşkilatı

ABSTRACT

MOGHADDAM, Alireza. *Akhism in Anatolia in the 13th-15th centuries: Institutionalization, Social Structure and Ideology*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2017.

With the conquest of Anatolia by the Turks and the beginning of the process of Islamization and Turkification, Akhi nicknamed persons and their monotheisms began to appear almost everywhere in the region. The famous traveler Ibn Battuta, who traveled to Anatolia at the beginning of the 14th century, has often been received the hospitality of the Akhis, has been accommodated in his tekke and has given extensive information about the Akhis in his works. Having an active role in the socio-cultural, economic, and even political life of Anatolia in the 13th-15th century, the Akhis, even in a weak level, were able to protect their existence. The Akhis and the organization they belong to (Akhism) attracted the attention of researchers especially in the last century, and many different and sometimes contradictory views have been put forward about them.

This study is an attempt to evaluate the researches related to the subject critically by taking advantage of the main sources related to the subject and to get an idea about the authority of the Anatolian Akhism.

In the first part of this work, which is composed of four chapters, the philosophy of futuwwa is examined, by taking into consideration its origins, its historical development and its relation with the Akhism. In addition, attempts have been made to identify the Akhis in the non-Anatolian Middle Ages Islamic world. In the second chapter, the Akhi organization in Anatolia was subjected to a historical inquiry by discussing its entrance to Anatolia and its historical development with an account of the thesis that it was a Turkish institution

Keywords

Akhism, Futuwwa, Anatolia, Seljuks, Ottoman, Akhi Evren, Tradesman Organization

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
YÖNTEM VE PROBLEMLER	33
1. BÖLÜM: AHİLİĞİN TEMELİ OLARAK FÜTÜVVET: TARİH VE İDEOLOJİ	35
1.1. Fütüvvetin kökenleri	35
1.1.1. Kadim İran'da Genç Erkekler Topluluğu: Mairya	37
1.1.2. Sasaniler Dönemi: Hadiyaran	40
1.2. Fütüvvet	43
1.2.1. Irak'ta Fütüvvet	45
1.2.2. Horasan'da Fütüvvet	52
1.2.3. Nasır Li-Dinillah ve Fütüvvette Yeni Dönem	57
1.3. Fütüvvet-Ahilik ilişkisi ve Ahiliğin Mâhiyeti	61
1.4. Anadolu Dışı Orta Çağ İslam Dünyasında Ahilik	79
1.4.1. Sufi-meşrep Ahiler	80

1.4.2. Meslek Erbabı Ahiler	90
1.4.3. Siyasî-Askerî vasıflı Ahiler	91
2. BÖLÜM :ANADOLU'DA AHİLİK: TARİHSEL AÇIDAN BİR SORGULAMA	97
2.1. Ahiliğin Anadolu'ya Girişi ve Tarihî Gelişimi	97
2.2. Ahiliğin Türk Kurumu Olduğu Tezi ve “Akı” Kelimesi	108
3. BÖLÜM: ANADOLU'DA AHİLİĞİN KURUMSALLAŞMASI VE AHİ EVREN PROBLEMİ	118
3.1. Mitolojik Ahi Evren	118
3.2. Tarihsel Ahi Evren	121
3.2.1. Yaşadığı Zaman Problemi	121
3.2.2. Yaşadığı Mekan Problemi	125
3.2.3. Çevresi Problemi	130
3.2.4. Ahi Evren ve Anadolu Ahiliğinin Kurucusu Meselesi	144
4. BÖLÜM: AHİLER, DEVLET VE TOPLUM	146
4.1. Selçuklu Dönemi	146
4.2. Beylikler Dönemi	152
4.3. Erken Osmanlı Dönemi	155
SONUÇ	159
KAYNAKÇA	162
EK 1. Metâli-i İman	175
EK 2. El-Menâhicü'l-Seyfiyye	176
EK 3. Tefsira	177
EK 4. Şeyh Nâsireddin'in Konevî'ye yazdığı Mektup	178
EK 5. Şeyh Evren mezar kitâbesi	179
Ek 6. Orijinallik Raporu	180
Ek 7. Etik Kurul Muafiyeti	181

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen Makale
bkz.	bakınız
C.	cilt
çev.	çeviren
d.	doğum
<i>Fütüvvetname-i Sultani</i>	Mevlana Hüseyin Vaiz-i Kaşifi-i Sebzivari, <i>Fütüvvetname-i Sultani</i> , haz. Muhammed Cafer Mahcub.
<i>Fütüvvet Teşkilatı</i>	Abdülbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, <i>İÜİFM</i> , C. 11, S. 1-4, İstanbul 1949-1950, ss. 3-354.
haz.	hazırlayan
Hz.	hazret
hük.	hükümet yılları
<i>İÜİFM</i>	<i>İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası</i>
krş.	karşılaştır
ktp.	kütüphane
No.	numara
ö.	ölüm
S.	sayı
s.	sayfa
s.a.v.	sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	sayfalar
<i>TKHBAD</i>	<i>Türk Kültürü ve hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi</i>
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
<i>TDVİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
Y.	yıl
yay.	yayınevi
yp.	yaprak
yy.	yüzyıl

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

1. AHİLİKLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Ahilik ve Ahiler başta olmak üzere Fütüvvet Teşkilatı ve bu teşkilata mensup kişiler hakkında bilgileri içeren kaynakları dört başlık altında değerlendirebiliriz.

1.1. Fütüvvetnameler

Fütüvvet/Ahilik teşkilatının iç tüzüğü mahiyetinde olan bu eserler, genelde teşkilatın adab ve erkanı, teşkilata girip giremeyecek kişiler ve bazı ahlâkî kurallar hakkında bilgiler içermekteler.

1.1.1. *Kitabu'l-Fütüvve*: Sülemî

Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) Arapça bu eseri, elimize ulaşan en eski Fütüvvetname olmamakla birlikte, aslında bir sonraki dönemlerde yazılan Fütüvvetnamelerden çok farklıdır. Beş bölümden oluşan bu eserde, Fütüvvet adab ve erkanına dair herhangi bir malumat bulunmamakta ve sadece uyulması gereken ahlâkî kurallar anlatılmaktadır. Melamî bir sufi olan Sülemî'nin muhataplarının Fütüvvete mensup veya meraklı sufiler olduğu anlaşılmaktadır. Eserde üzerinde durulan Fütüvvet ise, tasavvufî Fütüvvettir. Eseri Süleyman ateş Türkçeye çevirerek yayınlamıştır.¹ Kâsım Ensari ise Farsçaya çevirmiştir.²

1.1.2. *Tuhfetü'l-Vesâyâ*: Ahmed en-Nakkaş

Ahmed b. İlyas en-Nakkaş el-Harbutî'nin Halife Nasır Li-dinillah'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali (ö. 611/1214) adına yazdığı Arapça bir Fütüvvetnamedir. Beş bölümden oluşan bu

¹ es-Sülemî, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed, *Tasavvufta Fütüvvet*, haz. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977.

² Ebu Abdurrahman Sülemî, *Civanmerdi ve Civanmerdan (Kitabu'l-Fütüvve)*, çev. Kâsım Ensarî, Hadis-i İmruz yay., Tahran 1385.

eser, Fütüvvet şeceresi (ağacı, soy kütüğü) ile birlikte Fütüvvet erkanı ve şartlarını da içermektedir. Eserin tıpkıbasımı ve Türkçe çevirisini A. Gölpınarlı yayınlamıştır.³

1.1.3. *Kitabu'l-fütüvve*: İbn Mimar

Bağdatlı İbn Mimar el-Hanbelî (ö. 642/1244) tarafından Halife Nasır adına kaleme alınan bu önemli ve kapsamlı eserde sırayla şu hususlara değinilmiştir: Feta kelimesi ve anlamı; Fütüvvetin menşei ve Fütüvvet erbabının şeceresi; Fütüvvetin tanımı ve büyük mutasavvıfların bu konudaki görüşleri; Fütüvvetçiliğin koşulları ve kimin bu teşkilata girip giremeyeceği; Fütüvvet erbabının arasında revaçta olan terimler; Fütüvvete giriş merasimi (şed kuşanmak, şalvar giymek ve tuzlu su içmek) ve bu erkanın hikmet ve anlamları; Fütüvvet ehlinde bulunması gereken nitelikler ve uzak durulması gereken davranışlar ve eski Fütüvvet erbabı hakkında bazı hikayeler.

İbn Mimar'ın bu eseri, Mustafa Cevad'ın önsözü ile yayımlanmıştır.⁴

1.1.4. *Şihabeddin Sühreverdi'nin Fütüvvetnameleri*

Abbasi halifesi Nasır'ın başdanışmanı ve ünlü mutasavvıf Ebu hafs Şihabeddin Ömer es-Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) yazdığı iki Farsça Fütüvvetname, Ahilik araştırmaları açısından çok önemlidir, zira bu iki eserde Fütüvvet sahibine Ahi denildiğini, ayrıca Fütüvvet ile tasavvufu ilişkilendirme çabalarına rastlamaktayız. Sühreverdi, Fütüvveti tasavvufun bir parçası olarak görmekte ve tasavvufun zor şartlarına katlanamayanların daha kolay bir yol olan Fütüvveti seçtiklerini söylemektedir. Fütüvvet erbabı hakkında çok önemli bilgiler içeren bu iki eser, Murtaza Sarraf tarafından yayımlanmıştır.⁵

1.1.5. *Zerkub Fütüvvetnamesi*

Necmeddin Ebubekr Muhammed b. Mevdud Tebrizî'nin (ö. 712/1312) yazdığı bu Fütüvvetname, Fütüvvet ehlinin kavli, seyfi ve şürbî olmak üzere üç kola ayrıldığını

³ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Fütüvvet Teşkilatı*, ss. 22, 187-205.

⁴ İbn Mimar el-Bağdadi, *Kitabu'l-fütüvve*, haz. Mustafa Cevad, Muhammed Takiyyuddin el-Hilali, Abdülhalim el-Neccar, Ahmed Naci el-kaysi, Mektebtü'l-müsenna, Bağdat 1958.

⁵ Sühreverdi, Şihabüddin Ömer, "Risaletü'l-Fütüvve", *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İraşünasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, ss. 89-102; "Kitabu fi Fütüvve", *a.g.e.*, ss. 104-166.

açıklaması babından önemlidir. Eserin Farsça metnini Murtaza Sarraf, Türkçe çevirisini ise A. Gölpınarlı yayınlamışlardır.⁶

1.1.6. *Nâsırî Fütüvvetnamesi*

Mevlana Nâsırî'nin 689/1290 tarihinde Emir Ahi Ahmed'e sunduğu Farsça bir eserdir. Nâsırî Anadolu'da mesnevi tarzında yazdığı bu eserinde Fütüvvetin kavli ve seyfi kollarını, Fütüvvete alınmayan bazı meslek erbabını ve asitane denilen Ahi zaviyelerindeki adab ve erkanı açıklayarak önemli bilgiler aktarmıştır. Eser, Franz Taeschner (Leipzig), Gölpınarlı (İstanbul 1950, tıpkıbasım ve Türkçe çevirisi), Said Nefisi (Tahran 1341) ve Tefik Subhani (Tahran 1379) tarafından yayınlanmıştır.⁷

1.1.7. *Risale-i Fütüvvetiye: Hemedanî*

Bir vasıtayla Alaüddevle Simnani'nin (ö. 736/1335) halifesi olan Seyyid Ali Hemedani'nin (ö. 786/1384) yazdığı Farsça bir Fütüvvetnamedir. Bu eserin Ahilik açısından önemi, İran coğrafyasında yazılan ve her yerde Fütüvvet sahibinden Ahi diye bahseden bir Fütüvvetname olmasıdır. Eser M. Molé⁸ ve Muhammed Riyaz tarafından yayınlanmıştır. Teessüfle belirtelim ki Türkiye'de Ahilik üzerine yapılan araştırmalarda kimsenin Molé'nin neşrinden haberdar olup faydalandığına rastlamadık.

1.1.8. *Fütüvvetname-i Sultanî: kâşifi*

Farsça yazılmış en geniş ve kapsamlı Fütüvvetnamedir. Timurlu döneminin meşhur yazar ve vâ'iz, Molla Hüseyin Vâiz-i kâşifi-i Sebzivarî'nin (ö. 910/1504) eseridir. *Fütüvvetname-i Sultanî*'den Fütüvvet ve tasavvuf adabının birbirine karıştığına dair izlenimler ve çeşitli meslek erbabının Fütüvvetçiliği hakkında çok önemli bilgiler edinmekteyiz. Eser, Muhammed Cafer Mahcub tarafından hazırlanıp, uzun bir önsöz ile

⁶ Zerkub, Necmüddin, "Fütüvvetname", *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İranşünasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, ss. 167-218; Gölpınarlı, Abdülbaki, *Fütüvvet Teşkilatı*, ss. 208-226.

⁷ Bkz. Gölpınarlı, Abdülbaki, *Fütüvvet Teşkilatı*, ss. 262-302; Nâsırî, "Fütüvvetname-i Nâsırî", *Fütüvvet der Kişverha-yı İslami*, Abdülbaki Gölpınarlı, çev. Tefik Subhani, Revzene yay., Tahran 1379, ss. 153-198.

⁸ M. Molé, "Kubrawiyat II: Ali b. Şihabaddin-i Hamadan'nin Risale-i Futuwwatiya'si", *IÜİFM*, S. 4, İstanbul 1961, ss. 33-72; Mir-Seyyid Ali Hemedanî, *Fütüvvetname (Risale-i Fütüvvetiye)*, haz. Muhammed Riyaz, Esatir yay., Tahran 1388.

birlikte yayınlanmıştır.⁹ A. Gölpınarlı da uzun bir makale ile eserin içeriğini tanıtmıştır.¹⁰

1.1.9. *Burgazi Fütüvvetnâmesi*

Bilinen en eski Türkçe Fütüvvetnamedir. Yahya b. Halil b. Çoban Feta'l-Burgazi, İskenderiye'yi işgal eden Frenklerden satın aldığı birkaç kitaptan faydalanarak ve "Rum-ili kavmi"nin dilinin Türkçe olduğunu dikkate alarak, eserini Türkçe yazmıştır.¹¹ Eserin yazılış tarihi net olarak bilinmemektedir. A. Gölpınarlı metindeki bazı ipuculardan hareketle "kesin XIII. Yüzyılda yazılmıştır." Der, ancak yazarın Nâsirî Fütüvvetnamesi, Zerkub Fütüvvetnamesi, Abdurrahman Kaşanî'nin *Tuhfetü'l-İhvan*'ı ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sinden alıntılar yaptığını ve eserinde "Rum-ili"¹² kelimesini kullandığını dikkate alarak eserin XIV. Yy'ın ortalarında telif edildiğini düşünmekteyiz. Muallim Cevdet de Burgazi Fütüvvetnamesinin İbn Battuta'dan elli yıl sonra yazıldığını yazmaktadır ki bu da XIV. Yy'ın ikinci yarısına tekabül eder.¹³

Daha çok adab ağırlıklı olan Burgazi Fütüvvetnamesinde, Ahilikteki hiyerarşi, Fütüvvet giremeyenler ve sofrasohbet, hizmet ve sema adabı gibi hususlara değinilmektedir. A. Gölpınarlı eseri uzun bir önsözle birlikte yayınlamıştır. Ayhan Pala da eseri neşretmiştir.¹⁴

1.1.10. *Seyyid Hüseyin Fütüvvetnâmesi*

Şeyh Seyyid Hüseyin b. Şeyh Seyyid Gaybî'nin Fatih Sultan Mehmed (hük. 1451-1481) döneminde muhtemelen Bursa'da yazdığı Türkçe bir Fütüvvetname olan bu eser,

⁹ Hüseyin Vaiz Kaşifi-i Sebzivari, *Fütüvvetname-i Sultani*, haz. Muhammed Cafer Mahcub, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1350;

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, "Fütüvvet-name-i Sultanî ve Fütüvvet hakkında bazı Notlar", *İÜİFM*, C. 17, S. 1-4, İstanbul 1955-1956, ss. 127-155.

¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, "Burgazî ve Fütüvvet-nâmesi", *İÜİFM*, C. 15, S. 1-4, İstanbul 1953-1954, s. 113.

¹² Bkz. Halil İnalçık, "Rumeli", *TDVİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 232.

¹³ Muallim Cevdet, *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği (İbn-i Battuta'ya Zeyl)*, çev. Cezair Yazar, İşaret yay., İstanbul 2008, s. 241.

¹⁴ Ahyan Pala, "Türk Kültür tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgazi Fütüvvetnamesi", *TKHBAD*, S. 44, Ankara 2207, ss. 1-60.

Burgazi Fütüvvetnamesine nazaran daha çok erkan ağırlıklıdır ve onda Şîî unsurlar bariz bir şekilde görünmektedir. Zaten bu yüzden A. Gölpınarlı onun Şîî olduğunu düşünmektedir.

Eserde özellikle Fütüvvet ehlinin yedi bölüm ve dokuz kısımdan oluştuğunu söyleyip açıklaması çok önemli bilgilere sahip olmamızı sağlamıştır. A. Gölpınarlı geniş bir önsözle eseri yayınlamıştır.¹⁵

1.1.11. *Razavî Fütüvvetnâmesi*

15. yy'ın sonları ve 16. yy'ın başlarında Bursa'da kadılık yapan Şafîî mezhepli Seyyid Muhammed b. Seyyid Alaaddin el-Hüseynî er-Razavî tarafından 931/1524'te kaleme alınan Fütüvvetnamenin tam adı "Miftahu'd-Dekayık fi Beyani'l-Fütüvvet ve'l-Hakayık" olup, *Fütüvvetname-i kebir* diye de bilinmektedir. Türkçe Fütüvvetnamelerin en geniş ve en mütekamili sayılan bu eserin birçok yazması bulunmaktadır. Hatta Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinde eserin metnini aktarmıştır. Razavî/Radavî Fütüvvetnamesinin tıpkıbasımı transkripsiyonu ile birlikte yayımlanmıştır.¹⁶

1.1.12. *Kâbusnâme: Unsuru'l-Meali Keykâvus*

İran'ın kuzey bölgelerinde hükümet etmiş Ziyârî hanedanının hükümdarlarından Emir Unsuru'l-Meali Keykâvus b. İskender b. Kabûs b. Voşmgir, 475/1082 yılında 44 bölümden oluşan Kâbusname adlı eserini oğlu Gilan Şah için yazmıştır. 44 bölümden oluşan eserin son bölümünü "Der Âyin-i Civanmerd-pişegi" adı ile Fütüvvet ve gereksinimlerini izah etmeye ayırmıştır, dolayısıyla bir Fütüvvetname olarak sayılabilir. Unsuru'l-Meali'nin burada yazdıkları Fütüvvet anlayışının anlaşılması açısından bir hayli mühimdir. Eseri Gulamhüseyn Yusifî yayınlamıştır.¹⁷

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet-namesi", *İÜİFM*, C. 17, İstanbul 1955-1956, ss. 27-126.

¹⁶ Razavî, *Fütüvvetname-I Kebir (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)*, haz. Sadullah Gülten-Hacı Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014; Abdulganî Muhammed b. Alaaddin el-Hüseynî er-Radavî, *Fütüvvetname-ı Tarikat*, haz. Osman Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2011.

¹⁷ Unsuru'l-Meali Keykavus b. İskender, *Kâbus-nâme*, haz. Gulamhüseyn Yusifî, İlmî ve Ferhengî yay., Tahran 1383.

1.2. Vakâyinameler

1.2.1. *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*: İbn Bibi

Emir Nâsireddin Hüseyin b. Muhammed el-Caferî er-Ragadî'nin, *Tarih-i İbn Bibi* diye bilinen bu eseri, Anadolu coğrafyasında 588-680/1192-1280 yılları arasında gerçekleşen siyasi olaylar hakkında bilgi edineceğimiz ender kaynaklardan ve hatta en önemlisidir. Atamelik Cüveyn'i'nin emriyle yazılan ve bitince de ona sunulan İbn-i Bibi Tarihi'nin telif tarihi 679/1280 olarak tespit edilmektedir. Söz konusu eser, Anadolu tarihi açısından önemli olduğu gibi, Ahilik araştırmaları bakımından da çok önemli ve faydalıdır. Bu eser vasıtasıyla Selçuklu sultanlarının Fütüvvet Teşkilatı ile münasebetlerini, ayrıca Ahilerin siyasi otoriteyle ilişkilerinin nasıl ve ne derecede olduğunu öğrenebiliyoruz.

Ağır edebî ifadelerle dolu olan bu Farsça eseri en son Jale Müttehidin güzel bir şekilde yayınlamıştır.¹⁸ Eser Türkçeye de çevrilmiştir.¹⁹

1.2.2. *Anonim Selçukname*

Paris Bibliotheque Nationale'de bulunan ve müellifi belli olmayan *Anonim Selçukname* (*Tarih-i Al-i Selçuk*), Büyük Selçuklular ve ardından Anadolu Selçukluları hakkında bilgi sunan küçük hacimli bir eserdir. Ağırlıklı olarak XIII. yy'ın ikinci yarısının olaylarına değinen eserde görünen en son tarih 765/1363 yılıdır.

Selçukluların yanısıra Karamanoğulları ve İlhanlılar hakkında da bilgiler ihtiva eden Selçukname, Ahi Ahmed Şah başta olmak üzere Konya Ahileri hakkında içerdiği özgün bilgiler açısından çok değerli bir eserdir ancak metnin tamamında karşılaşılan tarihî hataları yüzünden, aktardığı bilgilere ihtiyatla yanaşmak gerekmektedir.

Feridun Nafiz Uzluk eserin tıpkıbasımını ve Türkçe çevirisini yayınlamıştır.²⁰ Ayrıca eser Tahran'da da neşredilmiştir.²¹ Bu son neşri esas alarak eser tekrardan Türkçeye çevrilmiştir.²²

¹⁸ İbn Bibi el-Müneccime, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Tarih-i İbn-i Bibi)*, haz. Jale Müttehidin, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi, Tahran 1390.

¹⁹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye (Selçukname)*, çev. Mürsel öztürk, TTK yay., Ankara 2014.

1.2.3. *Bezm ü Rezm*: Esterabadî

Aziz b. Erdeşir Esterabadî'nin Kadı Burhaneddin (ö. 800/1398) emriyle kaleme aldığı özel bir tarih olup, XIV. yy'da Anadolu'da yaşanan olayları ve karışıklıkları anlatmaktadır. Eser özellikle Kadı Burhaneddin hakkında geniş bilgiler içermekte olup onun Eretnaoğulları, Mutahharten Beyliği, Karamanoğulları ve diğer beyliklerle olan mücadelelerinden bahsetmektedir. Dönemin siyasi kargaşalarında adı geçen Ahiler hakkında aktardığı bilgiler sayesinde, onlarla iktidar arasındaki münasebet hakkında bilgi edinme şansını bulmaktayız. Eserin Farsça metnini Kilisli Muallim Rifat,²³ Türkçe çevirisini de Mürsel Öztürk yayınlamışlardır.²⁴

1.3. Menâkıbnameler ve Evliya Tezkireleri

1.3.1. *Menâkıbü'l-Ârifin*: Eflakî

Şemseddin Ahmed el-Eflakî el-Arifî'nin (ö. 761/1360) Mevlana Celaleddin Rumi ve Mevlevî tarikatı hakkında en geniş bilgileri içeren Farsça eseridir. Eflakî eserini Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin (ö. 1316) isteği üzerine yazmış (718/1318) ve daha sonra genişletmiştir (754/1353). Bir giriş ve on bölümden oluşan eser, sırasıyla Sultanü'l-Ülema Bahaeddin Veled, Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Mevlana, Şems-i Tebrisi, Selahaddin Zerkub, Hüsameddin Çelebi, Sultan Veled, Ulu Arif Çelebi ve Şemseddin Emir Abid'in hal tercümelerini menkıbevî bir dille anlatmaktadır.

²⁰ Feridun Nafiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Devleti tarihi III*, Ankara 1952.

²¹ Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk der Anadolu*, haz. Nadire Celali, Miras-ı Mektub, Tahran 1377.

²² *Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf yay., Ankara 2014.

²³ Aziz b. Erdeşir Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, haz. Kilisli Muallim Rifat, Evkaf matbaası, İstanbul 1928.

²⁴ Aziz b. Erdeşir-i Esterabadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel öztürk, TTK yay., Ankara 2014.

Eser 13. Yy'da yaşamış Anadolu ve özellikle Konya Ahileri hakkında çok ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Tahsin Yazıcı eserin Farsça metnini ve Türkçe çevirisini yayınlamıştır.²⁵

1.3.2. *Saffetü's-Safâ*: İbn Bezzâz

Derviş Tevekkülî b. İsmail Erdebilî (İbn-i Bezzâz)ın 759/1357 tarihinde ve Şeyh Sadreddin Musa'nın (ö. 794/1392) isteği üzerine şeyhinin babası Şeyh Safiyeddin Erdebilî'nin (ö. 735/1334) menkıbelerini anlatmak hedefiyle kaleme aldığı Farsça bir eserdir. Eserde Şeyh Safiyeddin'in tasavvufî-manevî hayatının yanısıra, zaman zaman Erdebil ve civar bölgelerdeki siyasi-toplumsal gelişmeler de ele alınmakta ve bu sayede araştırmacıya ilginç bilgiler aktarılmaktadır. Özellikle bu eser sayesinde, Şeyh Safî ve Safevî tekkesine mensup Ahi lakaplı kişiler ve onların tasavvuf erbabıyla olan münasebetleri hakkında bilgi edinmekteyiz.

Eser Tebriz'de yayınlanmıştır.²⁶

1.3.3. *Ravzatü'l-Cinan ve Cennatü'l-Cenan*: İbn Kerbelayî

İbn Kerbelayî diye meşhur olan Hafız Hüseyin Kerbelayî-i Tebrizî'nin (ö. 997/1588-Şam) Tebriz'de bulunan türbe ve mezarları kaydeden değerli ansiklopedik bir eseridir. Zira müellif sadece türbelerin vasfı ve kitabelerde yazılanları aktarmakla yetinmeyip, genelde güvenilir kaynaklara dayanarak mezar sahipleri hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Anadolu dışında yaşamış Ahilerin tespitinde, İbn-i Kerbelayî'nin eseri önemli kaynaklardan birisidir. Cafer Sultanu'l-Kuraî eseri nefis ve güzel bir surette yayınlamıştır.²⁷

1.3.4. *Nefehatü'l-Üns*: Câmî

²⁵ Şemsüddin Ahmed el-Eflakî el-Ârifî, *Menakıbu'l-Arifin*, haz. Tahsin Yazıcı, TTK yay., Ankara 1976-1980; Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı yayınevi, İstanbul 2006.

²⁶ Derviş Tevekkülî b. İsmail İbn-i Bezzaz, *Saffetüs-Safa der Tercüme-i Ahval ve Akval ve Keramat-ı Şeyh Safiyeddin İshak Erdebili*, haz. Gulam Rıza Tabatabayî-i Mevd, Musahhîh yay., Tebriz 1373.

²⁷ Hafız Hüseyin Kerbelayî-i Tebrizî (İbn-i Kerbelayî), *Ravzatü'l-Cinan ve Cennatü'l-Cenan*, haz. Cafer Sultanu'l-Kuraî, Sutûde yay., Tebriz 1383.

Bir nakşebendî şeyhi olan Nureddin Abdurrahman Camî'nin (ö. 898/ 1492), 883/1478 yılında Emir Alişir Nevaî'nin talebi üzerine yazdığı Farsça bir evliya tezkiresidir. Eserde 600'den fazla sufînin biyografisini ele alan Camî, Alaüddevle Simnani'ye mensup Ahi ünvanlı sufiler hakkında da geniş bilgiler aktarmıştır. Nevaî 170 sufînin de biyografisini ekleyerek, eseri 901/1495'te *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adıyla Çağatay Türkçesine çevirmiştir.²⁸ Lâmiî Çelebi de bir takım ilavelerle eseri Türkçeye çevirmiştir.²⁹ Eserin en son ilmî neşrini Mahmud Âbidi yayınlamıştır.³⁰

1.4. Seyahatname ve Edebî Eserler

1.4.1. İbn Battuta Seyahatnamesi

Orta Çağ'ın en büyük Müslüman seyyahı diyebileceğimiz Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah et-Tancî'nin (ö. 770/1368) 725-754/1325-1353 yılları arasında yaptığı seyahatların bir raporu olan *Tuhfetü'l-Nüzzar fi Garâibi'l-Emsar ve Acâibi'l-Esfar* (kısa adı *Rihletü İbni Battuta*) içerdiği özgün bilgiler hasebiyle eşsiz bir yapıttır. Eser dönemin siyasi ve sosyo-kültürel durumunu, diğer kaynaklarda bulamayacağımız bilgilerle tasvir etmiştir. Özellikle bugün Anadolu Ahileri hakkında bildiklerimizin birçoğunu İbn-i Battuta'ya borçluyuz. Yaptığımız sayıma göre, İbn-i Battuta Anadolu seyahatı esnasında 41 kent ve köyde ikamet etmiştir ki bunların en az 25'i Ahilere aitti. İbn-i Battuta'nın Ahi zaviyelerinde ikamet ettiği şehirler sırasında Antalya, Burdur, Denizli, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Tire, Balıkesir, Bursa, Bolu, Kastamonu ve Sinop'u sayabiliriz.

Rihle'yi Abdülhâdi et-tâzî 6 ciltte neşretmiştir.³¹ Türkçe ve Farsçaya da çevrilmiştir.³²

²⁸ Ali Şir Nevaî, *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, haz. Kemal Eraslan, TDK yay., Ankara 1996.

²⁹ Abdurrahman Camî, *Nefehatü'l-Üns min Hadarâtü'l-Kuds*, çev. Lâmiî Çelebi, Marifet yay., İstanbul 1993.

³⁰ Nureddin Abdurrahman Câmî, *Nefehatü'l-Üns min Hazarâtü'l-Kuds*, haz. Mahmud Âbidi, Suhan yay., Tahran 1386.

³¹ İbn Battuta, *Rihlatu İbni Battuta*, haz. Abdülhadi et-Tâzî, Ribat 1997.

³² İbn Battuta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013; aynı yazar, *Sefername*, çev. Muhammed Ali Müvahhid, Agah yay., Tahran 1370.

1.4.2. *Sultan Veled Divanı*

Mevlana Celaleddin Rumi'nin büyük oğlu ve Mevlevî tarikatının asıl kurucusu olan Sultan Veled'in (ö. 712/1312-Konya) şiirlerinden oluşan divanı, Farsça 826 gazel, 32 kaside, 9 kıta, 10 terki-i bend ve terci-i bend, 23 musammat ve 451 rubai; Arapça 9 gazel ve 3 rubai; Türkçe 15 gazel; ve Rumca 21 beyit şiir içermektedir. Eser, Ahilik araştırmalarında özellikle kasidelerinde methettiği Ahiler açısından önemli bir kaynaktır. Örneğin Ahi Sadeddin, Ahi Muhammed şah, Ahi Muhammed Seyyidvarî, Ahi Yusuf, Ahi Kayser, Ahi Çoban, Bayburtlu Ahi Ahmed ve Ahi Emir Hac gibi Ahilerin adı *Divan*'da geçmektedir. Feridun Nafiz Uzluk ve Said Nefisi eseri yayınlamışlardır.³³ Veyis Değirmençay eseri Türkçeye çevirmiştir.³⁴

1.4.3. *Mantiku't-Tayr: Gülşehrî*

XIII. yy'ın ikinci yarısı ve XIV. yy'ın ilk yarısında Kırşehir'de yaşamış Süleyman Gülşehrî'nin en büyük ve en önemli eseridir. Gülşehrî, Ferideddin Attar'ın (ö. 618/1221) *Mantiku't-Tayr*'ını birçok ilavelerle serbest bir şekilde Türkçeye çevirmiş, *Gülşen-nâme* adlandırmıştır. 5116 beyitten oluşan bu mesneviyi Gülşehrî 1317 yılında yazmıştır. Eserde "Su'al Kerden-i Sâyil ez Hüdhüd der âdab-ı Tarik ve Fütüvvet-dârî" başlığı altında, şair Fütüvvet ve Ahilik hakkında bilgi vermiş ve Ahiliğin hakkını doğru düzgün bir şekilde veremedikleri için Ahilerden şikayetçi olmuştur. Kemal Yavuz eseri iki ciltte günümüz Türkçesiyle birlikte neşretmiştir.³⁵

1.4.4. *Câm-ı Cem: Evhadeddin Meragî*

Azerbaycan'ın Meraga şehrinde doğan Evhadeddin (Rükneddin) b. Hüseyin Meragî-i İsfahanî'nin (ö. 738/1338) yazdığı 4571 beyitlik Farsça bir mesnevidir. Evhadî, ahlâkî-tasavvufî olan bu eserini hâce Reşideddin Fazlullah Hemedanî'nin oğlu Hâce Gıyaseddin Muhammed'in (ö. 736/1335) yardımlarıyla 733/1332'de yazmış ve İlhanlı sultanı Ebu Said'e (ö. 736/1335) sunmuştur. Senaî'nin (525/1131 [?]) *Hadikatü'l-*

³³ Sultan Veled, *Divan*, haz. Feridun nafiz uzluk, İstanbul 1941; Sultan Veled Bahaüddin Muhammed Belhi, *Divan*, haz. Said Nefisi, Kitab-furuşi-i Rudeki, Tahran 1338.

³⁴ *Sultan Veled Divanı*, çev. Veyis Değirmençay, İstanbul 2016.

³⁵ Gülşehrî, *Mantiku't-Tayr*, haz. Kemal Yavuz, Kırşehir Valiliği, Ankara 2007.

Hakika'sı tarzında ve aynı vezinde yazılan eserde, o tarihe kadar hiç bir şairin temas etmediği ahlâki disiplin, beşeri münasebetler, çocukların tahsil ve terbiyesi, hakimlerin vazifeleri ve tasavvuf esaslarıyla ilgili hususlar son derecede başarılı bir şekilde ele alınmıştır. Evhadî'nin mesnevisinde Fütüvvete dair verdiği bilgiler, özellikle Anadolu'daki Ahi zaviyelerinden aktardığı izlenimler çok önem taşımaktadır. Vahid Destgirdî ve Said nefisi eseri yayınlamışlardır.³⁶

1.4.5. *Garibname*: Âşık Paşa

Baba İlyas Horasani'nin torunu olan Âşık Paşa'nın (ö. 733/1332) en bilinen eseridir. Yaklaşık 11000 beyitten oluşan mesnevinin telifi 730/1329 tarihinde bitmiştir. Aşık Paşa eserinde “üstad”, “Ahi” ve “şeyh” hakkında kayda değer malumat vermiştir. Kemal Yavuz eseri yayınlamıştır.³⁷

2. AHİ EVREN'LE İLGİLİ KAYNAKLAR

2.1. *Aşıkpaşazade Tarihi (Tevarih-i Âl-i Osman)*

XIII. yy'ın ortalarında Selçuklu Hükümeti aleyhine isyan edip öldürülen Baba İlyas-ı Horasani'nin torunlarından olup aynı zamanda Aşık Paşa ve Elvan Çelebi gibi yazarlar yetiştiren bir aileye mensup Aşıkpaşazade (803-889/1400-1484), XV. yy'ın sonlarında tamamladığı eserinde Orhan Gazi dönemindeki sufileri zikrederken Aşık Paşa, Geyikli Baba, Yunus Emre, Şeyh Tapduk Emre ve Karaca Ahmed Sultan isimlerinin yanında Ahi Evren³⁸'in de adını kaydeder. Ayrıca Osman Gazi zamanının şeyhlerinden da Baba Muhlis ve Osman Gazi'nin kaynatası Edebalı'yı zikreder.³⁹

Aşıkpaşazade'nin XIV. yy'ın olaylarını gençlik yıllarında görüştüğü Yahşi Fakih'ten öğrenip naklettiğini biliyoruz. O yüzden aktardığı tarihî bilgileri (en azından ana

³⁶ Evhadî, *Câm-ı Cem*, haz. Vahid Destgirdî, Armağan dergisi (8. Ek), Tahran 1307; Evhadî-i İsfahanî (Meragî), *Külliyat*, haz. Said nefisi, Emirkebir yay., tahran 1340.

³⁷ Aşık Paşa, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000.

³⁸ اخی اورن

³⁹ Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, ss. 199-200.

hatlarıyla) doğru saymamız mümkündür. Dolayısıyla diğer kaynaklarda aksi bulunmayana kadar, Aşıkpaşazade'nin Ahi Evren'i Orhan Gazi döneminin evliyasından bildiğini doğru saymamız icap eder.

2.2. *Şakâyık-ı Nu'maniyye*

Taşköprüzade (857-935/1453-1529) bilinen eserinde kerametler sahibi “el-ârif-i billah Ahi Evran”ı Sultan Orhan b. Osman dönemi alimleri sırasında zikreder.⁴⁰ Ayrıca *Şakâyık*'ı Türkçeye çeviren Mecdî Efendi (ö. 999/1591), Ahi Evren'in debbağlar zümresi tarafından tarikat piri olarak benimsendiğini kaydeder.⁴¹

Bu kaynak da Aşıkpaşazade Tarihi gibi, Ahi Evren'in Orhan Gazi zamanında yaşadığını kabul eder. Ayrıca buradan Ahi Evren'in debbağların piri olduğunu da öğreniyoruz.

2.3. *Kühül'-Ahbar*

Gelibolulu Mustafa Âli Efendi (948-1008/1541-1600), meşhur eseri *Kühül'-Ahbar*'da Ahi Evren⁴²'den bahseder. Söylediklerini Hacı Bektaş-ı Veli *Vilayetname*'sinden aldığını zikreden Âli Efendi, Ahi Evren'in önceleri Konya'da ikamet ettiğini, Hz. Şeyh Sadreddin Konevî'ye intisabını, sonra Denizli'ye göç ettiğini, ahvalinin mestur (gizli) olduğunu yazar, ardından da *Vilayetname*'de yazılı olan menkıbeyi (Şems-i Tebrizi ve Mevlana macerasında Sadreddin'in ricası üzere, Ahi Evren'in ulemayı Konya'ya döndürmesi) anlatır.

⁴⁰ الشيخ العارف بالله اخى اوران، كان رحمه الله صاحب دعوات مستجابة و انفاص مستطابه و ظهرت منه كرامات سنیه قدس الله سره العزيز

Taşköprüzade, *eş-Şakâyık-ı Nu'maniyye fi Ülemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Dare'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut 1975, s.12.

⁴¹ ارباب حرفدن دباغلر زمره سی اول عزیزى پیر طریقت اتخاذ ایلدیلر

Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku 'ş-Şakâyık (Şakâyık-ı Numaniyye ve Zeylleri)*, haz. Abdülkâdir Özcan, Çağrı yay., İstanbul 1989, s. 33.

⁴² اخى اورن

Âli Efendi, Ahi Evren'in sonra Kayseri'ye gittiğini, sanatının debbağlık olduğunu yazar ve bu konuda *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve *Vilayetnamede*'de zikredilen menkıbeyi anlatır. Müverrih, Ahi Evren'in sonradan Kırşehir'de ikamet ettiğini ve mezarının orada bulunduğunu kaydeder.

Mustafa Âli, *Vilayetname*'den almadığı anlaşılan dört beyit şiirde Ahi Evren'in Acem olması ve Hacı Bektaş'la aynı dönemde yaşamış olması gerektiğini söylemektedir.⁴³ Demek ki, tarihçi olan Mustafa Efendi'nin de kafasında, Ahi Evren'in gerçekten kim olduğu sorusu mevcut olmalı ki onun hakkında başka bir kaynak bulamadığı için sadece Hacı Bektaş *Vilayetname*'sinden yararlanmış ve ona dayanarak Ahi Evren'i Hacı Bektaş'la çağdaş göstermiştir. Acaba Âli, Ahi Evren'in Acem olduğunu nereden sezmiştir? O dönemde halk arasındaki söylentilerden bunu öğrenmiş olabilir.⁴⁴

2.4. *Vilayetname (Menâkıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli)*

Menâkıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli de denilen Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesini, kuvvetli bir ihtimalle Firdevsi-i Tavîl lakaplı Hızır b. İlyas (d. 857/1453- ö. 1512'den sonra), XV. yy'ın sonlarında, XIII. yy'da yaşamış Hacı Bektaş-ı Horasanî'nin (ö. 669/1271) menkıbeleri hakkında kaleme almıştır.

Vilayetname'de Ahi Evren Padişah (اخى اوران پادشاه) ismi birkaç yerde geçmekte ve onunla Hacı Bektaş arasındaki dostluk ve arkadaşlık vurgulanmaktadır; öyle ki Ahi

⁴³ نسبی گرچه اولدی نامعلوم
عجم اولمق گرک او فخر روم
لقبی اورن اولدی، کندوسی گنج
ذاتی در نقد پاک ملک سنج (سینج؟)
سر کنز ولایت اولدی او مرد
قطب سر حلقه گیبی رتبه ده فرد
حاجی بکتاشه اولمشیدی قرین
یعنی همعصر ایدی اکا بو گزین

Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Künhül'-Ahbar*, dördüncü rükn : Osmanlı Tarihi (Tıpkıbasım), TTK yay., Ankara 2009, 22b – 23b.

⁴⁴ Mikail Bayram *Künhü'l-Ahbar*'da Ahi Evren'in adının Şeyh Nasirü'ddin olduğunu yazsa da, Türk Tarih kurumu'nun yayınladığı tıpkıbasımda böyle bir şeye rastlamadık. Bk. Mikail Bayram, *a.g.e.*, s. 15.

Evren'den naklen şöyle denilir: “Kim bizi şeyh edinirse, onun şeyhi, Hacı Bektaş Hünkardır.”⁴⁵

Vilayetname'de Ahi Evren “Fütüvvet-dârların server ve ser-çeşmesi” sayılır, ancak gayb erenlerinden olduğundan dolayı aslını ve neslini kimse bilmez. Sadreddin Konevî onu tanıtır bilinmesini sağlamıştır.⁴⁶

Vilayetname'de Ahi Evren ilk olarak Mevlana Celaleddin ve Şems-i Tebrizi ile ilgili bir olayda söz konusu olur. Buna göre “Sultan Ali'yyüddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan b. Selim Han-ı Gâzi” zamanında, Sadreddin Konevî daveti ile Denizli'den Konya'ya gelip, Mevlana ve Şems'in arasında oluşan dostluktan rahatsız olan alimleri Konya'ya geri döndürür, Sadreddin onun beline şed bağlar, icazet ve inabet verir.⁴⁷

Sonra Ahi Evren Kayseri'ye gider ve orada debbağlık işiyle uğraşır. *Vilayetname*'de Kayseri sancak beyi ile ilgili bir menkıbesi de anlatılmaktadır. Bu menkıbeyi Evliya Çelebi de anlatmıştır. Buradaki olaydan sonra Ahi Evren Kırşehir'e yerleşir ve bundan sonra zaman zaman Hacı Bektaş'la görüşür.⁴⁸ Hatta bir menkıbesinde Hacı Bektaş, Ahi Evren, Şeyh Süleyman, İsâ-yı Mücerred ve Kaya Tekkesinin kurucusu Seyyid Salih'in bir araya gelip sohbet ettikleri zikredilmektedir.⁴⁹

Şurada en önemli mesele *Vilayetname* gibi menakıp türünden olan bir eserin verdiği bilgilere ne derecede inanıp inanmayacağımız meselesidir. Bu tür eserlerdeki veriler, hakikattan payları olsa da genelde yıllar sonra tasavvufî bir ortamda yazıya alındıkları

⁴⁵ *Vilayet-name (Menâkıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli)*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap kitabevi, İstanbul 1958, s.50; Sefer Aytekin'in hazırladığı *Vilayetname*'de bu cümle şöyledir: “Kim ki bizi edine şeyh, Hacı bektaş Hünkar'a vara”. bkz. Refik Soykut, *Ahi Evran*, Ankara, 1976, s. 9.

⁴⁶ *Vilayet-name*, ss. 50, 120; Gölpınarlı elinde bulunan başka bir *Vilayetname* nushasında bu şahsın Sedreddin-i Semerkandî diye geçtiğini kaydeder ve hatta belki Ahi Evren hakkında bir menakıp yazmıştır diye düşünür (bk. *Vilayetname*, s. 123)

⁴⁷ *Vilayetname*, ss. 50-51; Bayram, *Sosyal ve Siyasi...*, s. 16. Mevlana ve Şems'in görüştüğü 642/1244 yılında II. Gıyaseddin Keyhusrev tahtta idi. Zaten tarihî kaynaklarda *Vilayetname*'de adı geçen sultanla karşılaşmıyoruz, karşılaşmamız da mümkün değil.

⁴⁸ A.g.e., ss. 52-54.

⁴⁹ Harun Yıldız, “Hacı Bektaş Vilayetnamesi'nde Ahi Evran”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, C. 2, s. 1036.

için, çok ihtiyatla kullanılmalıdırlar. Örneğin yukarıdaki menkıbede gördüğümüz gibi 642/1244 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahtta olmasına rağmen dönemin padişahı Ali'yyüddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan b. Selim Han-ı Gâzi olarak geçmektedir.

Vilayetname'nin verdiği yanlış tarihî bilgilerden biri de Karaca Ahmed hakkındaki bilgidir. *Vilayetname*'de, Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiği zaman Karaca Ahmed Anadolu topraklarında yaşamaktadır. Halbuki kesin tarihî bilgiler onun 773-800/1371-1390 yılları arasında öldüğünü, yani Hacı Bektaş'tan yaklaşık yüz yıl sonra yaşadığını gösteriyor. Ayrıca hem Aşıkpaşazade ve hem Taşköprüzade onu Orhan Gazi zamanının meşayihinden olduğunu zikretmişlerdir.⁵⁰ Dolayısıyla *Vilayetname*'deki tarihî bilgilere ihtiyatla yanaşmamız gerekmektedir. Ahi Evren'in Hacı Bektaş'la dostluğunun, hatta çağdaş olmasını diğer tarihî kaynaklar onaylamıyorsa bu bilgileri sadece menâkıp türünden saymamız daha mantıklı olacaktır. Kaldı ki *Vilayetname*'de Ahi Evren'den naklen “Kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkardır” şeklinde aktarılan söz, bizi *Vilayetname*'nin yazıldığı XV. yy'da Ahi Evren-Hacı Bektaş dostluğu Ahileri Bektaşilik tarikatına daha kolay bir şekilde cezbetmek amacıyla uydurulmuştur tahminine de götürülebilir.

Ahilerin ve Bektaşilerin erkan ve törenlerinin çok benzerliği, aynı zamanda Ahilerin XV.yy'da sonra toplumsal etkilerini kaybetmeleri, F. Köprülü'nün de muhtemel bildiği gibi, Ahilerin Bektaşiler arasına girdiklerini gösterebilmektedir.⁵¹

2.5. *Kerâmât-ı Ahi Evran*

167 beyitlik bu mesneviyi ilk kez Franz Taeschner önce 1930, sonra da 1955'de yayınlamıştır.⁵² Ünlü şair Gülşehri'ye ait olduğu öne sürülen bu mesnevide Ahi

⁵⁰ *Vilayetname*, ss. 110-111; Haşim Şahin, “Karaca Ahmed”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 374-375. *Vilayetname* Karaca Ahmed'den bahsettiği yerde, Fatma Bacı'nın Sivrihisar'da Seyyid Nureddin kızı olduğunu ve henüz evlenmediğini yazmaktadır. Seyyid Nureddin, Karaca Ahmed'in şeyhidir. Bkz. s. 18; Krş. Bayram, *a.g.e.*, s. 35 ki Fatma Bacı'yı Evhadeddin Kirmani'nin kızı ve Ahi Evren'in eşi olarak gösteriyor. Karaca Ahmed için bkz. Necdet Tosun, “Karaca Ahmed Hakkında Yeni Bir kaynak ve Meçhul Kalmış Bilgiler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu-Bildiriler*, haz. Coşkun Yılmaz, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2007, C. 2, ss. 323-328.

⁵¹ Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2012, s. 211, dp. 43.

Evren'in 93 yıl yaşadığı belirtilirken, bazı menkıbeleri de zikredilmekte olup pek değerli tarihî bilgiler içermemektedir. Yazar kendisinin Ahi Evren'in halifesi olduğunu ve elli yıl huzurunda bulunduğunu yazmaktadır.

Agah Sırrı Levend'e göre "Kendini Ahi Evren'in halifesi olarak göstererek halktan para ve mal toplamak isteyen bir şeyh, bunu kaleme almış, sözlerinin değerini artırmak için de, Gülşehri gibi ünlü bir şairin adını ve beyitlerini eserine karıştırmış olabilir."⁵³

Gölpınarlı da bu mesnevinin *Mantıku't-Tayr* mütercimi Gülşehri'ye ait olduğunu reddetmektedir.⁵⁴

2.6. *Menâkıb-ı Ahi Evran-ı Veli*

93 beyitlik bu mesneviyi Bâki Yaşa Altınok tanıtmıştır. Ancak tam metni henüz yayınlanmamıştır. Altınok bu mesnevideki verileri M. Bayram'ın tespitleriyle çok yakın görmüş, karşılaştırmalı bir makale halinde mesneviyi tanıtmıştır.⁵⁵ İlginç olan şudur ki: M. Bayram, Ahi Evren hakkında son zamanlarda yayımladığı eserlerinde bu mesneviden hiç bahsetmez.

Eser Süleyman b. Alaüddeve b. Abdullah tarafından 997/1588'de Kırşehir'de kaleme alınmıştır. Burada Ahi Evren'in adının "Nasireddin Hoyı" olduğu, nesli-soyunun Turfan olduğu, önce Kayseri'de debbağlıkla uğraştığı, Alaaddin'in onu Konya'ya davet ettiği, Ahi Başara'yı kendine halife tayin edip Konya'ya göçtüğü, sonra "Bed-bûlar"ın

⁵² Daha hatasız bir metin için bk. Ahmet Kartal, "Keramat-ı Ahi Evran Mesnevisi Üzereine Notlar", *I. Uluslararası Ahilik kültürü ve kırşehir sempozyumu (Bildiriler)*, Kırşehir 2011, C.2, ss. 655-673.

⁵³ Gülşehri, *Mantıku't-Tayr* (Tıpkıbasım), önsözü yazar Agah Sırrı Levend, TTK yay., Ankara 1957, s. 14. Ayrıca bkz. Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, ss. 30-35; Bayram, *a.g.e.*, s. 17-19.

⁵⁴ Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, ss. 96-97.

⁵⁵ Baki Yaşa Altınok, "Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran Veli ile Arkadaşlarının Sürgün ve Şehit Edilmesi", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, C. 1, ss. 63-77; aynı yazar, "Selçuklu Ekonomisinde Yabalı Pazarı ve Bu Pazarın Kurulmasında Ahi Evran'ın Rolü", *II. Ahi Evran-ı Veli Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, haz. M. Fatih Köksal, Kırşehir 2007, ss. 1-18.

gammazlaması sebebiyle Denizli'ye gittiği, bir karyede bağban olduğu, nice sırdaşının gurbete salındığı zikredilmektedir (beyit 7-33). Bu zatlardan İlyas Çat'a gider, Kefersudî firar edip alemleri cenge koyar, Mentеше de Kırşehir'den Sivas'a gidip nice ordu ile savaşır ve karındaşı Hacı Bektaş'ı Öyük'e koyar (beyit 33-38).

Mesnevîde "Balı Şeyh" olarak adlandırılan ve adını vardığı yere veren "Ede balu İnacü'l-Gülşehri", Ahi Evren'in yâri-arkadaşı olarak gösterilmekte (beyit 40-41), Yunus'un onunla yola çıktığı da söylenilmektedir (beyit 42).

Eserde hatunların silahlanıp Kayseri'yi mekan tuttıkları, kafire aman vermedikleri yazılmaktadır (beyit 48-49). Devamında ise Ahi Evren'in Kırşehir'de ikamet ettiği ve "Issı suyu" (Kaplıca'yı) hamam eylediği, bir çarşı yaptırıp, bu vesile ile nice karnı-açın doyduğu zikredilmektedir (beyit 62-63). Ayrıca Ulu cami ve deri tabakhanesi yaptırdığı, aynı zamanda eli açık olduğu yazılmaktadır (beyit 63-64 ve 75).

Esere göre Cebrail isimli birisi düşmanlarla anlaşır (beyit 76) ve düşmanların saldırısı neticesinde Ahi Evren'in yaptırdığı Yabanlu pazarı harap olur (beyit 76-78). Ahi Evren atına biner, düşmanlarla savaşır ve sonunda "Ejderha donunda delüğe" girer (beyit 86-89). Bu zaman "Nasrüddin Evran"'ın yaşı 93 olmuştu (beyit 91). 81. beyitte Ahi Evren'in Hamza isimli bir erinden bahsedilmektedir.

XVI. yy'da yazılan bu mesnevî bugüne kadar Ahi Evren hakkında elimize ulaşan en detaylı belgelerdendir. Ahi Evren'in lakabının verilmesi (Nasireddin Hoyi/Nasrüddin), nereli olduğunun belirlenmesi, hangi dönemde yaşadığı ve kimlerle arkadaş olduğunun ortaya çıkması açısından önemli olabilir. Ama eserin olaylardan yaklaşık 300-350 yıl sonra yazılması, menkıbe türünden olması ve en önemlisi ihtiva ettiği bazı tarihî yanlışlıklar, onu çok ihtiyatla ele almamızın gerektiğini ortaya koymaktadır.

Örneğin tarihî hatalarından bir numunesi Baba İlyas-ı Horasani'nin halifelerinden olup, Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunda önemli rolü olan ünlü Şeyh Edebalı ile Aşık Paşa'ya mensup kişilerden Şeyh Balı'yı aynı kişiler olarak göstermesidir. Şeyh Balı'nın mezarı bugün Yozgat-Kırıkkale arasında, kendi adıyla anılan kasabada (Balışeyh) mevcuttur.⁵⁶

⁵⁶ Elvan Çelebi, *a.g.e.*, ss. 66, 68.

Menakıb-ı Ahi Evran-ı Veli'de Baba İlyas ve Baba İshak (Kefersudî diye geçer), Ahi Evren'in çok yakın dostları gösterilmektedir. Peki bu doğru ise, neden Baba İlyas'ın hayatı ve isyanını anlatan torunu Elvan Çelebi yazdığı *Menakıbu'l-Kudsiyye*'de Ahi Evren'den hiç bahsetmez? Elvan Çelebi, Hacı Bektaş ve Edebalı gibi kendilerini isyandan kenara çekenlerin bile ismini eserinde zikrettiği halde, neden Selçuklular tarafından şehit edilen Ahi Evren'i (elbette mesnevinin iddiasına göre) hiç anmaz?

Hacı Bektaş Vilayetnamesi hakkındaki söylediklerimizin, *Menakıb-ı Ahi Evran* hakkında da geçerli olduğunu düşünüyoruz. Eğer başka tarihî veriler bu bilgileri onaylamıyorsa bunların yüzyıllar sonra menkıbe-sever halk tarafından üretildiğini sanmaktan başka çaremiz yoktur. Bu türden bilgilerin hakikatten bir parça payı olsa da genelde tarihî gerçeklikler gibi görünmemelidirler.⁵⁷

2.7. *Menâkıb-ı Ahi Cihan-ı Nasreddin Ahi Evran*

Mensur olup yazarı belli olmayan küçük bir risaledir. Bilinen tek yazmasını M. Fatih Köksal yayınlamıştır.⁵⁸ Ahi Evren'in hem menkıbevi hem de gerçek hayatına dair başka kaynaklarda yer almayan bilgiler içermektedir. Neşredenine göre en geç XVI. yy'da yazılmıştır. Eserde iki Ahi Evren'den bahsedilmektedir, birisi Hz. Muhammed'in sahabesinden olan Ahi Evren, diğeri ise gerçek tarihî şahsiyet olan Ahi Evren. Bu ikinci Ahi Evren'in Mehmed adlı bir ustası vardır ve "Hazret-i Resulullah 700 yılından sonra" Anadolu'ya gelmiştir.⁵⁹

2.8. Şecerenameler/İcâzetnameler

Şecerenameler (İcâzetnameler), vakfiyeler ve şeriye sicilleri gibi vesikalar, sahte olmadıkları halde, bize gerçekten güvenilir tarihî bilgiler verebilirler. Bu arada

⁵⁷ Eserin son zamanlarda bazı çevreler tarafından yazılma ihtimalini de gözardı edemeyiz. Maalesef bütün çabalarımıza rağmen eserin orijinaline ulaşmamız mümkün olmadı.

⁵⁸ M. Fatih Köksal, "Ahi Evran'ın Menkıbevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Ahi Cihan-ı Nassreddin Ahi Evran", *TKHBAD*, S. 62, Ankara 2016, ss. 83-108.

⁵⁹ *A.g.m.*, s. 94.

şeceremelerdeki icazet veren pirlerin silsilesi, bu şahısların ne zaman yaşadıklarını belirlememizde bizlere çok yardımcı olabilmektedirler. Bugün elimizde iki tanesi Arapça-Farsça ve birkaç tanesi Türkçe olan şeceremeler mevcuttur.

2.8.1. Mehmet Akkuş'un tercümesini yayımladığı Arapça-Farsça 775/ 1363 tarihli bir icazetnamede Ahi Tursun b. Hâbil ve Ahi Naki'nin fütüvvet silsilesi yazılırken Ahi Evren'in de adı geçmektedir.

Ahi Naki, Seyyid Şerefeddin Ahi Hoca Osman, Ahi Sinaneddin Seyyid Yusuf Fikaî, Ahi Seyyid Emirci, **Ahi es-Seyyid Nâsireddin Ahi Evran-Debbağ** (**اخي السيد ناصرالدين** (**اخي اوران دباغ**), Ahi Seyyid Ahmed, Ahi Seyyid kayser, Ahi Seyyid Bişr (بشر/بشره)⁶⁰, Ahi Seyyid Kaplan, es-Seyyid Hüsam-ı Süzenger, Seyyid Abdullah, Ahi Ferec-i Zengan, Seyyid Ali Uryân, Ahi Muhammed Hasîr-bâf⁶¹, Ahi Muhammed-i Buhari, Ahi Seyyid Reşid-i Kübra, Abbasi hanedanı, Emire'l-müminin Ali, Hz. Hamza, Hz. Muhammed.⁶²

2.8.2. Ahi Sinan b. Ahi Mesud'un Arapça-Farsça 876/1471 tarihli şecerenamesi (bunun Türkçesi de mevcuttur). Burada da fütüvvet silsilesi zikr olunurken, Ahi Evren'in ismi geçmektedir:

Ahi Sinan b. Ahi Mesud, Ahi Mahmut, Çelebi En'am, Ahi Tured (طورد), Ahi Şerefeddin Hoca Osman, Ahi Sinaneddin Aksarayî, Ahi Emirci Karahisarî, **Ahi Nâsireddin Evran** (**اخي ناصرالدين اوران**), Ahi Ahmed, Ahi kayser, Ahi Başara (بشره), Ahi Kaplan (قبلان), Ahi Hüsam Süzenger, Ahi Abdullah, Ahi Ferec-i Zenganî, Ahi Ali Urban⁶³, Ahi Muhammed

⁶⁰ Makalede “Beşir” yazılmıştır, ama icâzetnamenin orjinalinden بشر/بشره okuduk.

⁶¹ Makalede Hızır Bak yazılmıştır.

⁶² Mehmet Akkuş, “Farklı bir Alilik İcazetnamesi”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 21, Ankara 2002, ss. 95-100.

⁶³ Mutemelen Uryan (عريان)dır, sadece bir nokta düştüğünden Urban (عربان) olmuştur.

Hasrbaf (حصرباف)⁶⁴, Ahi Muhammed Buhari⁶⁵, Ahi Reşid-i Kübra, Emir’el-müminin Ali, Emire’l-müminin Hamza, Hz. Muhammed.⁶⁶

Şecerenamenin sonunda sonradan eklendiği görülen bir Türkçe metin vardır. Orada şöyle bir kayıt bulunmaktadır:

«پير پيران عزيز عزيزان اخی اوران سرچشمه سلطان اخی اوران شيخ محمود پير دباغان ارواح طيبه لر
ايچون»⁶⁷

C. Hakkı Tarım bu metni şöyle okuyarak: “Piri piran, azizi azizan-ı Ahievran, serçeşme-i Ahievran Şeyh Mahmud pir-i debbağ[an ervah-ı tayyibele[i] için]”, buradan “Nasıruddin ile Mahmud’un ayrı ayrı şahsiyetler olduğunu” söylemektedir.⁶⁸

2.8.3. Türkçe yazılan Ahi şecerenamelerinde ise Ahi Evren’in, Hz. Muhammed’in amcası Hz. Abbas’ın oğlu olduğu, “Evran” lakabını Hz. Peygamber’den aldığı, 830/1426 tarihinde Anadolu’ya gelip Kırşehir’e yerleştiği ve 93 yaşında iken vefat ettiği yazılmaktadır. Hatta bazı şecerenamelerde iki Ahi Evren’den bahsedilmektedir.⁶⁹ Örneğin Türkçe Ahi Musa şecerenamesinde, Abdü’l-Müttalib’in oğlu İbn Abbas’ın (?) oğlu Ahi Evran Hazretlerinden bahsediliyor ki “ism-i şerifi Sultan Mahmud idi”.⁷⁰

⁶⁴ Hasrbaf olmalıdır (حصرباف), önceki şecerenamede Hızır Bak okunmuştur.

⁶⁵ Hazırlayanlar Neccari okumuşlar ki o okunuş da muhtemeldir بخاری / نجاری .

⁶⁶ M. Fatih Köksal ve diğerleri, *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri*, Kırşehir 2008, s. 44-50. Bu şecerename A. Gölpınarlı’nın da ilgisini çekmiştir, ancak belgenin okunuşunda bazen yanlışmıştır. Mesela Ahi Şerefeddin Hacı Osman’ı iki kişi ve keza Ahi Ahmed ile Ahi Kayser’i bir kişi (Ahi Ahmed Kayser) göstermiştir. bkz. *Vilayetname*, s. 121.

⁶⁷ Köksal ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁸ Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehri*, İstanbul 1948, s. 81. Şecerenamenin şahitler kısmında Ahi Mahmud b. Ahi Ali ismi zikredilmiştir ki anlaşılan Ahi Sinan’ın hocasıdır. s. 54.

⁶⁹ Köksal, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁰ Köksal ve diğerleri, *a.g.e.*, s.107.

İlginç olan şudur ki: Silsilenamede Ahi Evran'ın ismi iki kere geçmektedir.⁷¹ Hatta şeceremenenin sonunda “eş-Şeyh İmadüddin Ahi Evran pir-i debbâğan min nesl-i İbn Abbas” kayıtlıdır.⁷²

Şeceremenenin tarihine de bakmakta fayda vardır: 1247/1831. Başka bir Türkçe şeceremenenin tarihi ise 1261/1845'tir. Bu rakamlar bu belgelerin son dönemlere ait olduğunu göstermektedir. İşte bu yüzden şayan-ı itimat değillerdir. Metinlerde karşılaştığımız imla hatalarından hareketle bu tür şeceremelerin yazarlarının ne kadar bilgisiz olduklarını da anlamamız mümkündür.

Diğer bir Türkçe şecerenameyi Sadi Bayram neşretmiştir. Burada iki Ahi Evran'ın mevcut olduğu zikredilir: Birincisi Abbas-ı Ekber b. Abdu'l-Muttalib, diğeri ise Ahi Şehred'den sonra ahi olan ikinci Ahi Evran.⁷³

Keza Türkçe Ahi Sinan şecerenamesinde de çeşitli Ahiler sayılırken hem Ahi Evran Seyyid Şeyh Mahmud b. Abbas zikr olunuyor, hem Ahi Seyyid Nasreddin (نصرالدین).⁷⁴ Belgede kaydolan tarih 876'dır ki Farsça orijinal metnin tarihi olsa gerek.⁷⁵

Arapça-Farsça şeceremeleri Türkçe şeceremelerle karşılaştırdığımızda, sonraki dönemlerde yazılan Türkçe şeceremelerde menkıbevî olayların ne kadar dâhil edildiğini açık bir şekilde görüyoruz. Özellikle Farsçası da elimize ulaşan Ahi Sinan şecerenamesi bu açıdan çok önemlidir. Farsça metin tam normal bir icazetname mahiyetindeyken, Türkçesi menkıbelerle doludur. Farsça metindeki Ahi Nâsireddin Evran, burada Hz. Abbas-ı Ekber'in oğlu Ahi Evran Şeyh Mahmud olurken⁷⁶, diğer

⁷¹ A.g.e., s.6.

⁷² A.g.e., s. 18.

⁷³ Sadi Bayram, “Ahilik ve bir Ahi Şeceresi”, *Belleten*, S. 222, Ankara 1994, ss. 305-306.

⁷⁴ Hemen şunu belirtelim ki şecere yazarlarının açısından bu Nasreddin, Ahi Evren'den farklı bir kişidir, onlarca Ahi Evren Sadr-i İslam'da yaşamıştır, Nasreddin İse sadece bir Ahi şehidir. Demek bu şecerenin düzenlendiği dönemde, Ahi Evren'in gerçek şahsiyeti tamamen unutulmuştur.

⁷⁵ Köksal ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 82. Bu belge ve diğer Türkçe şeceremelere baktığımızda, M. Bayram'ın yazdığının tam tersine bu belgelerde “Nâsirtü'd-Din/Nâsireddin” kelimesinin geçmediğini görüyoruz. Bkz. Bayram, *a.g.e.*, s. 22.

⁷⁶ Köksal ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 62.

Türkçe şecerenameelerde gördüğümüz menkıbeler ve hikâyeler zikredilmektedir. Şecerenamein sonunda bulunan Ahiler listesi, Farsça versiyonunda bulunan Ahiler silsilesine çok benzemektedir ancak Ahi Ferec ve Ahi Kayser ve Ahi Emirci isimleri zikredilmemiştir.⁷⁷ Türkçe şecerenamedeki tarih, 876 olsa da muhakkaktır ki bu tercüme çok sonraları yapılmıştır.

Türkçe şecerenameindeki bilgiler hiç güvenilir değildir. Aksine Farsça-Arapça şecerenameeler bir sonraki dönemde yapılan tahriflerden uzak kaldıkları için daha güvenilirlerdir. Yazılış yıllarından hareket ettiğimizde, şeceredeki Ahi Kayser'in XIII. yy'da Mevlana'nın müritlerinden olduğu, hem *Menakıbu'l-Arifin*'de, hem Sultan Veled Divanında adı geçen Ahi Kayser'le aynı kişi olduğuna kesin bir gözle bakmaktayız.⁷⁸ Kaldı ki Kayser ismi, Ahmed veya Mahmud isimleri gibi çok kullanılan bir isim değildir.

Eflakî, Ziya ve Lala hanikahlarının Hüsameddin Çelebi'ye verilmesi ve Ahi Ahmed'in buna karşı çıkması olayı anlatırken, Ahi Kayser ve oğlu Ahi Çoban'ın Ahi Türk ve **Ahi Başara**'ya mensup olduklarını ve Mevlana taraftarlığında kılıç ve kama kullanmak istediklerini yazar⁷⁹. Ayrıca Sultan Veled, Ahi Seyyid Muhammed Seydavarî'nin taziyesi için yazdığı şiirde, Ahi Kayser ve oğlu Ahi Çoban'ın Ahi Seyyid Muhammed'in müritlerinden olduklarını söyler:

اخى محمد را بين حريف مولانا / به گرد مجلس او قبصر و اخى چوبان⁸⁰

Anlaşıldığı üzere Ahi Kayser 1260'lı yıllarda ahi olabilecek kadar bir oğula sahipmiş, yani en az 50-60 yaşlarındaymış. Ahi Kayser'in elinden şedd kuşanabilecek tanıdığımız bir kaç Ahi Ahmed vardır ama Ahilik silsilesindeki Ahi Ahmed bunların hangisidir bunu kesin bir şekilde bilemeyiz. Eflaki eserinde Ahmed isimli üç Ahiyi kaydetmiştir: Mevlana ile muhalif olan Ahi Ahmed⁸¹, Mevlana, Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi'nin

⁷⁷ A.g.e., s. 82.

⁷⁸ A. Gölpınarlı da aynı görüştedir (bkz. *Vilayetname*, s. 121)

⁷⁹ Eflakî, a.g.e., C. 2, ss. 755-756.

⁸⁰ Sultan Veled, *Divan*, s. 526.

⁸¹ Eflaki, a.g.e., C. 1, s. 225; C. 2, ss. 754-758, 823-824.

müridi olan Ahi Emir Ahmed Bayburtî (ö. 715/1315'ten sonra)⁸² ve Ahi Ahmed Şah (ö. 697/1298)⁸³.

Ahi Ferec-i Zenganî (ö. 457/1065), XI.yy'ın meşhur sufilerindendir.⁸⁴ A. Gölpınarlı, şecerede adı geçen ve 775 yılında muhtemelen yaşıyor olan Ahi Şerefeddin Hacı Osman'ın 789/1387'de vefat eden Ahi Şerefeddin olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.⁸⁵

Tosyalı Şeyh Hacı İbrahim oğlu Hacı Baba “Der Beyân-ı Silsile-i Pir-i Kâsiban” adlı risalesinde (XV. yy?), Ahiler sınıfını anlatırken, yukarıda Farsça-Arapça şecerenamelelerde geçen silsileye çok benzer bir silsile vermiştir: Ahi Evran, Mahmud Ahi, Ahi Ahmed, Ahi Kayser, Ahi Beşîr, Ahi Kablan Ali, Ahi Husam Süvezniger⁸⁶, Ahi Muhammed Hafr, Ahi Muhammed Buharî, Ahi Pir-i Kebir, Abbas el-Ekber b. Ali, Hz. Ali, Hz. Muhammed Mustafa. Buradaki en önemli fark, Ahi Evren'in Ahi Mahmud adlı bir şeyhinin olmasıdır.⁸⁷

C. Hakkı Tarım'ın bulduğu “Hazâ Fütüvvet-i Ahievren” isimli bir vesikada, Ahi Evren'in Abbas'ın 13. batın evladı olduğu yazılmaktadır. İlginç olan şudur ki: Onun 830/1426 yılında Kırşehir'e yerleştiğini yazmasına rağmen, Orhan Gazi zamanında 93 yaşında vefat ettiğini kaydetmiştir.⁸⁸

2.9. Ahi Evren Zaviyesinin Vakfiyesi

⁸² A.g.e., C. 1, s. 390; C. 2, ss. 858-859, 888.

⁸³ A.g.e., C. 2, s. 611.

⁸⁴ Bkz. Anadolu dışı Ahiler bölümüne.

⁸⁵ *Vilayetname*, s. 121 (Mübarek galib, *Ankara*, ikinci kısım, s.19'dan naklen).

⁸⁶ Suzenger olmalıdır.

⁸⁷ Mehmet Şeker, *Türk-İslam medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin yeri*, İstanbul 2011, ss. 337 – 338.

⁸⁸ Tarım, a.g.e., ss. 79-80.

Ahi Evren zaviyesine ait iki farklı tarihe sahip ama içeriği aynı olan birkaç Arapça vakfiye bulunmaktadır. Bunları Muallim Cevdet, Sadi Bayram, Cevat Hakkı Tarım ve A. Gölpınarlı incelemişlerdir. Vakıf sahibi “eş-Şeyh Nasreddin نصرالدين pir-i piran Ahi Evran aleyhi’r-rahme ve’l-gufran” diye geçmektedir. 676/1277 veya 706/1306 tarihleri vakfiyelerde görünmektedir.. Ayrıca vakfiyenin şahitleri arasında Sinan Çelebi b. Mesud adı da geçmektedir.⁸⁹

Vakfiyenin şartlarından birisi türbeye bitişik camide şeyh tarafından sabah namazından sonra Yasin suresiyle Şeyh Hâmid-i Veli evradı’nın okunmasıdır.⁹⁰

Gölpınarlı bu vakfiyeyi C. Hakkı Tarım’la birlikte incelemiş ve onun uydurma olduğu kanaatine varmıştır.⁹¹ Mikail Bayram da bu vakfiyenin XV. yy’da yazıldığına inanmaktadır.⁹² A. Gölpınarlı vakfiyedeki Şeyh hâmid-i Veli’nin Somuncu Baba (ö. 815/1412) olduğu kanaatinde, M. Bayram ise Evhadeddin Kirmanî (ö. 635/1238) olduğunu düşünmektedir.⁹³

2.10. *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemehât-ı Ulviyye*

Muhammed Cemaleddin Hulvî (982-1064/1574-1654) halveti şeyhlerini anlatan eserinde (yazılış tarihi: 1029/1620), Şeyh Ahi Mirim/Mirem’i (ö. 812/1409) anlatırken⁹⁴, Kırşehir’de medfun Ahi Evren’in (اخى اورن) Gülşehrî mahlaslı bir “hâcesi”

⁸⁹ Bkz. S. Bayram, *a.g.m.*, ekler kısmı; Köksal ve diğerleri, *a.g.e.*, ss. 162, 180. M. Bayram (*a.g.e.*, s. 21), M. Cevdet’i kaynak göstererek 706 tarihli vakfiyede Ahi Sinan b. Ahi Mesud yazılıdır der ki doğru değildir; M. Cevdet Sinan Çelebi b. Mesud yazmıştır. Bkz. Muallim Cevdet, *Zeylun alâ Fasli’l-Ahiyyeti’l-Fityani’t-Türkiyye fi Rihleti İbn Battuta*, İstanbul 1932, s. 282.

⁹⁰ Köksal ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 160; Tarım, *a.g.e.*, s. 84; Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 120.

⁹¹ *Vilayetname*, s. 120.

⁹² Bayram, *a.g.e.*, s. 21.

⁹³ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 120; Bayram, *Ahi Evren ...*, s. 32.

⁹⁴ Ahi Mirem Heri kasabasının nahiyelerinden Kelibât/Gülbad köyünde doğmuş, eğitimini Heri ve Şirvan’da tamamlamıştır. Timur istilası sırasında Anadolu’da gelmiş ve Kırşehir’de ikamet etmiştir. Ahi Evran evladından, neslinden olmasından dolayı kendisine Ahi denir. Mezarı bir rivayete göre Kırşehir Tepeviran köyünde, diğer bir rivayete göre ise Heri kasabasında

olduğunu, bu zatın “Cengiz hurucunda”, Cengiz’e varıp şehri tahripten kurtardığını yazar.⁹⁵

İstanbul Üniversitesi ve Millet kütüphanelerinde bulunan yazmalarda ise, Ahi Evren-i Sâni’nin Kırşehir’de medfun olduğu, zaviyesinde olan şeyhe Gülşehri denildiği, Cengiz’e varıp şehri tahripten kurtardığı yazılmaktadır.⁹⁶

2.11. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*

XVII. yy’ın meşhur seyyahı Evliya Çelebi İstanbul esnafından debbağları zikredirken, Ahi Evren’e da değinmiştir. O Rumuların debbağlara Ahiler⁹⁷ dediklerini ve Ahi Evren’in⁹⁸ Kayseri’den zâhir olduğunu yazar; devamında ise Selçuklu hükümdarı ile Ahi Evren arasında vaki olan bir menkıbeyi anlatır. Nihayet Ahi Evren’in Denizli’ye gidip orada medfun olduğunu kaydeder. Evliya Çelebi Rum debbağlarının Ahi Evren’i kendilerinin piri bildiklerine karşın debbağların pirinin Zeyd-i Hindî olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁹

Güzergâh Köprüsü yakınındaki Halvetiler mezarlığındadır. Bkz. Hulvi, İstanbul 2013, ss. 349, 353.

⁹⁵ Hulvi, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemehat-ı Ulviyye*, Ankara DTCF kütüphanesi, Elyazmalar bölümü, İsmail Saib 1-722, v. 228b. Agah Sırrı Levend buradaki hâce kelimesinin öğretmen anlamına gelmediğini, “Ahi Evren’in zaviyesindeki ünlü şeyh” yerinde kullanıldığına şüphe yoktur der. Bkz. Gülşehri, *a.g.e.*, önsözü, s. 12, dp. 13.

⁹⁶ Gülşehri, *a.g.e.*, aynı yer.

⁹⁷ آهیلر

⁹⁸ آه اوران Ah Evran

⁹⁹ Muhammed Zıllî b. Derviş Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Ahmed Cevdet, Matbaa-i Akdem, İstanbul 1314, C. 1, ss. 594-595.

Münirî-i Belgradî (ö. 1029-1038/1620-1628) de Ahi Evren’in debbağların piri olmadığını yazar ve der ki Ahi Evren 700/1400’lü yıllarda Sultan Orhan devrinde yaşamış sâlih bir debbağ ustasıdır. II. Bâyezid zamanında debbağlar fütüvvetnamesini yazan yalancı, “Ahi Evran Abbas’ın oğludur” diye hesapsız yalanlar yazmıştır. Seyyid Muhammed’in onu pir olarak takdim etmesi diğer meslek pirlerine muhalefet olur. bkz. M. Saffet Sarıkaya, “Esanaf Teşkilatı ve Fütüvvetnamelere Yönelik Eleştiriler (Nisabu’l-İntisab Örneğinde)”, *I. Uluslararası Ahilik kültürü ve kırşehir sempozyumu (Bildiriler)*, Kırşehir 2011, C. 2, s. 953.

Evliya Çelebi'nin anlattıklarından XVII. yy'da Ahi Evren'in sadr-ı İslam'da (VII. yy'da) yaşadığına dair düşüncelerin henüz yaygın olmadığı öğrenilmektedir.

3. AHİLİKLE İLGİLİ MODERN ARAŞTIRMALAR

XX. yy'ın başlarından günümüze kadar Ahilik konusunda onlarca kitap ve yüzlerce makale yayınlanmıştır. Bunların bir kısmı bilimsel araştırmalar iken diğer kısmı bilimsel görünüşlü popüler yazılardan öteye geçmeyen araştırmalar olmuşlardır. Burada bütün bu araştırmaları ele alıp incelemek gibi bir niyetimiz olmamakla birlikte zaten birkaç çalışmada oldukça mükemmel olan Ahilik bibliyografyası verilmiştir.¹⁰⁰ Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak, 1993'te yazdığı bir makalesinde Türkiye'de yapılan Ahilik araştırmalarını eleştirirken bir bibliyografya da sunmuştur.¹⁰¹ Dolayısıyla burada sadece araştırmalarımız sırasında başvurduğumuz bilimsel, özgün veya yeni bir iddiaya sahip araştırmaları ele alıp tanıtmaya çalışacağız:

Araştırma hayatının büyük bir kısmını Fütüvvet-Ahilik incelemelerine ayıran Franz Taeschner (1888-1967) yaptığı araştırmaların yoğunluğunun yanısıra, izlediği yöntem ve konuya hakimiyeti açısından da herkesten önde gelmektedir. Fütüvvetin ahlâkî yönden Arap yarımadasından kaynaklandığını düşünen Taeschner, sosyal bir hareket olarak Fütüvvetin menşeiini İslam öncesi İran ve Irak topraklarında aramaktadır. Fütüvvetin tarihsel akışına önem veren araştırmacı, Ahiliği Abbasi Fütüvvetinin Anadolu coğrafyasında aldığı bir şekli olarak görmekte ve zamanla lonca Fütüvvetine dönüştüğüne inananlardandır. Buna rağmen Anadolu dışında yaşamış Ahilerin de varlığını gözardı etmemekte ve titizlikle takip etmektedir. Eserlerinin birçoğunu Almanca yazdığı için direkt faydalanma imkanı bulamamak da esas fikirlerini beyan ettiği çevirilen Türkçe ve Farsça birkaç makalesini araştırmamızda kullanma şansına

¹⁰⁰ Günaydın , Yusuf Turan, *Ahilik Araştırmaları 1913-1932*, TTK, Ankara 2015, ss. 265-395; Ahmet Özdemir-Ahmet Çelik, "Ahilik Üzerine Bir Literatür Denemesi", *Ahilik, Ahilik Teşkilatı ve Konya'daki İzleri*, haz. H. Ahmet ÖZDEMİR, Konya 2013, ss. 199-230; *Ahilik Ansiklopedisi*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014, ss. 365-438.

¹⁰¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim yay., İstanbul 2012, ss. 181-202.

sahip olduk.¹⁰² Şunu da teessüfle belirtmeliyiz ki, son dönem Türkiye’de yapılan Ahilik araştırmalarında Taeschner’in hatta Türkçeye çevirilen makaleleri bile pek okunmuyor, kullanılmıyor. Zehra Odabaşı, Taeschner’in hayatı ve eserleri hakkında bir kitap yayınlamıştır.¹⁰³

Fuad Köprülü her ne kadar Ahilik konusunda müstakil bir çalışma yayınlamasa da¹⁰⁴, çeşitli eserlerinde bu konuya değinmiştir. O, meşhur ve çok değerli eseri olan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*’da Ahiliği “çok mühim ve çok yaygın bir meslekî-tasavvufî bekarlar zümresi” olarak görüp, “içlerinde birçok kadılar, müderrisler de bulunan Ahilik Teşkilatı herhangi bir esnaf topluluğu değil, o teşkilat üzerine istinad eden, akidelerini o vasıta ile yayan bir tarikat sayılabilir” der ve Ahiliğin Batınlıktan çıkmış olduğu tezi üzerinde durur.¹⁰⁵ Ancak bir sonraki çalışmasında fikrini değiştirerek, Ahiliğin bir tarikat olduğu düşüncesinden vazgeçip, “Ahiler namı ile maruf olan Fütüvvet zümreleri,... İslam aleminin hemen hemen her sahasında göze çarpan esnaf teşkilatına merbuttur... esnaf cemaatleri, ... Karâmite dailerinin İsmailî: Batınî propagandalarıyla pek sıkı bir suretle alâkadardır” der ve “Bu kuvvetli zümrenin Osmanlı idare-i merkezîyesi lâyıkıyla kuvvetlendikten sonra bunların sadece esnaf teşkilatı mahiyetinde kaldığını ilave edelim” diye ekler.¹⁰⁶

¹⁰² Taeschner, Franz “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı), çev. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, Y. 1953-1954, S. 1-4, ss. 3-32; aynı yazar, “Guruh-ı Fütüvvet-i Kışverha-yı İslamî ve Nev-i Zuhur-ı Gunagun-ı Anha Mahsusen der İran ve Kışverha-yı Hemcivar”, *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat-ı Danişgah-ı Tahran*, S. 2, Y. 4, Tahran 1335, ss. 76-94; aynı yazar, “İslam’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi Ve Tarihi Ana Çizgileri”, *BELLETEREN*, Türk Tarih Kurumu, Cilt : XXXVI, No: 142, Nisan, Ankara 1972, ss. 203-235; aynı yazar, “Halife-i Abbasi ve Ayin-i Fütüvvet”, çev. Muzaffr Bahtiyar, *Vahid*, S. 55, Tahran 1347, ss. 625-636; aynı yazar, “Tebrizli Ahicuk ve Bunun Ahmedi’nin İskendername’sindeki Yeri”, çev. Hüseyin Dağtekin, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2-3, Ankara 1964, ss. 285-290; Zehra Odabaşı, “Franz Taeschner’in “Das Anatolische Achitum Des 13./14. Jahrhunderts Und Seine Beziehung Zu Mevlâna Celâleddin Rumi” Adlı Bildirisinin Çevirisi”, *Mevlana Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya 2007, 169-175.

¹⁰³ Zehra Odabaşı, *Bir Ahi Dostu Franz Taeschner, hayatı ve Eserleri*, Ankara 2008.

¹⁰⁴ Köprülü bunun sözünü vermiş, ama muhtemelen yoğun araştırma ve iş hayatından dolayı, keza ansızın ölümü nedeniyle bu gerçekleşmemiştir. Bkz. M. Fuad Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, Akçağ yay., Ankara 2005, s. 49; aynı yazar, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2012, s. 212.

¹⁰⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında...*, ss. 209-211.

¹⁰⁶ Köprülü, *Anadolu’da...*, s. 48-49.

Köprülü sonraları Osmanlı Devletinin kuruluşu ile ilgili yazdığı eserinde Ahilik hakkındaki görüşlerini daha geniş bir şekilde anlatmıştır. O, “büyük merkezlerde esnaf korporasyonları ile Fütüvvet teşkilatının müteakiben birbirinin içine girmeleri” düşüncesiyle, Fütüvvetin biraz tasavvufî renk aldığını ve “sadece bir esnaf teşkilatından ibaret “ olmadığı fikrini beyan etmiştir. Ahilerin Batınî bir menşeyden geldiğini hep söyleyen F. Köprülü’nün bu konudaki fikirleri hala da tazeliğini korumakta ve üzerinde düşünülmalıdır.¹⁰⁷

Ahilik konusunda kapsamlı ilk çalışmalardan birini Osman Nuri Engin (ö. 1961) *Mecelle-i Umur-ı Belediye*¹⁰⁸ adlı eserinde yayımlanmıştır. O, Osmanlı şehirlerindeki belediye teşkilatı, dolayısıyla esnaf teşekküllerini incelerken Fütüvvet ve Ahilik konusunda da değinmiş ve bazı tepitlerde de bulunmuştur.

Osman Nuri, 1. cildin 5. faslında, “Fütüvvet yahut Esnafın Mensup Olduğu Tarikat” başlığı altında Osmanlılarda esnaf teşkilatının iki kaynaktan yani “Şark-İslam” ve “Bizans-Garb” teşkilatından faydalandığını beyan ederken, *Miftahu Dakayık fi Beyani'l-Fütüvvet ve'l-hakayık*’dan (*İbn Gaybî Fütüvvetnamesi*) yararlanarak Fütüvvet hakkında geniş bilgiler vermiştir.¹⁰⁹ 6. faslında ise “Ahi Teşkilatının Esnafla Münasebeti” başlığı altında, “Ahi Teşkilatının... Fütüvvet tarikinden başka bir şey olmadığı şüphesizdir, ancak Fütüvvet tariki umum esnafı cami olduğu halde, Ahilik en ziyade debbağlık, kunduracılık ve serraçlık gibi sanatlara inhisar ettiği zannedilmektedir”¹¹⁰, diyerek Burgazi Fütüvvetnamesi, İbn-i Battuta ve Evliya Çelebi seyahatnamelerinden yararlanarak bu konuda bilgi vermiştir. Hatta “ağa kelimesinin Ahi’den muhaffef olduğu kaviyyen zannedilmektedir” gibi bir not da düşmüştür.¹¹¹ 7. Faslında da “Melamî tarikatının Esnaflıkla Münasebeti” başlığı altında önce şöyle bir açıklamada bulunmuş: “Hirfet ve ticarete süluk edenlerin Fütüvvetname altında bir tarikat vücuda getirmiş oldukları beşinci faslında ve bu tarikatın Ahiler tarafından Türk seciyesine muvafık surette nasıl tadil edilmiş olduğu da altıncı faslında izah edilmişti” der ve devamında ise

¹⁰⁷ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ yay., Ankara 2011, ss. 111-113.

¹⁰⁸ Beş cilt halinde 1330-1338/1914-1922 yılları arasında neşredilmiştir.

¹⁰⁹ Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.1, İstanbul 1330/1914, ss. 518-536.

¹¹⁰ A.g.e., s. 537.

¹¹¹ A.g.e., s. 552.

“tarikatla esnaflığın bir üçüncü münasebeti” demek suretiyle Melamilikten bahsetmiştir: “İbadeti esas ittihaz etmek fakat bununla beraber kimseye muhtaç olmamak için ibadetten hali kalan vakitleri temin-i ma’îşet edecek bir maşgaleye hasr eylemekten ibarettir”.¹¹²

Ahilik hakkında Türkiye’de yazılan ilk müstakil eseri Muallim Cevdet (İnançalp) (ö. 1935) “*Zeylun alâ Fasli’l-Ahiyyeti’l-Fityani’t-Türkiyye fi Rihleti’bn Battûta*”¹¹³ adı ile 1932’de yayınlamıştır.¹¹⁴ Eserin dili Arapça olup, İbn-i Battuta’nın Anadolu Ahileri hakkında aktardığı bilgileri tamamlayan bir mahiyettedir, ancak içerdiği bilgiler, İbn Battuta seyahatnamesindekilerden bir hayli fazladır. Büyük bir emek mahsulü olan eserde “Muallim Cevdet, eski Arap ve Fars kroniklerinden, Türk vakayinâmelerinden ve vakfiyeler, şer’iyye sicilleri, tahrir defterleri gibi muhtelif arşiv belgelerinden topladığı kayıtları orijinal dillerinde olduğu gibi yayınlamış, böylece Fütüvvet ve Ahilik konusunda çalışacak araştırmacıların eline mükemmel bir malzeme koleksiyonu sunmuştur.”¹¹⁵

Cezair Yarar eseri Türkçeye çevirmiştir.¹¹⁶ Yusuf Turan Günaydın da eserin Arapça metninden yararlanarak, içeriği, müellifin kullandığı kaynaklar ve *Zeyl’in* Ahilik araştırmaları bakımından önem ve değeri hakkında etraflı bilgi vermiştir.¹¹⁷

1950. yıllarda Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982) Fütüvvet konusunda bir takım önemli araştırmalar yayınlamıştır. Özellikle 1950’de *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*’nda yayınladığı “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları” adlı makalesi, ve ona ek olarak önemli birkaç Arapça ve Farsça Fütüvvetnamenin Türkçe çevirileriyle birlikte yayınlaması,¹¹⁸ Türkiye’de Ahilik araştırmaları konusunda

¹¹² A.g.e., s. 552.

¹¹³ ذیل علی فصل الاخیه الفتیان التریکیه فی رحله ابن بطوطه

¹¹⁴ Muallim Cevdet, *Zeylun alâ Fasli’l-Ahiyyeti’l-Fityâni’t-Türkiyye fi Rihleti’bn Battûta*, İstanbul 1932.

¹¹⁵ Ocak, a.g.m., s. 185.

¹¹⁶ Muallim Cevdet, *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği (İbn-i Battuta’ya Zeyl)*, çev. Cezair Yarar, İşaret yay., İstanbul 2008.

¹¹⁷ Günaydın, a.g.e., ss. 32-55.

¹¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İÜİFM*, C. 11, S. 1-4, İstanbul 1949-1950, ss. 3-354.

bir dönüm noktası sayılabilir. A. Gölpınarlı çalışmasında tespit ettiği Fütüvvetnamelerden hareketle ve Fütüvvetnamelerin içeriklerini karşılaştırarak Fütüvvet ve dolayısıyla Ahilik teşkilatının adab ve erkanı, esnaf teşkilatı ile ilişkisi ve tarihî kökenleri hakkında değerli bilgiler vermiştir. A. Y. Ocak'ın tespitine göre: “Bu eserde değerli âlim, Fütüvvet ve Ahilik kurumu hakkında bizim kanaatimize göre kendinden sonra yazılan eserlerden çok daha doğru tezleri ve görüşleri öne sürmektedir”.¹¹⁹

Gölpınarlı ilerleyen yıllarda aynı mecmuuda iki önemli Türkçe Fütüvvetnameyi de yayınlamış, Farsça *Fütüvvetname-i Sultanî*'yi de geniş bir şekilde tanıtmıştır.¹²⁰

Ali Torun'un 1992 yılında Gazi Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırladığı ve 1998 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*¹²¹ adlı eseri, ister önsözündeki yerinde tespitler, ister kullandığı onlarca yazmanın içeriklerini yararlı bir şekilde tasnif ettiği için başarılı ve faydalı bir araştırma mahiyetindedir. Yazar Türkçe Fütüvvetnamelerde zikredilen adab ve erkanı, hırfet kollarını ve dinî, tasavvufî, ahlâkî ve edebî unsurları titizlikle tespit ederek, kullanışlı bir biçimde okuyucuya sunmuştur. Ne yazık ki bu eser, gördüğümüz kadarıyla Ahilik araştırmalarında hakettiği ilgi ve teveccühü görmemiştir.

Son yarım asırda Neşet Çağatay, Mikail Bayram, Sabahattin Güllülü, Ahmet Yaşar Ocak ve Saffet Sarıkaya gibi araştırmacılar, Ahilik üzerine yaptıkları çalışmalarda çeşitli ve bazen tartışılır düşünce ve tezler ileri sürmüşlerdir. Araştırmamızın farklı yerlerinde bu fikir ve düşüncelere değinip zaman zaman eleştirdiğimiz için burada sadece yayınladıkları en önemli eserlerini zikretmekle yetiniyoruz: Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara 1997; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991; aynı yazar, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, Konya 2006; Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, T.C. Kültür

¹¹⁹ Ocak, *a.g.m.*, s. 187.

¹²⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, “Burgazî ve Fütüvvet-nâmesi”, *İÜİFM*, C. 15, S. 1-4, İstanbul 1953-1954, ss. 76-153; aynı yazar, “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet-namesi”, *İÜİFM*, C. 17, İstanbul 1955-1956, ss. 27-126; aynı yazar, “Fütüvvet-name-i Sultanî ve Fütüvvet hakkında bazı Notlar”, *İÜİFM*, C. 17, S. 1-4, İstanbul 1955-1956, ss. 127-155.

¹²¹ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

Bakanlığı, Ankara 2002; Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, Ötüken yay., İstanbul 1977; Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *TDVİA*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 261-263; aynı yazar, “Ahi”, *The Encyclopaedia of Islam-Three*, Brill, Leiden-Boston 2013, ss. 4-7.¹²²

4. AHİ EVREN'E DAİR MODERN ARAŞTIRMALAR

Son zamanlarda Ahi Evren'in gerçek şahsiyeti, özellikle hangi yıllarda yaşadığına dair bazı araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan C. Hakkı Tarım, A. Gölpınarlı ve Mikail Bayram'ı zikredebiliriz.

C. Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir* isimli kitabında, Ahi Evren'den geniş bahsetmiştir. Elde olan bilgileri değerlendirmiş, “şecerenamelerin Hz. Abbas'ın oğlu ve Ali'nin damadı olarak haber verdikleri Ahievran Mahmud her halde muhayyel bir şahsiyettir” sonucuna varmıştır.¹²³

Abdülbaki Gölpınarlı ise hem *Vilayetname*'ye eklediği kısımda, hem “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları” adlı bilinen makalesinde Ahi Evren'den geniş çapta bahsetmiştir. Sonuçta ise Ahi Evren'in Orhan Gazi zamanına ulaşmasını, ayrıca 13.-14. yüzyıllarda yaşayan Ahi Evren'in genç yaşında Hacı Bektaş'la görüşmüş olmasını mümkün görmüştür.¹²⁴

Ahi Evren hakkında en son önemli araştırmayı M. Bayram yapmıştır. Onun tespitlerine göre Ahi Evren, Hâce Nasîreddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyî (566-659/1171-1261), Fahreddin Razî ve Evhadeddin Kirmanî'nin öğrencisi, aynı zamanda bu ikincisinin damadıdır. O, Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesine katılmış, sonunda da Kırşehir'de Emir

¹²² Tez üzerindeki çalışmalarımız devam ederken aşağıda künyesini vereceğimiz çalışmadan haberdar olduk, ama teessüfle teze erişip inceleme imkanımız olmadı: Rifat İlhan Çelik, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ahilik Müessesesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2014.

¹²³ Tarım, *a.g.e.*, s. 80.

¹²⁴ *Vilayetname*, s. 121-122;

Nureddin Caca tarafından öldürülmüştür.¹²⁵ Bayram ayrıca Ahi Evren'e 21 eser izafe etmektedir.¹²⁶

---

¹²⁵ Bkz. Bayram, *a.g.e.*, ss. 32-42.

¹²⁶ Bkz. *a.g.e.*, ss.57-76.

YÖNTEM VE PROBLEMLER

Ahiliğin bir sosyo-kültürel olgu olarak ortaya çıkıp geliştiğini dikkate alırsak, hakkında araştırma yapmak istediğimizde her şeyden önce Ahiliğin tarih sahnesine çıktığı toraklarda, İslam-Türk kültürünün hakimiyetinden önceki devirlerde, benzer kurumlar veyahut birliklerin mahiyeti araştırılmalı ve Ahilikle karşılaştırılmalıdır. Zira bir kurumun birdenbire, daha önce hiç bir altyapısı olmadan ortaya çıkması hem tarih anlayışına terstir, hem de sosyolojik olarak imkansızdır!

Ayrıca çoğu zaman ideolojik yaklaşımlardan nasibini almış araştırmaları eleştirel bir bakışla ele alırken, mümkün olduğu kadar ana kaynaklara başvurmak araştırmamızın daha gerçekçi ve hakikate yakın olmasını sağlayacaktır.

Bir taraftan kaynaklardaki bilgilerin kısıtlı ve yetersizliği yüzünden, diğer taraftan ise son zamanlarda yapılan araştırmalar ve ileri sürülen tezler sonucu, Anadolu Ahiliğinin çeşitli sayfalarında birçok problemle karşılaşmaktayız.

Ahiliğin tarihî kökenlerinin nereye ve hangi sosyo-kültürel zeminlere dayandığı sorunu hâla çözülmüş değildir. İslam dünyasının hemen hemen her köşesinde farklı adlarla da olsa karşımıza çıkan fütüvvetle Ahiliğin ilişkisi nedir? Acaba bazı araştırmacıların ileri sürdüğü gibi Anadolu Ahiliği, Anadolu'da yaşayan Türklere özgü bir kurum mudur yoksa fütüvvet teşkilatının Anadolu coğrafyasındaki devamı mıdır?

Başka bir problem ise Ahilikle esnaf teşkilatının münasebetidir. Bazı araştırmacılar Ahiliğin Anadolu'da esnaf teşkilatından başka bir şey olmadığını ve şehirleşmeye başlayan göçebe Türklerin kurduğu ekonomik mahiyetli bir kurum olduğunu ileri sürerken, diğerleri bu iki kurumun birbirinden bağımsız olduğunu savunmaktalar.

Ahi Evren'in gerçek tarihî şahsiyeti ve Anadolu Ahiliğindeki rolü ve konumu da her zaman tartışılan konulardan ve çözülmesi gereken problemlerden biri olmuştur. Ayrıca

Ahilerin Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde devlet ve toplumla olan ilişkileri, özellikle Osmanlı devletinin kuruluşundaki rollerinin ne kadar etkili olup olmadığı da Anadolu Ahiliğinin diğer problemlerinden sayılmaktadır.

1.BÖLÜM

AHİLİĞİN TEMELİ OLARAK FÜTÜVVET: TARİH VE İDEOLOJİ

1.1. FÜTÜVVETİN KÖKENLERİ

Müelliflerin birçoğu Fütüvvetten bahsederken yazısına “feta” kelimesinin sözlükteki anlamı ile Kur’an-ı Kerim ve hadiste nasıl ve hangi anlam taşıdığından söz ederek başlar ve devamında İslam’ın ilk yüzyıllarından itibaren nasıl bir yol katettiğini anlatır.¹²⁷ Bu yaklaşım “fütüvvet”in İslam dini ile birlikte ortaya çıkan bir hareket olduğunu, dolayısıyla İslamî bir akım olduğunu vurgulamak demektir. Bu tarzın artık bir gelenek haline dönüştüğünü söyleyebiliriz.

¹²⁷ Fütüvvet kelimesi Kur’an’da geçmese de aynı kökenden olan “feta” ve benzeri kelimeler 8 yerde 10 kere geçmektedir: feta (12/61), feteyan (12/36), fetye (18/13), el-fetye (18/10), li-fetye (18/59-61), fetaha (12/30), li-fityanihi (12/62), feteyatiküm (4/29-24/33). Tefsirlerde Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ve Ashab-ı Kehf’i “civanmerd” (yiğit, cömert) olarak tanımlamışlar.bkz., Muhammed Cafer Mahcub, Mukaddime, *Fütüvvetnâme-i Sultani*, Tahran 1350 , s. 8-9; İbn Mimar’ın Cafer-i Sadık’tan naklettiği bir hadiste Hz. Muhammed ümmetinin fetalarında bulunması gereken 10 alameti şöyle sayar: konuştuklarında dürüst olmak, ahde vefa, emanate sahip çıkmak, yalanı terk etmek, yetimlere acımak, yoksullara yardım etmek, elde ettiğini bağışlamak, iyilikleri çoğaltmak, konukseverlik, ve en önemlisi hayalî olmak. bkz. İbn Mimar el-Bağdadi, *Kitabu’l-fütüvve*, haz. Mustafa Cevad, Muhammed Takiyuddin el-Hilali, Abdülhalim el-Neccar, Ahmed Naci el-kaysi, Mektebetü’l-müsenna, Bağdat 1958, s. 12-133; Muhammed Rıza Şefii-i Kedkeni, *Kalenderiye (Digerdisihayi Yek İdeoloji)*, İntişarat-ı Suhan, Tahran 1387 , s. 159;

Ayrıca Hz. Muhammed diğer bir hadiste “mürüvvet”i (cömertliği) şöyle anlatıyor:

«من المرؤه ان ينصت الاخ لآخيه اذا حدثه و من حسن المماشاه أن يقف الاخ لآخيه اذا انقطع شسغ نعله»

Cömertliğin gereksinimlerinden şudur ki kardeş kardeşi ile konuştuğu zaman onu dinleye ve ayakkabısının bağı koştduğunda durup onu bekleye!

Bkz. Salih b. Cinah, *Kitabu’l-edeb ve’l-muruet*, haz. Seyyid Muhammed Damadi, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi, Tahran 1373, s. 37;

Müslüman toplumlarla bağlantılı olan birçok konuda buna benzer bir yaklaşımı hep görmekteyiz.¹²⁸ Oysa “fütüvvet” gibi sosyal kavramlar her ne kadar İslam tarihi ve Müslüman toplumlarla içten içe bağlı olsalar da, mahiyetleri gereği bir dinin ortaya çıkışı ve kabulü ile sınırlandırılmazlar. Fütüvvet gibi sosyal hayatın bir parçası olan kavramlar ve hareketler her ne kadar inançlardan etkilenseler de, o inançlar doğrultusunda kendilerine çeki-düzen verseler de, toplumsal bir kimliğe sahip oldukları için din ve inançlardan bağımsız olmasa da daha ziyade coğrafi, toplumsal ve iktisadi faktörleri, hatta siyasi etkenleri de dikkate alarak değerlendirilmelidirler; başka ifadeyle bu gibi akımları araştırırken belli bir dinî tarihi milat olarak görmemek lazım, zira sosyal hareketler toplumun ihtiyaçları ve farklı sosyo-kültürel ve ekonomik koşullar etkisinde tezahür ederler; toplumun din ve inanç değiştirmesiyle de kıyafet değiştirse de özleri pek değişmez. Bu hususu dikkate alırsak, fütüvvet gibi İslam tarihi ve Müslüman topluluklarda hep etkili olmuş bir hareketin doğuşu ve kökenlerini, ortaya çıktığı coğrafyanın tarihî derinliklerinde aramamız daha doğru bir yaklaşımdır.

Fütüvvetin İslam öncesi kökenlerini bulmak için yine de ilk İslamî kaynaklara başvurmak zorundayız, zira İslam öncesinde fütüvvet benzer hareketler mevcut ise de bunlar Fütüvvet olarak adlandırılmamıştır. İslam öncesi aynı adı taşımayan ancak aynı özelliklere sahip akım ve çevreleri ortaya koymak için önce fütüvvetin ilk tarihi kaynaklarda ne olduğunu, nasıl bir anlam taşıdığını bilmemiz lazım; ancak bundan sonra sıra daha eski benzer akımların araştırmasına gelir.

Lugat olarak “fütüvvet”, “feta” kelimesinden türemiştir. Cahiliye dönemi edebiyatında *feta* kelimesiyle karşılaştığımız da, “fütüvvet” sözcüğünün kullanımının XIII. yy’dan daha

¹²⁸ İslam devri yazılan eserlerin birçoğunun “her şey İslam’la başlar” çizgisinde hareket ettiğini görmekteyiz. Bunun en belirgin örneği “tasavvuf”tur. Bugün hepimiz tasavvufun sadece İslam dininden kaynaklanmadığını çeşitli araştırmalar sayesinde biliyoruz. Buna karşın ilk tasavvufî eserlerden ta son zamanlara kadar yazılan tasavvuf tarihi kitaplarında tasavvufun tamamen İslam kaynaklı bir hareket olduğu vurgulanıp Kur’an ve hadisten de deliller gösterilirdi. Bu durumun neden ortaya çıktığını anlamak çok da zor değil aslında: katı dinî önyargılar, hareket içinde olanları ve hareketin mahiyeti hakkında konuşanları dinî sınırları aşmamaya zorlamıştır. Ayrıca geçmişinin birçoğu sözlü geleneğe dayanan bir toplumdan, bir hareketin tarihî kökenlerinin hatırlanmasını beklemek pek de mantıklı sayılmaz. Şu bir gerçektir ki Müslüman toplumun tarihî hafızası İslam öncesini pek hatırlamaz, hatırladıkları da çoğunlukla efsaneler ve akıllamaz destanlardan ibaret olur; dolayısıyla sosyo-kültürel hareketlerin tarihini ve başlangıç noktasını araştırırken mecburen İslam tarihine ve onun çerçevesinde anlatılan destanlara mitlere sarılır. Bugün yeni araştırmalar, kazılar ve bulgular sonucu İslam öncesi tarihimizi az da olsa bilmekle çok şanslıyız.

önce olmadığını görüyoruz. Arapçada “feta”nın sözlük anlamı “genç”tir, ancak Cahiliye dönemi şiirlerinde “cesur” ve “eliaçık” anlamlarında kullanılmıştır.¹²⁹

Peki neden şairler “cesur” ve “eliaçık” gibi yüksek erdem ve insanlık göstergesi olan iki sıfatı genç anlamı taşıyan “feta” kelimesiyle beyan etmişler? Burada muhakkak ki bir benzetme söz konusudur. Demek ki zamanında “genç” olan birisi veya birileri “cesurluk” ve “eliaçıklık” gibi sıfatları sergilemişler ki şairler ve toplum insanı bu iki yüce insanî sıfatı “genç” kelimesiyle özdeşleştirmiştir. İşin ilginç tarafı şu ki “feta” (genç) kelimesiyle paralel aynı anlamı taşıyan “civan-merd” (Farsça), “hades” (Arapça) ve “burna” (Farsça) kelimeleri de fütüvvet ehline işaret ederek kullanılmıştır. Bu ipucunun bizi söz konusu akımın tarihî derinliklerine götürebileceğini sanıyoruz. Yeter ki bölge tarihinde “cesurluk” ve “eliaçıklık” göstermiş “genç”leri bulalım!

1.1.1. Kadim İnan’da Genç Erkekler Topluluğu: Mairya

(Erkekler topluluğu terimi ile ilgili kısa bir bilgi verilebilir burada)

İranî din ve mitler hakkında geniş araştırmalara sahip olan Oscar Stig Wikander, heyecanla savaşımlara katılıp, baygınlık derecesine ulaşan ve kurt kıyafetine bürünen bir genç savaşçılar grubundan bahseder. “Mairya” adı ile bilinen bu gençler toplumunda serseri bir hayata sahip olup, serbest ilişkilerde bulunurlar. Bu gruba katılmanın ilk şartı ergenlik çağına varmaktır.¹³⁰

¹²⁹ İbn Mimar el-Bağdadi, *a.g.e.*, Mustafa Cevad girişi, s. 5; *Fütüvvetnâme-i Sultani*, giriş, s. 7-8. Buralarda örnek beyitleri okuyabilirsiniz. Örneğin Turfe b. el-Abd’in şu beytine feta, cesur anlamında kullanılmıştır:

إذا القوم قالو من فتى خلت أننى

دُعيت فلم أكسل و لم أتبد

Kabile halkı feta (insanların ona sığınabileceği kişi) kimdir diye sorduklarında, beni çağdırlarımı zannediyorum, dolayısıyla tembellik etmeyip hızla gidiyorum.

¹³⁰ Oscar Stig Wikander, zikreden: Bahar Muhtariyan, “Mire ve Peyvend-i An ba Civanmerdan ve Ayyaran”, *Name-i Ferhengistan*, S. 29, Tahran 1385 , s. 90.

Geo Widengren Mezopotamya’da Mittani hükümdarlarının hizmetinde bulunan Maryanni isimli savaşçı adamlardan bahseder.¹³¹ Bu kelime eski Hintçe “Máryah-” ve Avistaca “Mairya” (her ikisinin de anlamı genç adam) ile aynı kökene sahiptir. Zerdüştiliğin galebesi neticesinde Avista’da “mairya” olumsuz bir anlam almış, öyle ki devler, kerepenler (Zerdüşt dinine muhalif din adamları), kurtlar ve cadılar sırasında anılmaktadırlar.¹³² Wikander’e göre mairyaler Mihr (Mitra) tanrısını ve onun yeryüzündeki mevkidaşları olan Feridun ve Gerşasb’ı kendilerinin koruyucu tanrıları olarak övüyor ve anıyorlardı. Bundahişn’de de Feridun’un cediti olan İspiyān, Mérak (Mirek) lakabına sahiptir.¹³³

Orta dönem Pehlevi metinlerinde “eş, müvekkil ve ulak” gibi olumlu anlamlar taşıyan *mérak*, Zerdüşt’ün kendisinden önceki inançlara karşı çıkması sonucu olumsuz bir karakter simasına bürünmüştür. Eski Farsça kitabelerinde *marikā* da askerî hizmetçi ve görevli anlamlarını taşımaktadır. Sasani dönemi metinlerinde bu gibi hizmetçi ve kullara *hadyār* > *hayār* > *ayār* denilirdi.¹³⁴

Mittraism (Mihr/güneş dini) ile ilgili olan Zerdüşt öncesi ayinlerden “Hum” ayini, erkekler topluluğu ile sıkı bir bağlantıya sahipti. Mittraism’e inanan savaşçı gençler sarhoş edici Hum’u içerek baygın bir vaziyette savaş meydanına atılıyorlardı. Fütüvvet ehlinin teşkilata giriş töreninde içtikleri tuzlu su kadehi, hatta bundan önce ayyarların şarap içip, seçtiği ustadın adını söyleyerek bu mesleğe kadem bastığını, diğer ayyarlara yâr olacağına söz verdiğini biliyoruz.¹³⁵

Ctesias, Ahemeniş imparatorluğunun kurucusu genç Kiros’tan bahsederken onu “meirakiskos” (genç oğlan, yenyetme) diye zikreder ki mairya ile bağlantılıdır. Ctesias Kiros’un yol kesmekle geçimini sağladığını, bu yüzden dedesinin ona “suç işleyen dilenci” dediğini yazar. Alfildi buradan hareketle Ahemeniş askeri sistemini ele alarak gençlerin zor şartlarda eğitime tabi tutulduklarını, açık havada yaşadıklarını, uzun mesafeler katetmek zorunda kaldıklarını, hatta çiftçilikle uğraşmaları gerektiğini yazar.

¹³¹ Geo Widengren, *Feodalism der İran-ı Bastan*, çev. Huşeng Sadıkî, Kitab-ı Ame yay., Tahran 1391, s. 14.

¹³² Muhtariyan, *a.g.m.*, s. 89.

¹³³ *A.g.m.*, s. 90.

¹³⁴ *A.g.m.*, s. 91.

¹³⁵ *A.g.m.*, s. 93-94; Perviz Natil Hanleri, *Şehr-i Semek*, Agah yay., Tahran 1364, ss. 87-88;

Gençler soğuk-sıcak havalara alışık olup, hırsızlıkla geçimlerini sağlarlardı. Bu cesur ve hırsız gençler bize İslamî dönemin Ayyarlarını hatırlatıyor. Onlar da belli bir teşkilata mensup olmakla beraber geçimlerini hırsızlıkla sağlarlardı.¹³⁶

Anlaşılan o ki asıl anlamı genç olan “mairya” toplumsal doku içerisinde belli bir teşkilata üye olan genç adamların lakabı olarak kullanılmıştır. Yani sözlük anlamını kaybederek bir ıstılah olarak kullanıma başlamıştır. Bu teşkilata üye olanların ahlakî özellikleri ya da üstlendikleri görevler dikkate alınarak değil de sadece yaşlarını gösteren bir kelime ile adlandırılması çok ilginç bir hadisedir. Sonraki dönemlerde, farklı coğrafyalarda mire-mairyalere benzer özelliklere sahip fertlerin *feta*, *civan-merd*, *hades* ve *burna* gibi genç anlamını taşıyan lakablarla anılması bu kültürün yüzyıllar boyu devam edip süregeldiğini göstermektedir. Farklı coğrafyalarda ve farklı kesimlerde bir çeşit farklılıklar gösterebilir de tıpkı mairyaler gibi savaşçı ruhlarını ve bununla ilgili olan ahlakî vasıfları hep taşımışlardır.

İslam sonrası metinlerde az da olsa mairya-mérak kelimesi “mire” şeklinde geçmektedir: *Kelile ve Dimne* kitabında anlatılan marangoz ve ihanetkar eşinin hikayesinde kadının maşukasına “mire” lakabı verilmekte: “O (marangoz) gittiğinde kadın mireyi haberdar etti, buluşmak kararı aldılar; marangoz fırsat bulup bilinmeyen bir yoldan eve gitti, eşinin miresini (maşukasını) orada gördü”.¹³⁷

Ayrıca Herevî *Tabakatu's-Sufiye* kitabında Melamilerden söz ederken Mire-i Nişaburî adlı birisini zikreder. Burada “mire”nin özel bir isim değil belki bir lakap olarak kullanıldığı düşünülmektedir.¹³⁸

¹³⁶ Widengren, *Feodalism der İran-ı Bastan*, s. 114-115; Muhtaryan, *a.g.m.*, s. 93.

¹³⁷ EbulMeali Nasrullah Münşi, *Tercüme-i Kelile ve Dimne*, haz. Müctaba Minevi, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1343 , s. 28.

¹³⁸ Muhtariyan, *a.g.m.*, s. 96; Hâce Abdullah Ensari Hirevi, *Tabakatu's-Sûfiye (Emali)*, haz. Abdülhay Habibi, [Kabil?] 1341, s. 461. Burada adı geçen mirenin Şeyh Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın komşuluğunda yaşayan ve değirmenci olan “Emire” olduğu ihtimali öne sürülüyor. bkz. Muhammed b. Münevver, *Esraru't-Tevhid fi Makamat-ı eş-Şeyh Ebi Said*, haz. M. R. Şefii-i Kedkeni, Ageh yay., Tahran 1390, C.1, s. 165; Lugatlarda “mire” hâce, kethuda (köy muhtarı), reis ve ev sahibi anlamlarında, Keza Luri dilinde “koca ve adam” anlamında geçmektedir. bkz. Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrizi, *Burhan-ı Katı*, haz. Muhammed Mu'in, Kitabfuruşi-i İbn Sina yay., Tahran 1343 , C. 4, s. 2076;

Bahar Muhtariyan'a göre Baharzi'nin *Evradi'l- Ahabab* adlı eserinde anlatılan “mole/mo'le” de mairya kelimesiyle bağlantılıdır. (bkz. Geo Widengren, *Pejuheşi der Hirka-yı Dervişan ve Delk-ı Sufiyan*, çev. Bahar Muhtariyan, Ageh yay., Tahran 1393, s. 131. Buradaki mole, saçlarını örüp, semada kasden naralar atıp, kendisini ilahî mecnunlara benzetme gayretinde olan, geceleri

1.1.2. Sasaniler Dönemi: Hadiyaran

İslam'ın zuhurundan sonra Fütüvvet hareketi adıyla ortaya çıkan ve sonraki kısımlarda ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz olgunun İslam öncesindeki durumu, böyle bir benzer hareketin var olup olmadığı, varsa ne şekilde ortaya çıkıp geliştiği merak konusu olmuştur. İslam öncesine ait elimize ulaşan az sayıda kaynakta fütüvvet adıyla bir akımdan söz edilmeyişi bizi sadece ipuçulardan hareketle birtakım faraziyeler üretmeye mecbur ediyor. Bir önceki kısımda *feta* ve benzeri kelimelerin sözlük ve ıstılah anlamlarından hareketle bu büyük akımın bazı tarihî kökenlerine işaret etmeye çalıştık. Şimdi de Fütüvvet cereyanının içerdiği bazı fikrî temellerden, ayrıca İslamî dönemde koruyabildiği bir takım İslam öncesine ait -olabileceği düşünülen- ritüeller ve ıstılahlardan hareketle bu cereyanın İslam öncesinde Yakın Doğu coğrafyasında Sasani imparatorluğunun hakimiyeti altındaki topraklarda mevcut olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Arthur Kristensen çeşitli kaynaklara dayanarak Sasani döneminde toplumun 4 farklı sınıftan oluştuğunu kaydeder: 1. Din adamları 2. Askerî sınıf 3. Yüksek İdarî sınıf 4. Halk kitlesi (köylüler, meslek erbabı ve kentliler)¹³⁹. Sasani döneminin askerî sınıfına mensup olanlar arasında, İslamî dönemin Fütüvvet ehline oldukça benzeyen iki kesim görülmektedir: Sasani askerlerinin gözdesi olan *Esvarlar* (Atlı askerler) ve her zaman padişahın yanında hizmete hazır bulunan *Hadiyaran* (yarlar, yardımcılar).

---

esrarla uyuyup gündüzleri pazarlarda dilenip, çöllerde gezen, dinî ibadetleri umursamayan birisi gibi tasvir edilmektedir. bkz. Ebulmafahir Yahya Baharzî, *Evradu'l-Ahbab ve Fususu'l-Adab*, haz. İrec Afşar, Çaphane-i Danişgah-ı Tahran, Tahran 1345, s. 115.

Bu takdirde acaba “mole” kelimesinin Azerbaycan bölgesinde fütüvvet ehline verilen “bale” lakabı ile bir bağlantısı düşünülebilir mi? Şimdilik bir şey söyleyemiyoruz. Ayrıca XIV. Yüzyıl Halveti şeyhlerinden olup, Ahi Evren'in torunlarından olduğu söylenen Ahi Mirem'in adının acaba “mire-mairyra” ile bir ilişkisi olabilir mi? (Ahi Mirem hakkında gelecek bölümlerde bilgi verilecektir). Keza ta günümüze kadar yaygın bir lakap olarak kullanılagelen “mir-emir” kelimesinin de “mire-mairyra” ile bağlantılı olup olmadığı araştırılmaya değer bir konudur. Acaba gerçekten Arapça kökenli bir kelime midir yoksa “abdal” ve hatta “ahi” kelimeleri gibi sonradan mı Arapçaya girmiştir?

¹³⁹ Arthur Kristensen, *İran der Zaman-ı Sasaniyan*, çev. Reşid Yasemi, Dünya-yı kitab yay., Tahran 1368, s. 150 vd. Burada bu sınıflar geniş bir şekilde anlatılmıştır.

Sınıfların kesin çizgilerle ayrıştığı bir toplumda keskin kurallara göre herkes ata binemez, atlılar (Esvarlar/süvariler) takımına katılamazdı. Dolayısıyla *Esvar* olmak eşraf tabakasına mensubiyetin bir göstergesi ve savaşçı kesimin ideal bir numunesi gibi sayılırdı. Savaş tekniklerini öğrenip, cesurluk ve büyüklüğünü ispatladıktan sonradır ki bir atlı Esvar/Esbar lakabını hakeder ve kılıç taşıma ve kemer, bilezik ve pazubent takma iznini alabilirdi. Esvar, Sasani ordusunun örnek bir askerini simgelediği için toplumun bu örnek kişiden beklediği bütün toplumsal değerleri kendisinde toplamak zorundaydı. Yiğitlik, cömertlik, namusluluk ve asalet gibi değerler bunlardan bazılarıydı. O ülkesinin koruyucusuydu, hep cömert olmalı, şehvetini kontrol etmeli ve verdiği sözü tutmalı idi. Aslında o bir asil Zerdüştî idi.¹⁴⁰ Bu ahlaki nitelikleri İslamî dönemde yaşayan birçok Fütüvvet ehlinde de görmekteyiz. Bütün Fütüvvetnâmelerde de bu ve bunlara benzer ahlaki kurallara riayet edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Söz konusu Sasanî eşrafının yüceliği ve asaleti doğal olarak birçok imkân ve imtiyazdan mahrum olan dördüncü sınıfa mensup insanın imrenmesine sebep oluyordu. Onların ata binmesi ve daha acısı sınıf değiştirmesi imkânsız olsa da yine onlar Esvarları taklit ederek yaşadıkları kent ve kasabalarda birtakım gruplar oluşturmaya başladılar. Avista'yı oluşturan beş kitaptan biri olan Videvdad/Vendidad'ın Pehlevice tefsirinde “zenginlerden çalıp fakirlere bağışlamayı sevap bilen” bir kesimi görmekteyiz. Zerdüştî din adamları bunların cehennemde yer alacaklarını söylemeler de mevcut sisteme karşı çıkan Mazdek, Zerdüşt dininin hükümlerine istinat ederek zenginlerden alıp yoksullara bağışlamayı vacip işlerden saymakta, bu vesileyle söz konusu grupların yaptıklarını onaylamaktaydı.¹⁴¹ Fütüvvet tekkelerinin bakiyesi sayılan ve hala günümüzde de mevcut olan Zorhanelerde (zûrhane) gördüğümüz *bilezik* ve *serval/şalvar* Sasani döneminin süvarilerinden kalmış olabilir. Daha ilginç zorhanelerde sporcuları eğitmekle görevli olan baş pehlivana *Köhne-Süvar* denirdi, hâlbuki zorhanelerde

¹⁴⁰ Mohsen Zakeri, *Sasanid Soldiers in Early Muslim Society*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995, s 57-68.

¹⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mansur Şeki, “Dürüst-dinan”, *Maarif*, 10. Dönem, S. 1, s. 29, 46; Melikü’ş-şüara Bahar, “Civanmerdi”, *Ayin-i Civanmerdi*, s. 111.

herhangi bir binicilik eğitimi yapılmamaktadır. Bu da Sasani dönemi Esvarları ile Fütüvvet hareketi arasında bir bağın bulunduğuna kanıt olarak değerlendirilebilir.¹⁴²

Fütüvvet gruplarına isim benzerliği ile dikkatimizi çeken Sasani döneminde yukarıda da işaret ettiğimiz üzere “Hadiyaran” (Yardımcılar) grubunu zikretmeliyiz. *Adyawaran* diye kaydedilen bu kesim gönüllü olarak padişahın hizmetinde bulunan özgür savaşçılar idiler. Bu zümreye dahil olmak bir ayrıcalık olduğu gibi, bir padişahın hizmetinde bulunan hadiyarların sayısı çoğaldıkça da onun itibarı çoğalırdı. Dilciler İslamî dönem kaynaklarında ister Irak’ta ister Horasan’da sık sık karşılaştığımız *Ayyar* kelimesinin Arap kökenli olmayıp, *hadiyar* sözcüğünün zamanla değişmiş şekli olduğunu söylemekte. Bu mesele Ayyarlık, dolayısıyla Fütüvvet akımının tarihî sürekliliğini takip etmemiz açısından bir hayli önemlidir.¹⁴³

Fütüvvet teşkilatının İslam öncesi kökenlerine Türkiye’de ilk kez Abdülbaki Gölpınarlı Fütüvvet ehlinin kuşandığı *şedden* hareketle dikkat çekmiştir. O şed ile Zerdüştilerin *kusti* dedikleri ve herkesin bağlamak zorunda olduğu kemer arasında benzerlik bulmuştur.¹⁴⁴

İlerki bölümlerde göreceğimiz üzere Fütüvvet anlayışı, dinî ve tasavvufî anlayışların aksine maddiyatçı-dünyevî bir dünya görüşüne sahiptir. Temel prensibi ahlakî değerler olan bu anlayışın en çok önemsedığı değer ise dürüstlüktür. Dolayısıyla yer yüzünde yaşayan herkese hitap edebilecek bir kapasiteye sahiptir. Peki Fütüvvet anlayışının kökenlerinin İslam öncesine götürdüğümüzde bu anlayışa uygun prensiplere sahip bir din bulma şansımız var mı? Yanıt evettir: Zerdüştilik. Sasani toprakları ve hatta Orta Asya coğrafyasında yaygın olan bu dinin dünyaya bakışı diğer bilinen dinlerden çok farklı idi. Diğerlerinin en başta gelen amacı manevî bir hayat yaşamaktıysa bu dinin peygamberi olan Zerdüş, mülk, servet, çaba ve emeği takdir etmekteydi. Zerdüştilerce Zerdüş peygamber ilk hayvan güden (çoban), ilk din adamı ve ilk savaşçı olarak kabul edilmektedir ki, bu da Zerdüştilik’te servet biriktirmek ile manevi hayatın çelişkili

¹⁴² Mansur Mutemidi, Ferzane Bahuda, “Tarhi Berayı Berresi-i Hastgahha ve Rişeha-yı Fütüvvet-i İrani”, *Mutalaat-ı İslami: Tarih ve Ferheng*, Y. 43, S. 86-4, Tahran 1390, s. 59-60.

¹⁴³ Zakeri, *a.g.e.*, s. 84-87; Bahar, *a.g.m.*, s. 111-112.

¹⁴⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 70.

olmadığını göstermektedir. Zerdüştilikte her zaman çalışmak eğitimin esaslarından sayılmaktaydı. Hayata karşı böyle bir telakkiye sahip olmak “züht” ve “fakr”a eğilmeye zemin yaratmıyordu; öyle ki Zerdüştiler zühdün olmazsa olmazlarından sayılan oruç tutmayı suç bilip, oruç tutmaya teşvik edenlerin cezalandırılması gerektiğine inanıyorlardı. Ebu Reyhan Birunî *el-Asaru'l-Bâkiye* adlı eserinde bu konuya işaret edip, Zerdüştilerin oruç tutanların suç işlediğine inandıklarını, kefareti olarak da birkaç kişiyi doyurmak zorunda olduklarını yazmaktadır.¹⁴⁵ Zira onlara göre oruç tutan birisinin ibadet sayılan çiftçilik, hayvancılık ve çocuk yapıp büyütme gibi işler için artık gücü yetmez, takatı kalmazdı.

İnsanların katı riyazetlere katlanmasının sebebi genelde cismanî şehvetlerin bırakılması ruhun temizlenmesine yola açacağı düşüncesinden kaynaklanır; dolayısıyla ruh ve cismin ikiciliği (*dualizm, seneviyet*) her türlü zühd eğiliminin menşeidir. Oysa Zerdüşti ikicilikte ruh ve cisim karşı karşıya değiller. Aslında hayır (iyilik) ve şer (kötülük) karşı karşıyalar. Bu yüzden de cismanî dünyada hem hayır mevcuttur hem de şer. Aksine Gnostisizm ikiciliğinde ruh nurlar alemine ait olduğu halde karanlık maddî-cismanî dünyaya aittir. Dünyaya bu şekilde bakmak ve hayatı böyle düşünmek sonunda insanı maddiyat dünyasına kötümser bakmaya ve zühde eğilmeye iter doğal olarak. Zira cisim tıpkı tasavvufi öğretilerde olduğu gibi her zaman karanlıktan kurtulup nurlar dünyasına kavuşmak ister.¹⁴⁶

1.2. FÜTÜVVET

Bir önceki bölümde de temas edildiği gibi İslam öncesi Arap yarımadasında Fütüvvet anlayışına sahip (cömertlik ve cesurluk) kişilerle karşılaştığımızı gördük. Ancak şunu da

¹⁴⁵ Ebu Reyhan Birunî, *el-Asaru'l-Bâkiye an el-Kurûni'l-Hâliye*, haz. Perviz Ezkayi, Miras Mektup yay., Tahran 1380, s. 286.

¹⁴⁶ Abdülhüseyin Zerrinkub, *Custocu der Tasavvuf-ı İnan*, Emirkebir yay., Tahran 1386, s. 2-3, 9; ayrıca bkz. Ahmet Aras, “Dinlerde Çalışma Hayatı ve Teşkilatlar”, 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, s. 910-911 vd. Burada araştırmacı Zerdüştilik, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerini iş ve çalışma hayatına nasıl baktıkları açısından değerlendirmeye çalışmıştır.

her zaman dikkate almamız gerek ki, fütüvvet anlayışına sadece “feta” lakaplı kişiler sahip değildi. Her zaman bir takım yüksek ahlâki değerleri temsil eden Fütüvvet anlayışını, farklı isimler taşıyan bazı gruplar da benimsemiş ve bu vesileyle Fütüvvet teşkilatının bir parçası olmuşlardır. Dolayısıyla Fütüvvet teşkilatını incelerken yanılmamak için lakaplardan ziyade grupların davranış biçimlerine ve sergiledikleri ahlâki-içtimaî değerlere önem vermeliyiz. Bu sebeple *fityan*, *civanmerdan*, *evbaş*, *ehdas*, *lutıyan*, *kulular*, *koçular*, *ahiler*, *şuttar*, *ayyarlar*, *daşlar*, *pehlivanlar*, *serbidarlar*, *saluklar* ve bu gibi ünvanlarla tarihi kaynaklarda geçen Fütüvvet mensuplarını da bu perspektiften incelemek daha mantıklı ve isabetli olacaktır. Olaya bu şekilde yaklaşmanın o ya da bu şekilde ta günümüze kadar gelen Fütüvvet anlayışının tarihi serüvenini açıklığa kavuşturmada bize bir hayli yardımcı olacağını düşünüyoruz. Aksi takdirde bu yapbozun renkli parçalarını birleştiremediğimiz için belirgin bir fotoğrafa ulaşmamız da mümkün olmayacaktır.

Ta Mittanilerden Sasanilere kadar izlerini sürdüğümüz Fütüvvet anlayışına mensup gruplara benzer zümre ve kesimlerin izini İslam’ın zuhurundan sonra da artık İslam coğrafyası olarak tanımlanan topraklarda da sürmemiz mümkün; hatta elimize ulaşan bilgi ve belgelerin sayısı da oldukça fazladır. Ancak bu bilgilerin bizzat Fütüvvet mensuplarınca değil de, çoğu zaman Fütüvvet gruplarına kötümser bir tavırla yaklaşan yazarlar tarafından aktarılması eksik ve garazlı olduğu şüphesini de araştırmacıda uyandırmaktadır.

Geleneksel bilgilerimiz Cahiliye dönemi Arap yarımadasının en başta gelen fetasının Hatem-i Tâî olduğunu anlatır. Daha sonraki İslamî dönemlerde “La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar” hadisi ile ön plana çıkan Hz. Ali’ye kadar Hatem Arapların misafirperverlikte ideal insan tipini temsil eden şahıstı.

Aynı dönemlerde feta özelliklerini taşıyan *Saluk* lakaplı kişilerle de karşılaşmaktayız. Saluk, küçük kervanlara veya insanların yaşadığı mahallere saldıran, elde ettiği küçük ganimetlerle birlikte kaçan ve çoğu zaman yaya olan fakir haramilere denirdi. Bazen Salukların saldırıları intikam amaçlı da olabilirdi. Ancak her zaman toplumsal bir isyan temasını taşımaktaydı. Bu Arap saluklarına *Zu’banü’l-Arap* (Arap kurtları) da

denirdi.¹⁴⁷ Cahiliye döneminin en meşhur Saluklarından Te'ebbed Şerra, Şenferi ve Urve b. Verdi'l Absi'yi zikredebiliriz. Kuraklık ve kıtlık yıllarında, kabileler yaşlıları ve hastaları bırakıp başka diyarlara göç ettiklerinde, Urve bunların yardımına koşar ve bakardı. Sonra Urve iyileşen hastalar ve kuvvetlenen güçsüzlerle birlikte yol kesmeye başlar, elde edilen ganimetlerin bir kısmını onlara verirdi. Bu yüzden ona *Urvetü's-Saalik* veya *Ebu's-Saâlik* (Salukların babası) derlerdi. Aslında Saluklar kabilelerinden tard edilmiş ve aynı zamanda kabilelerdeki hiyerarşiye karşı isyan etmiş insanlardı. Buna rağmen onların davranışlarında bir çeşit ahlâki değerlerin izini görmemek mümkün değildir. Saluklar İslam sonrasında da yok olmadılar, özellikle Emeviler döneminde iktidar karşısında yenilen ve devlet mallarına saldırıp yağmalayan Übeydullah b. El-Hürr el-Cafi gibi salukları görüyoruz.¹⁴⁸ İlerleyen yüzyıllarda da Saluk kelimesini ayyar sözcüğü ile birlikte “hırsız” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Ayrıca Cahiliye döneminde Fütüvvet bağlamında değerlendirebileceğimiz “Hilf” geleneği ve özellikle Hz. Muhammed'in de katıldığı için çok bilinen *Hilfû'l-Fudûl* sözleşmesi vardır. Bu teşkilatta Mekke'de mesleki ve toplumsal güveni sağlamak amacıyla Kureyş gençleri mazlumların yardımına koşacaklarına söz verdiler. Zulme karşı yapılan bu sözleşme kısa zamanda etkilerini göstermeye başlamış ve özellikle dışarıdan Mekke'ye gelen yolcuların güvenini temin etmekte büyük rol oynamıştır.¹⁴⁹

1.2.1. Irak'ta Fütüvvet

¹⁴⁷ Alırıza Zekaveti Karagözlü, “Şairan-i Saluk der Edeb-i Arabi”, *Ayine-i Pejuhiş*, s. 25, Tahran 1373, s. 34. Burada kullanılan kurt lakabı çok ilginçtir. Bir önceki bölümde “Mairya” adı ile bilinen ve kurt kıyafetine bürünen gençler grubu ile karşılaştırılır.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 38

¹⁴⁹ Bkz. Ali Nazimiyan Ferd, “Sünnet-i Hilf ve Karkerdha-yı Ân der Asr-ı Cahili”, *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, Y. 3, S. 8, Tahran 1390, s. 139; Muhammed Hamidullah, “Hilfû'l-Fudûl”, *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 31-32.

Tarihi kaynaklardan hareketle Emevi döneminde fetaların (fityan) bir birlik halinde olduklarını kanıtlayacak ipucular vardır. İsfahani'nin (ö. 356/966) *El-Ağâni*'sinde geçen anekdotlar bu açıdan çok açıklayıcıdır.

Emevi halifesi Hişam (724/743) döneminde yaşayan ve Hristiyan bir şarkıcı olan Hüneyn b. Belva el-Hirî kendisi bizzat fityandan olmasa da, Hire ve Kufe'deki fityan ocaklarına çeşitli lüks maddeleri tedarik eder, onlara kadın şarkıcılar ve hokkabazlar bulurdu.¹⁵⁰

Aynı kaynakta İbrahim b. Meymun el-Musulî'den (743 Kufe/804 Bağdat) bahsedilirken bizzat İbrahim'in de dahil olduğu Kufe'deki fityandan söz edilir. Hatta Übülle ve Rey'de de İbrahim'in münasebette olduğu fetalar vardır.¹⁵¹

VIII. yy sonları ve IX. yy başlarında yaşamış ünlü fityandan İbn Tabib-i Hanefî Behranî lakabı ile bilinen İshak b. Halef'i, (ö. 230/844) zikredebiliriz. Fütüvveti seçip, ayyarlar ve şatırlarla arkadaşlık eden İshak, köpeklerle ava çıkar ve sazanelere her zaman bahşişte bulunurdu.¹⁵²

IX. yy başlarında Fütüvvet ehli o kadar teşkilatlanmıştır ki bir kadıları dahi vardı. Mesela Bağdat'ta yaşayan Ebu'l-Fâtik b. Abdullah Deylemi "Kâdi'el-Fityan" (Fetaların kadısı) olarak bilinirdi. Fetalar etrafında toplanıp, ondan Fütüvvet adabını öğrenirlerdi.¹⁵³ Ancak sonraki asırlarda da görüneceği gibi fityan içinde ahlâkî rezaletler

¹⁵⁰ Ali b. Hüseyin Ebulferrec el-İsfahani, *El-Ağani*, Dar-ı İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1994, C. 2, ss. 562-563.

¹⁵¹ A.g.e., C.5, s. 107; Franz Taeschner, "İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi Ve Tarihi Ana Çizgileri", *BELLETTEN*, Cilt : XXXVI, No: 142, Ankara 1972, s. 209. Burada İsfahani'nin ifadesi ilginçtir:

قال له اخوانه من الفتيان: مرحباً بالفتى الموصلى

Fityandan olan kardeşleri ona: Ey Musullu feta hoş geldin, dedi. 8. yy'da veya enaz İsfahani'nin yaşadığı 10. yy'da fityanın birbiri ile kardeş gibi görünmesine bir sonraki bölümlerde "Ahi" kelimesi ve kökeninden bahsederken değineceğiz.

¹⁵² Mahcub, *Fütüvvetnâme-i Sultani*, Tahran 1350, s. 22.

¹⁵³ A.g.e., s. 20.

had safhada idi. Özellikle aralarında oğlancılık çok yaygındı. Hatta başka bir fetanın kölesine tecavüz eden fetanın cezası, kulağının kesilmesi idi.¹⁵⁴

Abbasi döneminde fityanı (diğer adlarıyla ayyarlar ve şatırlar) sadece eğlence meclislerinde değil, belki siyasi çekişmelerde de görmekteyiz. 9. yy'da Harun er-Reşid'in ölümü sonrası iki oğlu Emin ve Memun arasında çıkan taht kavgası, akabinde Memun'un başkomutanı Tahir'in Bağdat'ı kuşatması olaylarında ilk defa ayyarların savaş kabiliyetleri ile tanışıyoruz. Her ne kadar İslamî kaynaklar bunların nereden geldiğine dair bilgi vermeseler de, bugün bunların Sasani toplumunun bakiyesi olarak Müslüman şehirlerde hayatlarına devam ettiklerini biliyoruz.

Taberi (ö. 310/922) Bağdat'ta bulunan Salih sarayı adlı bir mevkiye Tahir'in ordusuna karşı Ayyarlar, seyyar satıcılar ve askerlerden¹⁵⁵ oluşan bir grup serserinin savaştığını kaydetmektedir.¹⁵⁶ Aynı yazar başka bir yerde Tahir'in ordusundan bir Horasanlının Bağdatlı bir ayyarla savaştığını, ayyarın sadece taş ve sapanla düşmanını püskürtmeyi başardığını yazar.¹⁵⁷

Mes'udî (ö. 956) söz konusu olayı anlatırken, Bağdat ayyarlarını ve hiyerarşik düzenlerini şöyle anlatır:

“Onlar (ayyarlar) savaşırken çıplaklardı, sadece bellerinde kemer vardı. Başlarında kendilerinin hurma ağacının yapraklarından yaptığı bir şapka vardı, keza aynı yapraklardan ve kamıştan yapılmış ve içleri kumla doldurulmuş katranlı kalkanlar kullanıyorlardı. Her on ayyarın başında bir arif, her on arifin başında bir nakib, her on nakibin başında bir kâid ve her on kâidin başında bir emir bulunuyordu. Bu rütbeli

¹⁵⁴ Muhammed Cafer Mahcub, “Civanmerdi ve ayin-i an”, *Miras-ı Tasavvuf*, haz. Leonard Lewisohn, çev. Mecduddin Keyvani, Neşr-i Merkez yay. Tahran 1389, C.1. s. 301.

¹⁵⁵ الغواہ من العبارین و باعه الطريق و الاجناد

¹⁵⁶ Muhammed b. Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi*, çev. Ebulkasım Payende, Esatir yay., Tahran 1375, C. 13, ss. 5533-5534; İbn Esir Cezeri, *El-Kamil*, Daru's-Sadir, Beyrut 1965, C. 6, s. 272; İbn Haldun da Emin'in öldürülmesi ve Abbasi hanedanının İbrahim b. Mehdi'yle biat etmesinin ardından başlayan başıbozuklukta Şatırlar, serseriler ve askerlerin halka eziyet ettiğini, kervanları soyduğunu ve çaldıkları malları pervasızca pazarda sattığını kaydeder. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime-i İbn Haldun*, çev. Muhammed Pervin Gunabadi, Merkez-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran 1362, C. 1, s. 306.

¹⁵⁷ Taberi, *a.g.e.*, ss. 5537-5538; İbn Esir, *a.g.e.*, C. 6, s. 275.

kişiler, neferlerinin sayısı kadar binek neferlere de sahiplerdi. Arif, savaşçı neferlerinden başka binek olarak kullandığı neferlere sahipti, keza nakib, kâid ve emir de aynı durumlardı. Binek neferleri de çıplaklardı, boyunlarında çingirak ile kırmızı ve sarı yünden yapılmış ipler vardı. Ayrıca yularları, dizginleri ve süpürge den yapılmış kuyrukları vardı. Arif bunların birine binmişti, önünde ise hurma ağacı yaprakları ve kamıştan yapılmış kalkan ve miğferleri olan on kişi vardı. Nakib, kâid ve emir de aynı durumlardı”.¹⁵⁸

İbn Esir 361/971 yılı olaylarını anlatırken, Bağdat’ta büyük bir fitnenin koptuğunu, ayyarların ortaya çıkıp her yere fitne-fesat soktuğunu ve halkın mallarını çaldığını zikreder.¹⁵⁹

Ebu Hayyan Tevhidî (ö. 414/1023) Bağdat Şatırlarını şöyle anlatmıştır:

“Onlar ağır taşları yerden kaldıran, pala bıyıklı, birbirlerine kaba sözlerle hitap eden ve aynı zamanda Fütüvvet hasletlerini taşıyan kuvvetli gençlerdirler. İster barış dönemi olsun ister savaş dönemi, devlet erkanının mektuplarını diğer ülkelere götürmek gibi vazifeleri de vardır”.¹⁶⁰

Muhammed b. Ahmed Makdisi (ö. 380/990) de Bağdat Ayyarları ve yaptıkları katliamlara değinmektedir.¹⁶¹

İbn Esir 425 /1033 yılının olaylarını anlatırken fütüvvet ve mürüvvet sahibi olup asla kadınlara ve kendisine sığınanlara dokunmayan Ayyar Bürcümi’den bahseder. Keza Karavaş’ın onu tutuklayıp boğarak öldürdüğünü de yazar. Bürcümi Bağdat’ta o denli kuvvetlenmişti ki, bir Cuma günü halk camide hatibe “halife ve sultan adına değil,

¹⁵⁸ Ali b. Hüseyin Mes’udî, *Murucu’z-Zehab ve Maadinu’l-Cevher*, çev. Ebulkasım Payende, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1390, C. 2, ss. 403-404.

¹⁵⁹ İbn Esir Cezeri, *Tarih-i Kamil-i Büzürg-i İslam ve İran* (El-Kamil Tercümesi), çev. Abbas Halili ve Ebulkasım Halet, İlmi yay., Tahran 1371, C. 21, s. 30.

¹⁶⁰ Hamid Keremipur, “Berresi-i Eb’ad-ı İctimai-i Ayin-i Fütüvvet der Horasan ez Karn-ı Sivvum-ı Hicri ta Karn-ı Şişşum-ı Hicri”, *Tahkikat-ı Tarih-i İctimai (Pejuhişgah)*, Y. 3, No. 1, Tahran 1392, s. 100’den naklen: Ebu Hayyan Tevhidi, *el-Emta’ ve’l-müasene*, haz. Ahmed Emin, Şefik yay., Kahire 1965, s. 293.

¹⁶¹ Muhammed b. Ahmed Makdesi, *Ahsenü’t-Takasim*, çev. Alinaki Münzevi, Şirket-i Müellifan ve Mütercimian, Tahran 1361, C. 1, s. 182.

Bürcümi adına hutbe okuyacaksın” diye baskı yapmış, bunun üzerine çıkan olaylarda birçok kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁶²

XI. yy’ın ikinci yarısında Bağdat’ta şu iki kişi Fütüvvet ehlinin en tanınmış simaları idiler: - edip, şair ve hattat olup İbn Resulî diye bilinen Ebunasr Muhammed b. Abdülbaki el-Habbaz, - Abdülkâdir el-Hâşimi el-Bezzaz. İsimlerinden de anlaşıldığı gibi bunlardan birincisi aslında fırıncı ve ikincisi ise kumaşçıydı. İbn Cevzi’nin verdiği bilgilere göre Abdülkadir kendisine *Kâtibu’l-Fityan* lakabını vermişti, fütüvvete girenlere menşur (icazet) veriyordu. O hatta Fatımî halifesinin kullarından olup Medine’de ikamet eden Reyhan İskenderanî ile de irtibattaydı. İbn Resulî de Fütüvvet hakkında bir risale yazıp, orada Fütüvvetin anlamı, üstünlükleri ve ayinlerini şerh etmişti. Tam sufiyane bir meşrepte yazılan Sülemi’nin fütüvvet hakkındaki eserini saymazsak, İbn Resuli’nin yazdığı risale bu konuda yazılan ilk eser veyahut Fütüvvetnâme sayılabilir. Halife Nasır’ın talimatı ile XIII. yy’da yazılan Fütüvvet kitaplarından yaklaşık 150 yıl önce yazılması hasebiyle bu risale çok önemlidir. Özellikle söz konusu risaleden anlıyoruz ki bu yıllardan başlayarak Fütüvvet için bir geçmiş arayışı başlamıştır. Zira yazar burada Fütüvveti peygamberlerin mirası olarak ele alıp, Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e nasıl ulaştığını anlatıyor. İbn Resuli’nin müritlerinin içinde yüzden fazla eşraf, zenginler ve ileri gelenler bulunuyordu. O ve müritleri Bağdat’ın güney doğusunda bulunan Beraşa camiinde toplanırlardı. Şafii vaiz Ebukasım Abdüssamed b. Ömer’in müritlerinin şikayeti üzere Abbasi halifesi el-Muktedi bi Emrillah’ın veziri Amidüdevle Muhammed b. Cehir, İbn Resuli ve Haşimi’yi 473/1080 yılında tutuklattı. İbn Resuli’nin Fütüvvete katılanların isimlerini ifşası üzerine birçok kişi gözaltına alındı. Fakihlerin fütüvvet mezhebinin batıl olduğuna dair fetvalar vermesi ardından Bağdat şahnesi birçok evi yıkıp harap etti.¹⁶³

İbn Esir 532/1138 yılının olaylarına değindiğinde yine başka bir ayyardan bahseder. İbn Bekran-ı Ayyar. Bu şahıs Bağdat ve etrafında o kadar güç ve nüfuza sahip olmuştu ki

¹⁶² İbn Esir, *a.g.e.*, C. 22, s. 149.

¹⁶³ Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzi (İbn Cevzi), *el-Muntazam fi Tarihi’l-Muluk ve’l-Umem*, haz. Muhammed Abdülkâdir Ata ve Mustafa a. Ata, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, C. 16, ss. 221-212; İbn Mimar el-Bağdadi, *a.g.e.*, Mustafa Cevad girişi, ss. 38-39.

arkadaşı İbn Bezzaz ile birlikte Enbâr şehrinde kendi adlarında sikke darp etmek istediler ancak Bağdat valisi Ebulkerem'in yeğeni Ebulkasım tarafından öldürüldüler.¹⁶⁴

İbn Cevzi (ö. 597/1200) meşhur eseri *Telbisü İblis*'te XII. yy'da Fütüvvet ehlini çok güzel bir şekilde anlatıyor: “İblis'te yaptığı telbislerden birisi de kendilerini Fityan diye adlandıran ve halkın malını çalan ayyarlar üzerindedir. Onlar derler ki: Feta zina etmez, yalan söylemez, namussuzluk yapmaz, kadınlara tecavüzde bulunmaz, ama onlar halkın mallarını çalmaktan hiç çekinmezler, ancak unuturlar ki mal sahibinin ciğerini yakmak yukarıdaki suçlardan az değildir. Onlar bu tariklerini Fütüvvet diye tesmiye ederler. Bazen Fütüvvet hakkına yemin eder ve (bir süre) yiyip içmezler. Keza kendi mezheplerinde şalvar (serval) giymeyi tasavvuftaki müritlerin hırka (murakka) giymesi gibi bilirler. Bir zaman eğer bu fityandan birisinin kızı veya kızkardeşi asılsız töhmet altında bırakılırsa hemen kızı veya kızkardeşini öldürür ve bunu da Fütüvvet diye adlandırır. Bunlardan bazıları dayağa tahammül etmeyi kendilerine onur bilirler”.¹⁶⁵

XII. yy'da Şam'ı ziyaret eden seyyah İbn Cübeyr, Bağdat Fityanına çok benzeyen *Nübüviyye* adlı Fetalarından bahsetmektedir. Ona göre, aşırı derecede Rafizî düşmanlıklarıyla ön plana çıkan bu Sünnî mezhepli Fityan, birliklerine katılmayı hakeden kişilere özel Nübüviyye ve Fütüvvet şalvarları giydirecek onları kendi zümrelerine dahil ediyorlardı. Kim onlardan medet umarsa kesinlikle imdadına yetişirlerdi. Fütüvvete and içtikleri zaman da yeminleri gerçek bir yemin olurdu. Rafizileri buldukları yerde öldürürlerdi.¹⁶⁶

¹⁶⁴ İbn Esir, *a.g.e.*, C. 25, ss. 213-214. Neşet Çağatay, Ebulkasım'ın İbn Bekran'dan şed kuşanıp şalvar giydiğini yazar ama verdiği kaynakta böyle bir bilgiye rastlamadık. bkz. Neşet Çağata, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara 1997, s. 10.

¹⁶⁵ Ebi'l-Ferec İbn el-Cevzi el-Bağdadî, *Telbisü İblis*, Dar-ı İbn Haldun, Mısır [1998], s. 390.

¹⁶⁶ Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr (İbn Cübeyr), *Sefername-i İbn Cübeyr*, çev. Perviz Atabekî, Astan-ı Kuds-ı Razavî yay., Meşhed 1370, ss. 341-342. İbn Mimar da eserinden diğer Fütüvvet gruplarının yanısıra Nübüviyyelerden bahsetmiştir. bkz. İbn Mimar, *a.g.e.*, s. 146. A. Gölpınarlı İbn Cübeyr'den bahsederken, İbn Mimar'ın eserini görmediği için Fütüvvet ehlinin Nübüviyye adıyla anıldığını hiç bir yerde ve hiç bir kimse tarafından görülmediğini ileri sürer. bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 55.

İbn Cübeyr Sicilya yarımadası ziyaretini anlatırken, orada gördüğü Fityanı da ayrıntılı bir şekilde anlatıyor, bunlar sultanın en ileri gelen hizmetkarları olmalarına rağmen inandıkları İslam dinini gizli bir şekilde yaşamaya mecburlardı. bkz. İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 395.

Yukarıda VII.-XII. yüzyıllar arasında özellikle Irak bölgesinde Fütüvvet gruplarını kısmî de olsa takip edip incelemeye çalıştık. Bütün bu verilerin, Irak Fityanı hakkında bize bir fikir verebildiğini düşünüyoruz. Yani, Teşkilatlanmış, pek dinî kaygıları olmayan, eğlence hayatına düşkün olabilecek derecede sıcak bakan, gerektiğinde silahlanıp savaşabilen ve kendilerine mahsus dünya görüşleri olan bir kesim karşımıza çıkıyor. Bunların şehirli oldukları, normal hayatta çeşitli mesleklerle iştiğal ettikleri pek aşikardır. Her ne kadar da İslam'ın zuhuru ve çeşitli etkenlerin tesiri ile Müslüman olsalar da ancak belli ki toplumsal hayatlarında ta İslam öncesinden devraldıkları hayat tarzı ve hayat anlayışını bir şekilde sürdürmeye gayret ediyorlardı. Aslında hayat şartları, daha doğrusu Ortadoğu ve özellikle Bağdat gibi bir büyükşehirde yaşamının dayattığı koşullar altında toplumun farklı kesimleri her zaman tedbirli olmalı, kendilerini savunabilmek için fütüvvet gibi yardımlaşma ve dayanışma kurumlarına sığınmalı idiler, aksi takdirde her gün farklı bir yönden esen iktidar rüzgârlarının karşısında hayata tutunabilmeleri muhakkak ki çok zordu.

Şunu da tekrar hatırlatmak lazım ki, Fütüvvet grupları hakkında bize ulaşan bilgiler bu anlayışa mensup kişiler değil, çoğu zaman onlara hiç de sıcak bakmayan yazarlar tarafından aktarılmıştır. Dolayısıyla bu bilgilerde sık sık Fütüvvet ehlinin olumsuz yönleriyle karşılaşmamız çok normaldir, kaldı ki bazen bizim bugün bile hoş görmediğimiz davranışlar onlar için sıradan ve doğal ve hatta gerekli olabilirdi.

Bu gruplar hakkında yine de pek normal gördüğümüz mesele, bunların genelde Şii eğilimli olmalarıdır. Nitekim yukarıda da Şii Fatımilerle irtibatlarını gördük. Sonuçta Şii anlayışı özellikle İsmailî/Batınî kolu, isyancı bir yaklaşım sergiliyordu her zaman. Mevcut düzene karşı çıkan Fütüvvet erbabının da bunlara sıcak bakmasından doğal bir şey olamaz. Ayrıca İsmaililer ve Karmatilerin halkın orta ve alt sınıflarını hedef alan propagandalar yürüttüğünü de biliyoruz. Bu da bir nebze etkili olmuştur her halde. Ama yine de altını çizmekte fayda var: Genel olarak bu gibi grupların derdi ve gayesi dünyevî hayat olduğu için bunları mezhebî kriterlerle değerlendirmesini pek isabetli bulmuyoruz.

Eski Sasani topraklarının batısında durum böyleyken doğuda yani Horasan ve Türkistan'da durum ve gelişmeler biraz farklı ve rengârenkti.

1.2.2. Horasan'da Fütüvvet

Horasan'da yahut eski Sasani imparatorluğunun doğu bölgelerinde Fütüvvet konusunda durum biraz farklıydı. Tıpkı Irak'ta olduğu gibi burada da savaşçı ruhlu Fityanla karşılaşmaktayız, ancak işin içine başka bir unsur da girmektedir: Tasavvuf.

El-Hâkim'in Nişabur tarihine dair yazdığı kitapta orada defnedilen en eski İslam büyüklerinin arasında "Civanmerd" lakaplı kişilerle karşılaşılıyor. Örneğin Hz. Peygamber'in alemdarı (bayraktarı) olan Ebu-Şehme ve keza Bujdbâd.¹⁶⁷ Şefii'ye göre bunlar VII. yy'da yaşamış hatta sonradan İslam'ı kabul etmiş kişiler olmalı. Buradan hareketle de Civanmertlik (Fütüvvet) anlayışının İslam öncesine ait bir gelenek olduğunu, İslam'ın Horasan'a ilk girdiğinde Civanmertler tarafından kabul edildiğini hatta gazalarda şehit olan ilk Civanmertlerin halk tarafından evliya olarak kabul gördüğünü varsayabiliriz.¹⁶⁸

Anlaşılan o ki söz konusu Civanmertler bir önceki bölümde bahsini ettiğimiz Esvarlar ve Ayyarlardan başkası değiller. Bunların başında ise ünlü tarihî şahsiyet Ebu-Müslim-i Horasanî gelmektedir. Her ne kadar tarihi kaynaklarda bu konu üzerinde pek durulmamışsa da bazı emarelerden hareketle bu tespite varmak çok da zor değildir. Nitekim XIII. yy'ın başlarında İbn Mimar Hanbeli'nin yazdığı fütüvvet kitabında Ebu-Müslim'in adını Fütüvvet silsilesi içerisinde görüyoruz. Keza burada isimlerinden de Arap olmadıkları anlaşılan birkaç Acem şahsiyetle karşılaşılıyor, bu da Fütüvvetin sadece Arap yarımadası kaynaklı bir hareket olmadığına başka bir kanıttır: Melik Kalicar b. Berdvil, Ruzbih-i Farsi (İbn Mukaffa), Behram-ı Deylemi ve Selman-ı Farsi.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Ebu-Abdullah Hâkim Nişaburi, *Tarih-i Nişabur*, çev. Muhammed b. Hüseyin, haz. Muhammed Rıza Şefii-i Kedkeni, Ageh yay., Tahran 1375, ss. 225-226.

¹⁶⁸ Şefii-i Kedkeni, *Kalenderiye*, s. 184.

¹⁶⁹ İbn Mimar el-Bağdadi, *a.g.e.*, ss. 140-145. Ayrıca bkz. Kâşifi-i Sebzivari, *a.g.e.*, ss. 123-125.

XV. yy'da yazılan *Fütüvvetnâme-i Sultanî*'de de nacağın kimden Fütüvvet ehline ulaştığı sorulduğunda Hz. İbrahim'den sonra Ebu-Müslim'in adı geçmektedir.¹⁷⁰ Ayrıca Tarsusî'nin *Ebu-Müslimname*'sinde de Ebu-Müslim'in etrafında kâh ayyar kah Ahi lakapları ile anılan meslek erbabının toplandığını görüyoruz.¹⁷¹ Örneğin Ahi Kasab (Esed) "Emir Ebu-Müslim" ordusunun gardiyanı olarak destanda yer almaktadır.¹⁷² Tarihi kaynaklarda da bu konuya değinilmiş, Ebu-Müslim'in etrafında meslek erbabı ve zanaatkarların yoğunluğu sebebiyle istihzaen ordusuna "Saraçlar" ordusu denmiştir.¹⁷³

İslam'ın ilk yüzyıllarında Horasan ve hemen yanında bulunan Sistan coğrafyasının en çok bilinen ayyarı, IX. Yy'da Abbasi hilafetine karşı isyan edip Saffarî devletini kuran Yakub-ı Leys'tir. Yakub'un İslam coğrafyasının bir köşesinde hükümet kurabilmesi, hatta Bağdat'ı tehdit edebilmesi, Ayyarların siyasi alanda elde ettiği büyük bir başarı sayılabilir. İlginç olan şu ki Yakub, kardeşi Amr ve babaları her üçü kalaycıydılar, bu da Ayyarların kent ahalisiyle özellikle de meslek erbabı ile olan bağlantıları açısından önem arz etmektedir.¹⁷⁴

Bu örnekler bakıldığında aslında Horasan'da mevcut olan Fütüvvet-Ayyarlık ile Irak'taki arasında pek bir farklılık görülmemektedir. Şehirli bir kesimden oluşan, meslek sahibi, savaşmayı iyi bilen, kervanları korumak için vazifelendirilen, bazen isyan edip kervanları yağmalayan, gerektiğinde kent güvenliğinin sağlanmasında katkıda bulunan, iktidar za'fı oluştuğunda ise isyan edip kendi hükümetlerini kuran bir kesimle karşılaşılıyor. Bu kesim aynı zamanda bazı belirli ahlâkî kurallara riayet etmeyi de şiar edinmiş görünüyor. Ancak Horasan Fütüvvetini Irak Fütüvvetinden ayıran önemli bir husus vardır: Tasavvuf etkisi.

¹⁷⁰ Kâşifi-i Sebzivari, *a.g.e.*, s. 387.

¹⁷¹ Ebu-Tahir Tarsusî, *Ebu-Müslimname*, haz. Hüseyin İsmaili, Katre ve Müin yay., Tahran 1380, C.1, giriş, s. 49.

¹⁷² *A.g.e.*, C.4, s. 547.

¹⁷³ Zerrinkub, *Custocu der Tasavvuf-ı İran*, s. 348.

¹⁷⁴ Yakub-ı Leys-i Saffarî için bkz. Muhammed İbrahim Bastani-i Parizi, *Yakub-ı Leys*, İlim yay., Tahran 1383, ss. 135-145; Anonim, *Tarih-i Sisatan*, haz. Meliku's-Şuaara Bahar, Dünya-yı Kitab yay., Tahran 1381, ss. 250-284.

Fütüvvet hakkında yazılmış ilk eser olarak bilinen Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Kitabü'l-Fütüvve*'si bu etkiyi çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kendisi sufi-Melamî bir gelenekten gelen yazarın eserinde karşımıza çıkan Fütüvvet, dürüstlük, diğergâmlık, isar, dayanışma ve yardımlaşma gibi bazı ahlâki erdemlerin mecmuasıdır. Burada ayyarlar ve fütüvvet ayinlerinden hiç bahsedilmez. Halbuki sonraki dönemlerde yazılan fütüvvetnâmelerde (her ne kadar bunların da yazarları sufi kesime mensup olsalar da) fütüvvet ayinleri ve ayyarlık ruhu ile karşılaşırız. Aslında Sülemî'nin bahsettiği fütüvvet, kendisi gibi tasavvuf ehlinin kabullendiği ve görmek istediği bir fütüvvet türüdür, yani tasavvufî fütüvvet.¹⁷⁵

Sülemî'nin ölümünden yaklaşık 60 yıl sonra yazılan *Kabus-nâme* yazarı Unsuru'l-Meali Keykâvus'un bu konuyu açıklığa kavuşturduğunu sanıyoruz. Yazar 44 bölümden oluşan eserinin son bölümünü "Der Ayin-i Civanmerd-pişegi" adı ile Fütüvvet ve gereksinimlerini izah etmeye ayırmıştır. Unsuru'l-Meali'nin burada yazdıkları Fütüvvet anlayışının anlaşılması açısından bir hayli mühimdir.

Kâbus-nâme'nin Fütüvvet hakkında söylediklerinden XII. yy'da (ve hatta bütün zamanlarda) Fütüvvetin toplumun farklı kesimleri tarafından uygulanan (ya da uygulanması gereken) bir takım ahlâki erdem ve prensipler olduğu anlaşılır. Yazar Civanmertliği şöyle tanımlıyor:

"Ey oğul! Bil ki, hakimler cisim değil de lafzlardan yararlanarak bir suret (nesne) yaptılar. Bu suretin gövdesi, canı, duyuları ve manaları vardı... gövdesi Civanmerdî, canı dürüstlük, duyuları bilgi ve manaları safâ idi. Sureti halk arasında paylaştılar, bir kesimin nasibi gövde oldu, bir grubunki gövde ve can, ötekinki gövde, can ve duyular, başka bir grubun nasibi ise gövde, can, duyular ve manalar oldu. Nasibi gövde olanlar ayyarlar, askerler ve pazar ehlidir ki onlara ait olan insanlığı civanmerdî diye adlandırdılar. Nasibi gövde ve can olanlar zahir marifetin sahipleri ve tasavvuf fakirleridirler ki onlara ait olan insanlığı marifet ve takva diye adlandırdılar. Nasibi gövde, can ve duyular olanlar ise hakimler, nebiler ve seçkinlerdirler ki onlara ait olan insanlığı bilgi ve üstünlük diye adlandırdılar. Nasibi gövde, can, duyular ve manalar olanlar ise ruhaniler (ruh alemine ait olanlar) ve insanlardan peygamberlerdirler...

¹⁷⁵ Eserin Arapça metni ve Türkçe çevirisi için Bkz. Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, haz. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977; Farsça çevirisi için bkz. Ebu Abdi'r-Rahman Sülemî, *Civanmerdi ve Civanmerdan (Kitabu'l-Fütüvve)*, çev. Kasım Ensarî, Hadis-i İmruz yay., Tahran 1385. Sülemî hakkında etraflı bilgi için bkz. Ebu'l-Ala Afifi, *Melametiyye, Sufiyye ve Fütüvvet*, çev. Nusretullah Furuher, İlham yay., Tahran 1376, ss. 115-134.

Civanmertliğin aslı üç şeydir: söylediğini yapmak, doğrudan başka bir şey söylememek, sabırlı olmak”.¹⁷⁶

Devamında Unsuru’l-Meali ayyarlar, askerler, pazar ehli, sufiler, hakim ve alimler, hatta peygamberlerin civanmertliğini açıklıyor ve fütüvvetin her kesime hitap edebileceğini vurgulayarak, fütüvvette gözün, elin ve dilin kapalı olması gerektiğinin, evin kapısı, sofrası ve kesenin başının gücün yettiği kadar açık olması lüzumunun altını çiziyor ve fütüvvette yalan ve ihanetin yeri olmadığını kaydediyor.¹⁷⁷

Kâbus-nâme’nin anlattıklarından Fütüvvetin toplum içinde bir birleştirici güç olduğunu anlıyoruz. Bütün kesimler belli ahlâki prensipler etrafında birleşip toplumsal hayatı daha sağlıklı bir şekilde yürütme imkânı buluyorlardı.¹⁷⁸

Kabus-nâme’nin verdiği bilgiler sayesinde kaynakların aktardığı farklı verileri daha isabetli bir şekilde değerlendirmek mümkün olur. Bu vesileyle Bağdat’ta gayri dinî bir hayat sürdüren Fityanla Sülemi ve diğer tasavvufî kaynakların çizdiği Fityan profili arasında bir bağ kurmak şansına sahip oluruz. Aslında fütüvveti *Kabus-nâme*’nin bakış açısıyla değerlendirirsek bu konuda karşılaştığımız birçok problem çözülmüş olur. Buradan hareketle fütüvvet anlayışının iki cephesi olduğunu söyleyebiliriz: 1. Ahlâki prensipler olarak fütüvvet 2. Toplumsal bir olgu olarak fütüvvet.

Birinci yönü toplumun her kesiminde görmek mümkündür. Bu ahlâki kuralların kaynağı olarak bazen Arabistan yarımadası gösterilmişse de¹⁷⁹, biz bunların yine de Ortadoğu özellikle Mezopotamya menşeli olduğunu düşünüyoruz. Kaldı ki bazen bu tür ahlâki prensiplerin nereden geldiğini tartışmak bile yanlış olabilir. İnsanın fitratında olan bu prensiplerin her coğrafyada ve her toplumda söz konusu olabileceği tamamıyla doğal bir vâkıdır. Dolayısıyla İslamî kaynaklar bunların menşesini Kur’an ve hadiste aramışlarsa da (ki tamamıyla doğru bir şeydir) bu prensiplerin kökeninin İslam öncesi toplumlar ve

¹⁷⁶ Unsuru’l-Meali Keykavus b. İskender, *Kâbus-nâme*, haz. Gulamhüseyn Yusifî, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1383, s. 245-246:

¹⁷⁷ A.g.e., ss. 247-260.

¹⁷⁸ Zerrinkub, a.g.e., s. 349.

¹⁷⁹ Taeschner, a.g.m., s. 211; aynı yazar, “Guruh-ı Fütüvvet-i Kişverha-yı İslamî ve Nev-i Zuhur-ı Gunagun-ı Anha Mahsusen der İran ve Kişverha-yı Hemcivar”, *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat-ı Danişgah-ı Tahran*, S. 2, Y. 4, Tahran 1335, s. 77.

inançlarda da bulunmasından daha doğal bir şey olamaz. Ancak unutmamak lazım ki her ne kadar bu prensipler bütün topluluklarda mevcut olsalar da yine de sadece uygar ve gelişmiş toplumlarda kategorize olabilme şansına sahiptirler. Nitekim eski uygarlıklardan elimize ulaşan kaynaklarda bu konular üzerinde düşünüldüğünü ve sınıflandırmalar yapıldığını görebiliyoruz.

İkinci yönü yani toplumsal bir hareket olarak Fütüvveti biz sadece kentlerde (özellikle eskiden Sasani imparatorluğunun hakim olduğu bölgelerde) görmekteyiz. Kaynakların genel olarak Fityan ve Ayyarlar diye bahsettiği bu kesimin yaptıklarını yukarıdaki satırlarda Bağdat ve Horasan Fityanından bahsederken gördük.

İslam'ın ilk asrından başlayarak yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan zühd-tasavvuf hareketi hem İslamî kaynaklar olan Kur'an ve hadisten hem de İslam öncesi sosyo-kültürel atmosferden yararlanarak şekillenmeye başladı. İlk başlarda bu hareketin bütün temsilcilerine "sufi" denilmese de, zamanla aynı anlayışı temsil eden kesimler İslam tarihini ta günümüze kadar etkileyecek bir akımı yaratmayı başardılar. Bu akımın iki ana kolu vardı, *Irak*'ta Cüneyd-i Bağdadî'nin başını çektiği *sahv* (uyanıklık) mektebi ve *Horasan*'da Bayezid-i Bistamî'nin adıyla anılan *sekr* (mistik) mektebi. Bağdat mektebi şeriat kurallarına bağlı olsa da, Horasan mektebi bölgedeki kültürel akımların etkisiyle semâ ve şiirle yoğrulmuş, daha hoşgörülü bir yüze sahip olmuştu. *Irak*'ta pek rastlamadığımız bir hususu, *Horasan*'da çok bâriz bir şekilde görmekteyiz: Fütüvvet ve tasavvuf etkileşimi.¹⁸⁰ Sonuç itibarıyla fütüvvet erbabının dine fazla bir ilgileri yoktu, onlar sahip oldukları İslam öncesine ait kültürlerini sürdürmeyi daha çok tercih ediyorlardı. Dolayısıyla *Irak*'ta din adamları ve dindar sufi tabaka ile pek bir iletişime geçme şansları ve istekleri olamazdı. Aksine *Horasan*'da tasavvuf erbabı şeriatten ziyade başka şeylerin peşinde olduklarından olsa gerektir ki, hala eski kültür ve inançlarını koruyan insanlarla daha kolay iletişime geçebiliyor ve onları etkileyebiliyorlardı. Doğal olarak da onlardan etkileniyorlardı. Dönemin tasavvufî kaynaklarında önce ayyar olup sonra zühd ve tasavvuf hayatına yönelen birçok kişinin adı ve hayat hikayesi zikredilmiştir. Fudayl b. İyad, Nuh-ı Ayyar, Ebu'l-Hasan Harakanî, Ahmed Hıdraveyh vb. Bu iki taraflı etkileşimin çok kalıcı sonuçlar doğurduğunu düşünmekteyiz:

¹⁸⁰ Burada Fütüvvetin toplumsal boyutu kastedilmektedir.

- a) Mutasavvıfların Fütüvvet kurallarını benimseyerek Fütüvveti tasavvufun bir kolu gibi görmeleri.
- b) Tasavvuf erbabında ikiyüzlülük ve ihlassızlığı görerek Fütüvvet erbabı gibi kendi emeği ile geçinmeyi tercih eden, sıradan halk gibi görünen Melamilerin ortaya çıkması. Başta Sülemî olmak üzere birçok kaynağın *melamet* akımı ileri gelenlerinin Fütüvvet ehli, meslek erbabı olduğunu kaydetmesi bu iddiaya açık bir delildir.
- c) Horasan Fütüvvet erbabında Irak'takilere karşın sufiyane eğilimlerin ağır basması.
- d) Her ne kadar kesin bir şekilde söyleyemezsek de, tasavvufî tarikatların ortaya çıkışı ve teşkilatlanmasında askerî bir hiyerarşiye sahip Fütüvvet ehlinin etkili olması.¹⁸¹

1.2.3. Nasır Li-Dinillah ve Fütüvvette Yeni Dönem

Abbasi hilafetinin önce Acem emirlerin isyanı sonra da Türk emirler ve sultanların ortaya çıkışı ile eski ihtişam ve gücünü kaybetmeye başladığı çok iyi bilinir. Artık Bağdat'taki halifenin herhangi bir siyasî-askerî gücü yoktu, sadece iktidarı ellerinde bulunduran sultanların dinî meşruiyet kaynağı olma niteliğini taşıyorlardı. Hal böyle olunca halifeler Bağdat'ta sık sık ortaya çıkan halk ayaklanmalarını yatıştırmaktan bile aciz kalıyorlardı. Tabii bu isyanların başında genel olarak Fityan ve ayyarlar bulunuyordu. Ancak Ebu'l-Abbas en-Nâsır Lidinillah Ahmed'in (hilafet 575-622/1180-1225) babası el-Müstazî Biemrillah'ın ölümü üzerine 34. Abbasi halifesi sıfatıyla halifelik makamına oturmasıyla durum değişmeye başladı.

Yaklaşık yarım asır süren dönemiyle Abbasi hanedanının en uzun süre hilafet makamında kalmış bir üyesi olan Nâsır, hilafetin eski itibarını geri kazanmak ve Bağdat'ın merkeziyetini temin etmek için etkin girişimlerde bulundu. Konumuzla da ilgili olan girişimlerden birisi önce Fütüvvet teşkilatına üye olmak ve devamında

¹⁸¹ Taeschner bunun tersini düşünmektedir. Bkz. Franz Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı), çev. Fikret Işıltan, *İÜİFM*, C. 15, Y. 1953-1954, S. 1-4, s. 9. Ayyarların daha eski oldukları ve askerî bir yapıya sahip oldukları dikkate alınır bu tespitin doğru olamayacağı aşikardır.

teşkilatın başına geçmekti. 13. yy'ın fakih ve tarihçilerinden Kadı Şihabüddin İbrahim b. Ebi'd-Dem el-Hamevî *Tarih-i Muzafferî* adlı eserinde olayı şöyle anlatıyor:

“578-1182 yılında İmam Nâsır Fütüvvet sahibi Şeyh Abdülcabbar'ı çağırıp Fütüvvet servalını (şalvarını) giydirmesini istedi. Dolayısıyla ona (Nâsır'a) kıyafet giydirdi ve Nâsır, Abdülcabbar elinden Fütüvvet suyu¹⁸² [Tuzlu su] içti ve ona beşyüz dinar hediye etti ve oğlu Şemsüddin Ali'ye de hil'at verdi ve bu Abdülcabbar iyi bir şeyhti ve çok sayıda müridi vardı. Devamında padişahlar ve ileri gelenler Nâsır'ı taklit ettiler ve bu iş halkı dayanışmaya, yardımlaşmaya, ahde vefaya, sır saklamaya, dürüst olmaya ve mahremlere göz yummaya sevk etti. Fütüvvet erbabı senetlerini müminlerin emiri olan Ali b. Ebu-Talib'e ulaştırır ve bunu kendilerine bir şeref, onur, büyüklük ve değer bilirler.”¹⁸³

Halife Nâsır'ın Fütüvvete girişiyle birlikte hükümetin zayıf zamanlarında isyan çıkaran bir teşkilat artık onun yanında yer almış oldu.¹⁸⁴ Halife Nâsır 599/1203 yılından itibaren meliklerin ve valilerin Fütüvvet teşkilatına girmelerine dair emirler verdi, böylece sadece üyelikle yetinmeyip teşkilatın liderliğini de ele geçirdi.¹⁸⁵ Nasır 604/1207 yılında çıkardığı bir fermanla bütün Fütüvvet gruplarını iptal ederek kurumu yeniden teşkilatlandırdı. Bunun üzerine Fütüvvet senedini halife veya onun yetki verdiği kişilerden almayanlar yeniden Fütüvvete giriş yapmak zorunda kaldılar. Nasır'ın yayınladığı fermanın üç ana teması vardı:

- Fütüvvetin kaynağı müminlerin emiri olan Ali'dir. Ali ise bütün şer'î hükümler ve hadları icra eden birisiydi ve bu konuda hiç bir şekilde müsamaha göstermezdi.
- Halife Nâsır da bu konuda ona iktida etmiş ve onun izinden gitmektedir.
- Birisinin katline sebep olan herkesin kisası kaçınılmazdır.¹⁸⁶

Halife Nâsır sadece Fütüvvet teşkilatına üye olup sonra da başına geçmekle yetinmedi, onun asıl giriştiği iş teorik olarak bir yapısal reformun gerçekleştirilmesiydi. Pek dinî

¹⁸² ماء الفتوة

¹⁸³ İbn Mimar el-Bağdadi, *a.g.e.*, Mustafa Cevad girişi, s. 52. Zehebî Nâsır'ın Fütüvvete giriş yılını 583 kaydetmektedir. bkz. İsmet Kayaoğlu, “Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 25, Ankara 1981, s. 222. İbn Mimar da eserinde Nasır'ın Abdülcabbar b. Salih el-Bağdadi'yi Fütüvvette kendisine “kebîr” olarak seçtiğini kaydeder. İbn Mimar el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁸⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *TDVİA*, C. 13, İstanbul, s. 262.

¹⁸⁵ Angelika Hartmann, “Nâsır-Lidinillah”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 400.

¹⁸⁶ Şefii-i Kedkeni, *Kalenderiye*, s. 162. Fermanın Arapça metni için bkz. İbn Mimar, *a.g.e.*, girişi, ss. 64-66. Türkçe çevirisi için bkz. Kayaoğlu, *a.g.m.*, ss. 224-225.

kaygıları olmayan, dünyevi hayatları ve hedefleri peşinde koşan Irak Fityanını kendisine tâbi kılarken, onları dinî bir çizgiye çekmek ve şariatçı kesimin eleştirilerine maruz kalmamak için, bize göre Horasan’da başarıyla gerçekleşen tasavvuf-fütüvvet sentezinin olumlu sonuçlarını dikkate alarak, büyük sufi şeyhlerin yardım ve teşebbüsü ile yeni bir nazârî kavramlar silsilesi yaratmaya çalıştı. Bu konuda en büyük desteği dönemin ünlü mutasavvıfı Şihabüddin Ebu-Hafs Ömer Sühreverdi’den (ö. 632/1234) aldı.

Taeschner’e göre mutasavvıf ve aynı zamanda Şafii bir Sünni olan Sühreverdi muhtemelen bir taraftan Fütüvvet ve tasavvuf arasında, diğer taraftan da Sünnilik ve mutedil Şiilik arasında bağlantı kurmaya çalıştı. O, ileri sürdüğü teoride hilafet, tasavvuf ve Fütüvveti bir araya getirmeyi başardı. Bu teoriye göre Fütüvvet tasavvufun bir parçası, tasavvuf ise hilafetin gözetimindedir. Bu tarz düşünce Şiiler, özellikle İmami Şiilerin düşünce tarzı ile örtüşmekteydi.¹⁸⁷

Halife Nâsır konusunda tartışılan önemli bir konu ise onun Şiiliğe özellikle İmamiliğe eğilimli olmasıdır. Aslında zeki bir hükümdar olan Nasır’dan bu davranışı beklememek mümkün değildir. Hâkim olduğu şehir ve bölgenin büyük bir kısmının İmami Şii mezhebine bağlı olduğu, ayrıca siyasi-askerî hedeflerinde kullanmak istediği Fütüvvet teşkilatının piri Şiilerin İmam olarak kabul ettiği Hz. Ali olması, diğer taraftan da yayılmasını istediği ve bunun için azami çaba gösterdiği tasavvufun da en azından Ali ve ehl-i beyt sevgisi ile yoğrulmuş bulunması gibi gerekçeler onun, görünürde de olsa, Şii meyilli olması için vazgeçilmez sebepler olabilir.¹⁸⁸

Nâsır Lidinillah’ın Fütüvvet teşkilatının başına geçmesi sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁸⁷ Taeschner, “Gürûh-ı Fütüvvet-i...”, ss. 89-90. Sühreverdi’nin ölümü üzerine yerine yine Fütüvvet eğilimli olan bir mutasavvıfın geçmesi, yani Evhadüddin Kirmanî’nin şeyhu’l-Meşayih tayin edilmesi çok anlamlıdır. Bkz. Moharram Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 170 vd.

¹⁸⁸ Bu konuda etraflı bir tartışma için bkz. Muhammed Tahir Yakubi, *Şiyan-ı Bağdat, Vaziyet-i Siyasi ve İctimai ez Vurud-ı Selçukiyan ta Sukut-ı Abbasiyan*, Şia-şinasi yay., Kum 1385, ss. 125-134.

- d) Halife Nâsır'ın Fityanın yaptığı spor ile güvercin yetiştirmek ve atıcılık (bunduk atmak) gibi eğlenceli faaliyetlerine olan şahsi merakı.¹⁸⁹
- e) Fityandan yararlanarak Haçlılar ve diğer yabancı unsurların önünde bir set oluşturmak.
- f) Fityanın sağladığı askerî güç sayesinde hilafetin temellerini sağlamlaştırmak.
- g) Çok eskiye dayanan Şii-Sünni ihtilaflarını gidermek.
- h) Fityanın faaliyetlerini düzene sokarak onların zaman zaman çıkardığı kavga ve ayaklanmaları önlemek.
- i) Fütüvvet anlayışına bağlı olan üretici ve zanaatkar kesimin potansiyelinden yararlanmak.¹⁹⁰

Halife Nâsır'ın hilafeti süresince elinden birçok hükümdar ve sultan Fütüvvet libasını almış oldular, bunlardan şunları zikredebiliriz: Sultan Celaleddin Harezşah, Nureddin Arslan Şah b. İmadeddin Zengî, Şam Araplarının emiri Ebu-Ali b. Ganâm, Gazne hükümdarı Şihabüddin Gûrî, Kiş adasının sahibi, Şiraz hükümdarı Atabey Sa'd, Halep hükümdarı el-Meliku'z-Zâhir b. Selahattin Eyyubî ve Sultan I. İzeddin Keykavus.¹⁹¹

Abbasi hilafetinin 656/1258 yılında Moğollar tarafından tarih sahnesinden silinmesiyle siyasi Fütüvvet (saray Fütüvveti) sarsılsa da tamamiyle yok olmadı. Mısır'da Memluk sultanı el-Melikü'z-Zâhir Baybars (658-676/ 1260-1277) ve halefleri tarafından ayakta tutulmaya çalışılan saray fütüvveti yavaş yavaş eski ihtişam ve ehemmiyetini yitirerek ortadan kalktı. Bununla beraber halk arasında yıllardan beri mevcut olan halk Fütüvveti varlığını devam ettirdi, ancak artık tamamiyle tasavvufla iç içe geçmiş ve birçok bakımdan onun etkisi altında kalmış bir hareketti.

¹⁸⁹ İlginç şu ki bu gibi faaliyetlere İbn Mimar ve Harputî Fütüvvetnâmelerinde yer verilmemiş ve sadece tarihçiler bunları Fütüvvet'e giriş yapmanın gereksinimlerinden saymışlardır. Anlaşılan o ki bunlar Nâsır'ın bizzat Fütüvvet'e yerleştirdiği husular olmuştur. Şu da ilginç ki İbn Haldun Nâsır'ın bu gibi faaliyetlerde bulunmasını devletin bozulduğuna dair işaretler olduğunu düşünmektedir. Bkz. Franz Taeschner, "Halife-i Abbasi ve Ayin-i Fütüvvet", çev. Muzaffr Bahtiyar, *Vahid*, S. 55, Tahran 1347, ss. 634-636.

¹⁹⁰ Muctaba Geravend ve diğerleri, "Berresi ve Tahlil-i Goftman-ı Fütüvvet der Tarih-i İslam ez Sede-i Çaharum ta Sede- Heştum-i Hicri-i Kameri", *Mutalaat-ı Tarih-i İslam*, Y. 4, S. 15, Tahran 1391, ss. 157-158.

¹⁹¹ Mahcub, "Mukaddime", *Fütüvvetnâme-i Sultani*, s. 58, 72.

1.3. FÜTÜVVET-AHİLİK İLİŞKİSİ VE AHİLİĞİN MÂHİYETİ

Önceki bölümlerde Fütüvvet teşkilatının kökeni ve tarihî süreçte nasıl bir gelişme gösterdiği ve değişmelere maruz kaldığı hakkındaki bilgilerimizi tartışmaya çalıştık. Aslında bu bilgilere göre Fütüvveti iki farklı kategoride değerlendirmemiz mümkün:

- a) Ahlâkî kurallar ve prensipler mecmuası olarak Fütüvvet, toplumun bütün kesimlerine hitap edebilecek bir durumdaydı.
- b) Bir topluluk (birlik) olarak Fütüvvet, toplumun belli kesimlerinin bir araya gelerek yine yukarıdaki ahlâkî prensipler çerçevesinde yarattığı bir teşkilattı. Bunlar bazı ayinler icra edip gerektiğinde birbirinin yardımına koşuyor ve lüzum görüldüğünde toplumun mukadderatında da etkin rol alıyorlardı. Söz konusu ayinlerin nasıl yapılacağı, topluluğa giriş merasimleri ve üyelerin nasıl davranacağı hususunda bilgiler Fütüvvetnâme adlı eserlerde yer almaktaydı.

XIII. yy'ın başlarında Abbasi halifesi Nâsır'ın uzun süren çabalarıyla teşkilat olarak Fütüvvet daha düzenli hale getirilip, teorik olarak temelleri sufiyane İslam düşünce tarzına oturtuldu. Keza bu gelişmeler sayesinde toplumun neredeyse bütün kesimleri bu topluluğa girme imkânına sahip oldu. Özellikle üst düzey kesimler halifenin yaptığı düzenlemeler sonucu Fütüvvet teşkilatının bir üyesi olmaya hem imkân kazandılar hem de pek hevesli oldular.

1071 Malazgirt zaferinin ardından kapıları Müslümanlara özellikle Türklere açılan Anadolu toprakları da Fütüvvetin geliştiği bölgelerden biri olmuştur. Özellikle XIII. yy'ın başlarında Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Fütüvvet'e girişi ve ardından Moğol istila hareketi sonucu Anadolu'da hareketliliğin artması ile Fütüvvetin bölgenin ucra köşelerine kadar nüfuz ettiğini görüyoruz. Ancak burada Fütüvvetle birlikte Ahi ve Ahilik tabirlerinin de öne çıktığını, sık sık kullanıldığını belirtelim.

Her ne kadar eski metinlerde Ahilikle Fütüvvet arasında bir fark gözükme de, son yüzyılda artan Fütüvvet ve Ahilik araştırmaları sonucu XIII. Yy'dan itibaren Anadolu'da karşılaştığımız Ahiliğin İslam coğrafyasında mevcut olan Fütüvvetten başka bir kurum olduğu, hatta Türklere özgü bir teşkilat olduğu ileri sürülmüştür. Biz

burada birinci el kaynaklardan hareketle Ahi ve Ahilik tabirlerini takip etmeye ve mahiyetini ortaya koymaya çalışacağız.

XII. yy'da yazılan *Tezkiretü'l-Evliya*'da Nişaburlu Ferideddin Attar, Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin (ö. 273 veya 283/ 886 veya 887) hayatından bahsederken *Ahi İbrahim* adlı bir zatın adını zikreder. Claude Cahen bu şahsın adının başında kullanılan Ahi lakabına tereddütle yanaşır ve bir sonraki dönemlerde adının önüne eklendiği ihtimalinden bahseder.¹⁹² Kaynaklarda Ahi lakabı ile anılan ilk ünlü şahsiyet *Ahi Ferec Zencanî*'dir (ö. 457/1064). Kendisinden bahseden Hucvirî *Keşfü'l-Mahcub*'da şöyle der: “Ahi Zengânî diye bilinen ve şefkatli bir şeyh olan Ferec, iyi huylu ve tarikatı (davranışları) övülen bir adamdı.”¹⁹³ Ahi Ferec'in Fütüvvet ehli olduğuna dair elimizde pek bir kanıt yoktur. Sadece onun din adamı olduğu halde *mekaricilik* (eşekçilik) ile iştigal ettiğini biliyoruz.¹⁹⁴ Ayrıca müritlerinden birinin Bâla/Bâle Halil Sofyânî (ö. 433/1041'den sonra) olduğunu da biliyoruz.¹⁹⁵ İbn Kerbelayı, Bâla Hasan-i Binisî'den bahsederken Bâla sözcüğünü şöyle açıklamaktadır: “Râjî dilinde Bâla, büyük, cömert ve isâr sahibi demektir.”¹⁹⁶ Büyük ihtimalle Sühreverdi'nin Fütüvvetnâmesinde övgü ile zikrettiği Bâla Halil Merendî de bahsettiğimiz Bâla Halil Sofyanî'den başka birisi değildir: “Şeyhlerin şeyhi, muhakkiklerin sultanı, Bâla Halil (Merendî) ... şöyle buyurmuştur ki: Fütüvvet nübüvvetin bir dalıdır ve tarikat nübüvvetin hepsidir.”¹⁹⁷

¹⁹² Claude Cahen, “İlk Ahiler Hakkında”, çev. Mürsel Öztürk, *Belleten*, C. L, S. 196-198, s. 592.

¹⁹³ Ebulhasan Ali b. Osman Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcub*, haz. Mahmud Abidi, Suruş yay. Tahran 1386, s. 262; ayrıca *Unsuru'l-Meali*, a.g.e., s. 253. Bir sonraki bölümde Anadolu dışı Ahilerinden bahsederken Ahi Ferec'e ayrıntılı bir şekilde yer vereceğiz.

¹⁹⁴ Mahmud Dergahi, “Do Tasvir ez Ahi Ferec Zencanî”, *Kavuşname*, Y. 4, S. 10, Yezd 1384, s. 99.

¹⁹⁵ İbn Kerbelayî (Hafız Hüseyin Kerbelayı-i Tebrizi), *Ravzatü'l-Cinan ve Cennatü'l-Cenan*, haz. Cafer Sultanu'l-Kuraî, Sutûde yay., Tebriz 1383, C.2, s. 108.

¹⁹⁶ و باله به زبان راژی بزرگ و جوانمرد و صاحب ایثار را گویند

A.g.e., C.2, s. 83. Râjî veyahut Râzi, Rey şehrine mensup demektir.

¹⁹⁷ Şihabüddin Ömer Sühreverdi, “Risaletü'l-Fütüvve”, *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İraşünasi- Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, s. 98. Sofyan ve Merend Güney Azerbaycan'da bulunmaktalar, iki kent arasındaki mesafe yaklaşık 60 km'dir. İbn Kerbelayî'nin yazdığına göre, Bâla Halil Tebriz halkının büyüklüğü, marifeti ve velayetini tasdik ettiği bir şahıstı. C.2, s. 107. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 20.

Ahi Ferec'den önce de Ahi kelimesinin sufilere arasında bir birlerine hitap ederken sık sık kullandığını görmekteyiz. Ebu Said Ebu'l-Hayr (ö 440/1048) tekkesinde müritler ve dervişlerine ahi ünvanı ile hitap ederdi: “Şeyhimizin huzurunda bir zamanlar bir derviş tekkeyi süpürüyordu. Şeyhimiz ey Ahi! Süpürge önünde bir top gibi ol, süpürge arkasında bir dağ gibi olma dedi.”¹⁹⁸ veya “Rivayet ederler ki bir gün şeyhimiz, yüce Allah ruhunu aklasın, camide oturuyordu. Mübarek sakalında bir saman çöpü vardı. Dervişin biri elini uzatıp saman çöpünü alıp camiye attı. Şeyh yüzünü ona çevirip şöyle dedi: ey Ahi! Bu yaptığından dolayı yüce Allah'ın yedi göğü yere vurup yok etmesinden endişe etmedin mi?”¹⁹⁹

Ebulhasan Hucvirî Maverâünnehir melamilerinden birisiyle sohbet arkadaşı olduğunda sohbet esnasında ona şöyle der: “Ey Ahi! Bu şaşkıncasına davranışlarla neyin peşindesin?”²⁰⁰ Aynı yazar ünlü iki Bağdatlı dervişin hikayesini anlatırken, Mekke'den Bağdat'a gitmekte olan bir şahsa “ey Ahi! Irak'a vardığında Kerh'te yaşayan benim o arkadaşşıma söyle...” diye hitap eder.²⁰¹ Ayrıca denizde boğulmakta olan dervişin hikayesinde de Ahi kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz: “Ey Ahi! Kurtulmak ister misin?”²⁰²

Ünlü İsmaili şair Nâsır Hüsrev Kubâdiyânî (ö. 465/1073'ten sonra) de divanında Ahi sözcüğünü kullanmıştır:

Ey Ahi! Cennet ve cehennemi gör / Malik ve Rıdvan'dan emin ol.²⁰³

Selçuklu döneminin ünlü şairlerinden Evhadüddin Enverî (ö. 585/1189 [?]) Ahi lakabının tekke ve zaviyelerdeki sufilere hitaben konum ve rütbeleri gözetmeksizin kullanıldığını söyler:

¹⁹⁸ Muhammed b. Münevver, *a.g.e.*, C. 1, s. 274.

¹⁹⁹ *A.g.e.*, C. 1, s. 280.

²⁰⁰ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 92.

²⁰¹ *A.g.e.*, ss. 552-553.

²⁰² *A.g.e.*, s. 555.

²⁰³ ای اخی دوزخ و بهشت ببین / بی گمان شو ز مالک و رضوان

Nâsır Hüsrev Kubâdiyâî, *Divân-ı Eş'ar*, haz. Muctaba Minevi ve Mehdi Muhakkık, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran yay., Tahran 1384, s. 241 (11. Kaside, 41. Beyit).

Sufiler birbirlerine hitap ederken aralarında adettir ki,
Şeyh Hühüd'e de Süleyman'a da Ahi diye hitap eder.²⁰⁴
Bu konuyu İbadî-i Mervezî ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir:

“[Sufiler] birbirlerine Ahi derler, birader lafzı ile hitap ederler²⁰⁵ ve buna Kitap ve sünnetten deliller vardır. Kitap'tan: yüce Allah der ki: şüphesiz müminler kardeşler [Hucurat, 10].²⁰⁶ Sünnetten de ise şu ki Resûl (sav) ahir zamanda yaşayanları yad ederken: “kardeşlerime kavuşmayı istiyorum”²⁰⁷ dedi ve bir önceki peygamberleri kardeş kelimesiyle yad etti. Keza “Hamamın yapılışı” hadisinde “Bunu kardeşim Süleyman yaptı”²⁰⁸ dedi. Miraç hadisinde şöyle der: “Cebrail beni göklere götürdü. İsa ve İdris (onlara selam olsun) gibi göklerde olan peygamberler “Salih kardeş hoş geldin”²⁰⁹ diyorlardı. Ona kardeş diye hitap ettiler. O halde Ahi kelimesi öyle bir addır ki Resûl (sav) peygamberleri ve peygamberler de onu o adla hitap etmişler. Sufiler buradan hareketle Ahi kelimesini kullanırlar”.²¹⁰

Sufiler içinde ve sufiler için Ahi kelimesinin kullanıldığını gösteren şu beyti de dikkate alabiliriz: Nişaburlu Feridüddin Attar (ö. 618/1221) bir şiirinde Ahi kelimesini kullanmıştır:

Ünlü birisi bir sufiye şöyle dedi
Ey Ahi! Hayat nasıl geçiyor?²¹¹

²⁰⁴ این میان صوفیان باشد که هنگام خطاب
شیخ، هُدهُد را اخی خواند، سلیمان را اخی

Ali b. Muhammed Enveri, *Divan-ı Enveri*, haz. Muhammed Taki Müdrris-i Razavi, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap yay., Tahran 1340, C. 2, s. 734.

²⁰⁵ [متصوفه] یکدیگر را اخی خوانند، به لفظ برادر خطاب کنند

²⁰⁶ انما المؤمنون اخوه

²⁰⁷ و أشوقا الی لقاء اخوانی

²⁰⁸ بناها اخی سلیمان

²⁰⁹ مرحبا بالاخ الصالح

²¹⁰ Kutbuddin Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Erdeşir el-İbadî el-Mervzî, *Menakıbu's-Sufiye*, haz. Necib Mayil Herevi, Mevla yay., Tahran 1362, ss. 59-60.

XII. yy'ın vâiz, fakih ve hadisçisi Kutbuddin Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Erdeşir İbadî-i Mervezî (Emir Kutbuddin) (491-547/1097-1152) Merv'in köylerinden Senc İbad'da doğdu. Sultan Sencer tarafından Bağdat'a gönderildi ve üç sene orada Kasr camisi ve Darü's-Saltana'da va'zda bulundu. Huzistan'ın (İran'ın güneybatı bölgesi) Asker-i Mükerrer bölgesinde vefat etti. *Menakıbu's-Sufiye* ve *Sufiname* eserlerindedir. Bkz. Muhammed Rıza Nasirî, *Eser Aferinan*, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi yay., Tahran 1384, C. 4, ss. 141-142.

²¹¹ صوفی را گفت مردی نامدار / کای اخی! چون می گذاری روزگار؟

Feridüddin Attar-ı Nişaburî, *Mantıku't-Tayr*, haz. Muhammed Rıza Şefii-i Kedkeni, Suhan yay., Tahran 1383, s. 180. Baklî-i Şirazî de aynı tarzda “Ey Ahi” tabirini kullanmıştır, bkz. Şeyh

En eski Fütüvvet kitabı niteliğini taşıyan Sülemi'nin *Kitabu'l-Fütüvve*'sinde Fütüvvet şöyle tanımlanır: “Fütüvvet nedir: kardeşler arasında mülatafe (şakalaşma) ve ihtiyaçlarını gidermeye kıyam etmek”.²¹² İbn Mimar (ö. 642/1244) da Fütüvvet, mürüvvet ve uhuvvetin benzerlikleri ve farklılıklarından bahsederken: “Uhuvvet iki şahıs arasında kardeş olduklarına dair yapılan sözleşmedir ve Hz. Peygamberi'in Sahabe arasında ortaya koyduğu muâhattan (kardeşlikten) kaynaklanır” der.²¹³ Ayrıca Abbasi halifesi Nâsır'ın Ebulhasan Kumî inşasıyla yayınladığı fermanında Fityanın arasındaki kardeşlik ve dostluk Hz. Ali ile Hz. Peygamber'in arasındaki muahatın (kardeşliğin) bir taklidi olduğu kaydedilir.²¹⁴

Şihabüddin Sühreverdi XIII. yy'ın başlarında yazdığı Farsça Fütüvvetnâmede defalarca Fütüvvet sahibi (Fütüvvet-dâr) için Ahi tabirini kullanmıştır. Örneğin altısı zâhir ve altısı bâtın olmak üzere Fütüvvetin 12 temelini açıklarken, altı zâhir temeli (*şalvar* bağı, *karın* bağı, *dil* bağı, *işitme ve görme* bağı, *el ve ayak* bağı, *hırs ve emel* bağı) zikrettikten sonra, birinci bağı izah ederken şöyle der: “Ahi Fütüvvete girdikten sonra zinadan temiz olmalı, zira zina adamlara hâlel getirir ve zina edenin Fütüvvet ahdi doğru olmaz.”²¹⁵ İşitme ve görme duyularının (Sem' ve Basar) arasındaki bağı izahında da şöyle der: “Ahi gerek kulağı ile velayet sesini duymaya hazır ola. İşitme ve görme duyusu ağıyarla meşgul olursa ... velayet kaybolur.”²¹⁶

Ayrıca Sühreverdi altı bâtın temeli (sehavet, kerem, tevazu, af, fena ve visal, kurbiyyet ve hidayet makamında uyanık olma) zikrettikten sonra, birinci temeli açıklarken şöyle der: “Ahi sahî olmalı, sehavetin (eli açıklık) sınırı konusunda erenler “sehavet

---

Ruzbihan Bakli-i Şirazî, *Şerh-i Şathiyat*, haz. Henry Corbin, Encümen-i İrañşünasi, Tahran 1360, s. 531.

²¹² فمن الفتوة: الملائفة مع الاخوان و القيام بحوائجهم

es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, s. 12.

²¹³ İbn Mimar el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 150.

²¹⁴ *A.g.e.*, giriş, s. 64.

²¹⁵ Sühreverdi, *Risaletü'l-Fütüvve*, s. 94.

²¹⁶ *A.g.e.*, s. 95.

dilemeden hak edene bağışlamaktır” demişler”.²¹⁷ Keza tevazu hakkında şöyle der: “Ahi ve Fütüvvet sahibi mütevazı olmalı ... tevazu rütbeleri atmak, kibir ise rütbeleri almaktır.”²¹⁸ Sühreverdi başka bir yerde de Ahi ile Fütüvvet-darı (Fütüvvet sahibi) aynı anlamda kullanıp şöyle der: “Fütüvvet yapmak ve bu yola baş koymak suçlu birisinin işi değil, bu kıyafeti âdi birisi hak edemez, öyle bir âdi ki helal veya haram yollardan bir lokma kazanıp, nefsini onunla hoşnut ediyor, gece ve gündüz nefsinin peşinde, dinar ve dirhem sevgisiyle malını iki kata çıkarmanın derdindedir. Buna rağmen kibirle ben Ahi ve Fütüvvet-dar birisiyim der. Fütüvvetin böyle birisine hiç bir ihtiyacı yoktur.”²¹⁹ Başka bir yerde yine Ahinin Fütüvvetin sahibi ve önderi olduğunu, terbiyenin (teşkilata yeni giren) onun hukukuna riayet etmek zorunda olduğunu kaydeder.²²⁰

Yine XIII. yy’ın Fütüvvet sahibi yazarlarından Tebrizli Necmüddin Zerkub (ö. 712/1312) Fütüvvetnâmesinde şerbet içme şartlarını anlatırken Ahiyi Fütüvvetin sadrı, mürüvvetin kadri ve ihvaniyetin bedri (dolunay) diye tanımlar.²²¹

Abdürrezak Kaşî (ö. 736/1335) de *Tuhfetu’l-İhvan fi Hasâyisi’l-Fityan* adlı eserinde konuya açıklık getirir: “Uhuvvet (kardeşlik) Fütüvvetin en büyük kapısı ve bu tarikatın temeli ve esasıdır. Bu yüzdendir ki “pîş-kıdem”-e (başkan, şeyh yardımcısı) Ahi derler ve sadece kardeşlikle Fütüvvetin temelleri sağlamlaşır ve işleri düzene sokulur”.²²²

h. 689/M. 1290’da Anadolu’da yazılan Nâsiri Fütüvvetnâmesinde de sık sık Ahi tabiri ile karşılaşıyoruz, örneğin:

²¹⁷ A.g.e., s. 96.

²¹⁸ A.g.e., s. 97.

²¹⁹ A.g.e., s. 116.

²²⁰ A.g.e., s. 122.

²²¹ به نام و تربیه صدر فتوت و قدر مروت و بدر اخوانیت اخی فلان دام فتوته و زاد مروتته

Necmüddin Zerkub, “Fütüvvetnâme”, *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İrañşünasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, s. 194.

²²² Abdürrezzak Kaşî, “Tuhfetu’l-İhvan fi Hasâyisi’l-Fityan”, *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İrañşünasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, s. 38.

“Fütüvvet sahibi nasıl biri olmalı: iki cihanda Ahi ol kişi olur ki can ü gönülden eliaçık (sahî) ola”.²²³

“Ahiyi Fütüvvetten düşüren birkaç şey”²²⁴

“Ey refik, bütün Fütüvvet sahipleri yolda iki kısma ayrılagelmiştir ... kavli, sıdk ile Ahiye “bu kula aşk düştü” der.”²²⁵

Şems-i Tebrizi (ö. 645/1247'den sonra) *Makalat* adlı eserinde Ahilerin misafirperverliğinden söz ederken “feta” ve “Ahi”yi aynı anlamda kullanır: “Malik, ona feta desinler, Ahi desinler diye harcama yapar, ama annesini fakirleştirir ve ben biliyorum ki o feta değil, Ahi değil. Mütevazı ve salihdir ama kafasında bir şeyler var.”²²⁶

Ahmed Eflaki (ö. 761/1360) eseri *Menakıbu'l-Arifin*'de Ahi Muhammed Seydabadi'yi anlatırken onu Fütüvvet erbabının padişahı diye takdim eder: “Fütüvvet erbabının padişahı Ahi Muhammed Seydabadî ki Rum (Anadolu) memleketinin itibarlı ve temiz Fütüvvet-darlarından... Hz. Mevlana onu “benim Ahim” diye hitap ederdi.”²²⁷

Aynı yazar Ahi Ahmed Şah'ı “Meliku'l-Fityan” ve “Konya darü'l-mülkünün Fütüvvet-darlarının serveri” diye tanımlar.²²⁸ Ahi Begi'yi ise “Kıdvetu'l-Fityan” ve “Konya rintlerinin büyüklerinden” diye zikreder.²²⁹

²²³ در آنچه صاحب فتوت چگونه کسی باید: در دو گیتی آن کسی باشد اخی / کو بود از جان و دل مرد سخی

Nâsiri, “Fütüvvetnâme-i Nâsiri”, *Fütüvvet der Kişverha-yı İslami*, Abdülbaki Gölpınarlı, çev. Tevfik Subhani, Revzene yay., Tahran 1379, s. 164.

²²⁴ A.g.e., s. 168.

²²⁵ جمله اصحاب فتوی ای رفیق
بر دو گونه آمدست اندر طریق
هست قولی آنکه می گوید به صدق
با اخی من بنده را افتاد عشق

A.g.e., s. 172. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 277.

²²⁶ مالک خرج می کند که او را فتی خوانند و اخی گویند و مادر را درویش می کند و من می دانم که او فتی نیست و اخی نی. متواضع است و صالح، اما در سر او چیزی هست

Şems-i Tebrizi, *Makalat*, haz. Muhammed Ali Müvahhid, Harezmi yay., Tahran 1385, C. 2, s. 226.

²²⁷ Şemsüddin Ahmed el-Eflakî el-Ârifî, *Menakıbu'l-Arifin*, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara 1980, C. 1, s. 543

²²⁸ A.g.e., c. 2, s. 611.

Sultan Veled (ö. 712/1312) ise *Divan*'ında birçok Ahiden bahsederken onların birer Fütüvvet ehli olduklarına işaret etmiştir: “Ahi Muhammed (Seyidvârî) dünyada huyu ve yaratılışı itibarıyla Fityan arasında yegane ve seçkindi.”²³⁰

Ahi Sadüddin'i medh ederken onu dünya Fityanının başı ve dünyada misli olmayan bir Ahi olarak över, zengin olduğu halde derviş-meslek olduğunun altını çizer.²³¹ Keza Ahi Muhammed Şah'ın medhinde şöyle der:

“Ahi Muhammed Şah şu vakit tek başına bütün Fityanın büyüğüdür tıpkı yıldızların arasında ayın olduğu gibi

Ahi Muhammed Şah bugün Ali gibidir, insaf ve adaletiyle bütün Fityanı arkada bırakmıştır.

Ahi Muhammed Şah Fityanın sonudur, tıpkı Muhammed'in son peygamber olduğu gibi.”²³²

Ve Ahi Yusuf'u medh ederken:

---

²²⁹ A.g.e., C. 2, ss. 955-956.

²³⁰ اخی محمد اندر جهان به خلق و خلق
یگانه بود و گزیده میان فتیان

Bahaüddin Muhammed Belhi Sultan Veled, *Divan*, haz. Said Nefisi, Kitab-furuşi-i Rudeki, Tahran 1338, s. 526.

²³¹ سر فتیان دهر آمد اخی شهر سعدالدین
گل خندان باغ آمد بطرف نهر سعدالدین
بلرزد شیر در بیسه شود بی عقل و اندیشه
چو آرد حمله غران مثال نمر سعدالدین
نباشد همچو او دیگر به حسن و لطف و زیب و فر
زهی زیبا ملک پیکر که شد در عصر سعدالدین
زند هر تن به صد لشگر برد بی تیغ پا و سر
چو آید دروغا ناگه به فتح و نصر سعدالدین
چنین سیرت که می‌ورزد دوصد مدحش کنی ارز
میان جمله فتیانش به نظم و نثر سعدالدین
ولد مثلش اخی دیدی چو او در دهر بشنیدی
که دارد در غنا مضمهر جهان فقر سعدالدین
A.g.e., s. 490-491.

²³² اخی محمدشاهست این زمان تنها
بزرگ جمله فتیان چو در نجوم قمر
اخی محمد شاهست چون علی امروز
گذشته از همه فتیان بداد و هم داور
اخی محمد شاهست خاتم فتیان
چنانکه گشت محمد بختم پیغامبر
A.g.e., s. 526.

“Şu zamanda cömertlikte (Civanmerdi) tektir, can ü gönlün özüdür şu Ahi Yusuf.”²³³

XIV. yy’ın ünlü şairlerinden Evhadî-i Meragî de Fütüvvet sahibi ve Ahi tabirlerini aynı anlamda kullanmıştır.²³⁴

Fütüvvet ile Ahiliğin, feta ile Ahinin arasında herhangi bir farkın olmadığına dair en güzel ve yeterli bilgi seyyah İbn Battuta’nın *Rihle*’sinde verilmiştir. Bu bilgiler aynı zamanda Ahiliğin mahiyeti konusunda da bize yararlı malumat sunmaktadır:

“Fityan Ahilerine (Ahiyyetü’l-Fityan) dair: Ahiyye kelimesinin tekili Ahidir, birinci şahıs ah (kardeş) kelimesini kendine izafe edince ortaya çıkan kelime (ahi) gibi telaffuz edilir.²³⁵ Onlar Anadolu Türkmanlerinin²³⁶ yaşadığı her yerde, her diyar, şehir ve köyde bulunmaktadırlar. Gariplere yardım etmek, yemek yedirmek ve onların ihtiyaçlarını gidermekte, onları zalimlerin elinden kurtarmakta ve şahnelere onlara katılan kötü insanları katletmekte dünyada benzerleri yoktur.

Onlara göre Ahi, Ahinin sanat ve zanaatının erbabından (meslektaşlarından) ve başkalarından oluşan bekar ve toplumdan tecrit etmiş gençlerin toplanıp kendisini başkan (önder) yaptıkları kişidir.²³⁷ Fütüvvet denen şey de budur. Önder olan adam, bir tekke yaptırarak halı, kandil ve gerekli eşyayla donatır orayı. Onun arkadaşları geçimlerini sağlayacak kazancı elde etmek için gün boyu çalışırlar. Kazandıkları parayı ikindiden sonra getirip başkana verirler.²³⁸

²³³ درین زمانه وحیدست در جوامردی
خلاصه دل و جانست این اخی یوسف
A.g.e., s. 526.

²³⁴ Bkz. Evhadî-yi İsfahani (Meragî), *Külliyat*, haz. Said Nefisi, Emirkebir yay., Tahran 1340, ss. 565-566.

²³⁵ Rihla’nın Farsça çevirisinin aksine, İbn Battuta burada “Ahi”nin kardeşim anlamına geldiğine dair bir şey söylememektedir. Bu açıdan Türkçe çeviriler daha sağlamdır. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 275; Muallim Cevdet, *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği (İbn Battuta’ya Zeyl)*, çev. Cezair Yarar, İşaret yay., İstanbul 2008, s. 149.

²³⁶ Farsça çeviride ne hikmetse “Türkmen” kelimesi yoktur! (bkz. İbn Battuta, *Sefername*, çev. Muhammed Ali Müvahhid, Agah yay., Tahran 1370, C. 1, s. 347).

²³⁷ Türkçe çevirilerde de Ahilik teşkilatının anlamını kısmen de olsa tahrif edebilecek hatalar vardır. İbn Battuta burada belli bir esnaf zümresinin bir araya gelerek sınıflı bir teşkilat kurduğuna işaret etmiyor. Doğal olarak yerleşik bir hayat tarzında ortaya çıkan Fütüvvet/Ahilik teşkilatı, genelde meslek erbabının katılımıyla (her hangi bir meslekten olabilme şartıyla ve tabii Fütüvvete alınmayan belli bir takım meslekler hariç) kurulurdu. Osmanlı, Safevi ve diğer coğrafyalarda XV. yy’dan itibaren yavaş yavaş bu teşkilat, esnaf teşkilatı şeklini alarak eski şekil ve mahiyetini kaybetti.

²³⁸ Cezair Yarar bu kısmı çok hatalı bir şekilde çevirmiştir. Ayrıca İbn Battuta’nın bu yazdıklarından hareketle Fütüvvet ehli içinde iştirakî bir yaşam tarzından söz edemeyiz.

Sonra tekkede infak edilecek meyve, yemek ve sair şeyler satın alınır. Eğer o gün bir yolcu gelmişse hemen tekkede misafir ederler onu, alınan yiyeceklerden ona da ikram ederler. Bu iş yolcunun tekkeden ayrılışına kadar sürer. Şayet her hangi bir konuk yoksa, kendileri toplanıp beraberce yerler, türkü söyler, raks ederler ve ertesi gün işe gitmek üzere oradan ayrılırlar, ertesi gün ikindiden sonra kazandıkları ile birlikte yeniden önderin yanına gelirler.

Onlara Fityan deniliyor. Onların önderlerine de demin belirttiğimiz gibi Ahi deniyor. Ben dünyada onlardan daha güzel işler yapan birini görmedim. Şiraz ve İsfahan halkı davranışlarında kendilerini bunlara benzetiyorlar (teşebbüh ediyorlar)²³⁹ ama bunlar gelen giden misafire karşı daha yakın, daha cömert ve şefkatlidirler.²⁴⁰

İbn Bibi'nin de zaman zaman Ahiler ve Fityandan bahsederken onları birbirinden farklı gruplar olarak görmediği, sadece onun yazdıklarından, tıpkı Fütüvvetnâmelerde olduğu gibi, Ahilerin lider seviyesinde oldukları anlaşılıyor. Örneğin: “[Fahredden Ebubekir Pervane] fitne ve rezillik menşei olan Konya Fityanın Ahileri ve başçılarını gizli bir şekilde huzuruna çağırdı.”²⁴¹

Fütüvvetnâmelerin kararı bu konuda kesindir, kazanan paradan önce ailenin harcamaları karşılır, sonra (tabii Ahinin cömertliğine göre) zaviye giderleri için bağışta bulunulur. Sühreverdi bekar üyelerin kazandıklarının hepsini isar etmesi tavsiyesinde bulunur. Bkz. Sühreverdi, *a.g.e.*, s. 116.

²³⁹ “Buradaki (İsfahan) zanaat erbabının her kolunun kendi arasında seçilmiş önderi var. Ona “Kulû” deniliyor. Şehrin zanaatkâr olamayan büyükleri ve [genç] bekârları da böyle bir reis seçerek cemiyet kurarlar. Cemiyetler birbirlerine ziyafet vermek ve sahip oldukları ihtişamı göstermek konusunda pek gayretlidirler.” (İbn Battuta, *a.g.e.*, s. 197).

²⁴⁰ İbn Battuta'nın verdiği bilgilerin çok önemli olduğunu düşünerek, yapılan çevirilerde de hataların var olduğunu dikkate alarak orijinal metni de burada getiriyoruz:

ذكر الاخيه الفتيان

واحد الاخيه اخى على لفظ الاخ اذا اضافته المتكلم الى نفسه، و هم جميع البلاد التركمانيه الروميه فيكل بلد و مدينه و قريه، ولا يوجد فى الدنيا مثلهم اشد احتفالا بالغرباء من الناس و اسرع الى اطعام الطعام و قضاء الحوائج، والاخذ على ايدي الظلمه، و قتل الشرط و من لحق بهم من اهل الشر.

والاخى عندهم: رجل يجتمع اهل صناعته و غيرهم من الشبان الاعزاب و المتجردين و يقدمونه على انفسهم، و تلك هى الفتوه ايضا، و يبني زاويه و يجعل فيها الفرش و السرج، و ما يحتاج اليه من آلات، و يخدم اصحابه بالنهار فى طلب معاشهم و ياتون اليه بعد العصر بما يجتمع لهم فيشترتون به الفواكه و الطعام الى غير ذلك مما ينفق فى الزاويه، فاذا ورد فى ذلك اليوم مسافر على البلد انزلوه عندهم و كان ذلك ضيافته لديهم، و لا يزال عندهم حتى ينصرف، و ان لم يرد وارد اجتمعواهم على طعامهم فاكلوا و غنوا و رقصوا و انصرفوا الى صناعتهم بالغدو و اتوا بعد العصر الى مقدمهم بما اجتمع لهم.

و يسمون بالفتيان و سيمى كما ذكرنا الاخى، و لم ار فى الدنيا اجمل افعالا منهم، و يشبههم فى افعالهم اهل شيراز و اتفهان الا ان هولاء احب فى الوارد و الصادر و اعظم اكراما له و شفقه عليه.

Şemsüddin Muhammed Muhammed et-Tancî (İbn Battuta), *Rihletü İbni Battuta*, haz. Abdülhâdi et-Tâzi, Ribat 1997, C. 2, s. 163.

²⁴¹ در خفا اخوان و سرنفران فتيان قونيه را كه منشای فتنه و تهتك باشند، ... حاضر گردانيد

717/1317 tarihinde eserini yazan Gülşehrî de Fütüvvet tabirini Ahilerin yaptığı iş/eylem olarak nitelendiriyor:

“Biri sorar kim Fütüvvet ne-durur
 Bu Ahilerün işi nite-durur
 Ne kıla kim er Fütüvvet-dâr ola
 N’eyleye ol yolda berhurdâr ola”.²⁴²
 Gülşehrî “Ahilik” tabirini de kullanır:
 “Biri birin dilememek var mıdur
 Yâ Ahîlik ceng ü şur u şer mîdür
 Biribiri perdesin yırtan ‘aceb
 Kıla mı hergiz Ahîlîgı taleb”²⁴³

Burada şair Ahilerin zaman zaman çıkardığı kavga ve karışıklıklara da bir göndermede bulunuyor. Yukarıda İbn Bibi de bu konuya değinmişti.

Bu belge ve delillere Seyyid Ali Hemedânî’nin Fütüvvetnâmesinde Fütüvvet sahibine Ahi dediğini de eklemeliyiz. Ahiliğin bir Türk kurumu olup olmadığı konusunu tartıştığımız bölümde bu kaynağı ayrıntılı bir biçimde ele alacağız.

Kaynakların çok açık ve net bir şekilde *Fütüvvet* ve *Ahîlik* arasında herhangi bir ayrılık görmemesine rağmen son asırda ortaya atılan bir takım tezlerle Ahîlik Fütüvvetten başka bir teşkilat olarak sunulmaya çalışılmış ve özellikle popüler tarihçilik ve duygusal çevreler tarafından hiç sorgulanmadan kabul görmüştür. Uzun zaman Fütüvvet konusu üzerinde çalışmış ve verimli eserler üretmiş Taeschner ve Gölpınarlı gibi araştırmacılara rağmen başta Neşet Çağatay olmak üzere çeşitli saiklerle hareket eden bazı araştırmacılar Ahiliğin Fütüvvetten bambaşka bir teşkilat olarak Anadolu coğrafyasında Türkler tarafından oluşturulduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Ahiliğin bir Türk tipi esnaf teşkilatı olduğu tezini de hararetle savunmaya çalışmışlardır. Neşet Çağatay Ahiliğin Fütüvvetten ayrı bir kurum olduğunu ileri sürerken şöyle yazar:

İbn Bibi el-Müneccime, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Tarih-i İbn Bibi)*, haz. Jale Müttehidin, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi, Tahran 1390, s. 491. Ahiler ve Fityan tabirlerinin aynı anlamda kullanıldığı yerler için bkz. ss. 205-206, 463-464, 510, 564, 603.

²⁴² Gülşehrî, *Mantuku't-Tayr*, haz. Kemal Yavuz, Kırşehir Valiliği, Ankara 2007, C. 2, s. 398.

²⁴³ Günümüz Türkçesi: “İnsanın birbirini kıskanması olur mu; veya Ahîlik denen yol kavga, karışıklık ve kötülük müdür? Birbirinin sırlarını açıklayıp günahlarını sayıp döken, Ahîlik yoluna girmek isteyebilir mi?” *a.g.e.*, C. 2, s. 398-399.

“Anadolu’da Fütüvvet sahibi kişi Ahi adını almamıştır. Ahi olma koşulları bir kere ana prensip bakımından Fütüvecilikten farklıdır. Ahi olmak için her şeyden önce ve Fütüvecilik meziyet ve sıfatlarını haiz olduktan başka adayın, bir meslek veya sanatı olması şarttır. Halbuki Fütüveci olmak için meslek veya sanat sahibi olma zorunluğu yoktur...”²⁴⁴

Anadolu’da Ahiliğin şekillenmesi ve köylere dek örgütlenmesi, başka yazarların değinmediği politik ve sosyo-ekonomik bir zorunluğun ürünüdür...

Bu Asya’dan gelme sanatkâr ve tüccar Türklerin yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri, onlarla yarışabilmeleri ancak, aralarında bir örgüt kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standard mal yapıp satmaları ile mümkün olabilirdi. İşte bu zorunluk, dinî-ahlâkî kuralları Fütüvvetnâmelerde zaten mevcut olan bir esnaf ve sanatkârlar dayanışma ve kontrol örgütünün yani Ahiliğin kurulması sonucunu doğurdu. Bu esnaf ve sanatkârlar, yukarıda da dediğimiz gibi İran’da konakladıkları yıllarda belki orada aynı sosyo-ekonomik zorunluklarla aynı ya da benzeri örgütü kurmuş olabilirler.

Anadolu’da Ahiliğin, doğudaki bu Moğol saldırısından ve bunun sebep olduğu Anadolu’ya Türk göçlerinin başlamasından hemen sonra kurulması ve daha önce, Fütüvvetin eskiden beri yaygın olduğu öteki İslam ülkelerinde böyle bir örgütün veya benzerinin bulunmayışı, bu görüşümüzü kuvvetle destekler.”²⁴⁵

Burada Neşet Çağatay’ın yanlış bilgilerden hareketle yanlış sonuçlara vardığı gayet açıktır. Ona göre Ahi adayının meslek veya sanat sahibi olması şarttır ama Fütüvvette böyle bir şart yoktur. O bu konuda herhâlde Burgazî Fütüvvetnâmesindeki ibarelere istinat etmektedir:

“Ahî halâl kesb kazanmak gerekdür, bel kim farzdur ve hem sünnetdür ve dahi Ahîye bir pişe ve san’at gerekdür, ana meşgûl ola eğer pişesi yoğsa ana Fütüvvet (değmez. Fütüvvet) ana halâldur kim kesb kazana halâlden ve dahi o kesbi terk kıla, yidüre. Anun kesbiolmayıcak yidürmesi dahi olmaz. Pes bî kâr kişi bî hâsıl olur. Bu zâif kim Yahyâ’dur, şöyle gördüm, bir yirde dahi Ahînün gerek kim onsekiz dirhem gümüş sermâyesi ola, ayruk olmaya. Pes ehl-i Fütüvvet, bir işe meşgûl ola, bî kâr kişi sevdâyî olur.”²⁴⁶

²⁴⁴ Çağatay burada Taeschner’in şu sözlerini eleştirmektedir: “Anadolu’da ortaya çıkmadan önce bu Fütüvvet şekli İran’da göze çarpmakta ve her şey bize bunun Anadolu’ya bu ülkeden geldiği fikrine götürmektedir. Bu görüş Ahilerin Ebu Müslim’e karşı (ö. 754) duydukları hayranlıktan doğmuştur.” Çağatay, *a.g.e.*, s. 46.

²⁴⁵ Çağatay, *a.g.e.*, s. 46-49.

²⁴⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, “Burgazî ve Fütüvvet-nâmesi”, *İÜİFM*, c. 15, S. 1-4, İstanbul 1953-1954, ss. 125-126. A. Gölpınarlı bu satırları izah ederken şöyle yazmıştır: “Burgazî, Ahinin mutlaka bir işi, bir sanatı olması gerektiğini, işi ve sanatı olmıyan kişinin Fütüvvet ehli olamayacağını ve Ahilik derecesine yücelemyeceğini açıkca yazarak bu yolda, çalışmanın ve kazancın esas olduğunu bildirir. Ona göre Ahi, kazandığını ortaya dökecektir, nekeslik etmiyecektir, kendine ait, ancak onsekiz dirhem gümüşü bulunabilir. Biz bu onsekiz dirheme, şahsa ait ihtiyat akçası, ölümüdirim parası olarak saklanan para diyoruz. Çünkü bunun sermaye

Ancak, Çağatay'ın Fütüvvet diye bildiği ve Nasır'ın tekrardan düzenlediği Fütüvvetin mimarı olan Şihabüddin Sühreverdi'nin kaleme aldığı Fütüvvetnâme'de de Fütüvvet sahibi/Ahinin çalışarak, el emeği ile helal kazanç elde etmesi gerektiğinin altı çizilmektedir:

“Fütüvvet şudur ki ... çalışarak bir lokma elde ede, ve elde ettiğinin bir kısmını ailesine harcaya ve bir kısmını fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine vere ve eğer bekarsa hiç biriktirmeye, gayb aleminden gelen her şeyi isâr ede ve gücünün yettiği kadar Allah'ın mahlukatına şefkat göstere.”²⁴⁷

“Sahip (Ahi, Fütüvvet sahibi) her zaman gücünün yettiği kadar isâr ve eliaçıklık ede ve abartmaya. Terbiyeleri (öğrencileri) ve diğerlerinden hiç bir şey esirgemeye ve hep sofrası açık ola tıpkı tekkede olduğu gibi. Fütüvvethane de tekke (hanikah) gibidir, zira Fütüvvet sahibi eliyle kazanır, (ama) tekkeyi başka birisi yapmıştır, çoğu zaman padişahlar ve emirler yaparlar ve onların harcadığı para helal mıdır haram mıdır hep kuşkuludur, ve Fütüvvet haramı bırakmaktır, dolayısıyla Fütüvvet sahibi tekkeyi bina edendir, şeyh ve diğerleri hepsi tufeylidirler.”²⁴⁸

“Eğer Fütüvvet sahibi meslek sahibi (pîşe-kâr) ise, helal kesbinden el emeği ile bir haftada kazandığını bir davet yaparak harcaya ve tasarruf (cimrilik) etmeye.”²⁴⁹

Bu metinler Çağatay'ın yanlış ve eksik bilgilerden hareketle yanlış sonuçlara vardığını gösteriyor.²⁵⁰

---

olmasına imkân yoktur. Mal mülk sahibi olan, âstâneleri mükellef bulunan, vakıflar yapan, hatta konuklar zaviyelerinden ayrılırken onlara para, yiyecek, elbise ve at ihsan eden nice zengin Ahiler var.” *a.g.m.*, s. 91.

²⁴⁷ فتوت آنست که ... به رنج لقمه ای به دست آرد، و نصیبه ای از آن به خرج عیال می کند، و یک نصیب به درویشان و محتاجان ایثار کند. و اگر مجرد باشد هیچ بند نکند و هرچه از عالم غیب درآید همه ایثار کند و شفقت بر خلق خدای می برد به قدر وسع و طاقت

Şihabüddin Ömer Sühreverdi, “Kitabu fi Fütüvve”, *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İraşşunasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, s. 116.

²⁴⁸ *A.g.e.*, s. 125-126.

²⁴⁹ *A.g.e.*, s. 127.

²⁵⁰ Burada Fütüvvet sahibi/Ahinin meslek sahibi olma gerkliliğine bir açıklama getirmek lazım geliyor. XIV. yy'ın başlarında Anadolu'yu gezen İbn Battuta eserinin birkaç yerinde Ahilerin genelde sanat-meslek sahibi olduklarına işaret etmiştir. Bu da gayet normaldir, orta sınıf kent ehalsinin herhalde geçimlerini sağlamak için bir işleri, meslekleri olmalı, ancak aynı yazar Konya Ahilerinden İbn Kalem Şah'ın kentin kadısı, Aksaray'da Ahi olan Şerif Hüseyin'in Ertena (Eretna) beyinin vekili ve Niğde'de Ahi Caruk'un şehirn emiri olduğunu kaydetmektedir. bkz. İbn Battuta, *Rihlatu İbni Battuta*, C. 2, ss. 173, 177. Aykut Türkçe çeviride yanılarak Ahi Caruk'u sadece kentin büyüklerinden birisi olarak zikretmiştir. bkz. s. 284. Ayrıca İbn Battuta Denizli'de Ramazan bayramını anlatırken Ahilerin (el-Fitanü'l-Ahiyye) askerlerle birlikte

Sabahattin Güllülü de Ahi birliklerini Fütüvvetten başka bir yapı olarak gördüğü için Fütüvveti sadece Ahiliğin tarihî-ideolojik açıdan etkilendiği ögeler arasında değerlendirir.²⁵¹ Güllülü'nün Batınlık ve Melamilik'in Ahi birliklerine etkisinin Fütüvvet vasıtasıyla değil de, doğrudan vuku bulduğunu pek mantıklı görünmüyor. Onun bu değerlendirmesi Fütüvvet teşkilatının nasıl ve hangi etkenler sonucu oluştuğunu ayrıntılı ve tam bir şekilde bilmemekten kaynaklanmaktadır. Çeşitli tarihî dönemlerde, bulunduğu coğrafya ve etkilendiği sosyal ve fikrî akımlar neticesinde farklı görüntüler arz eden Fütüvvet anlayışının XIII. yy'a geldiğinde hem Batınlık hem de Melamilik/tasavvuf akımlarından etkilendiğini önceki bölümlerde gördük.

Ayrıca Fütüvvet-Ahilik ilişkisini sadece ideolojik bağa indirgemek de pek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Ahmet Yaşar Ocak da bu tür yaklaşımları eleştirmiştir:

“Halbuki böyle bir değerlendirmenin, eğer İslam dünyasında Fütüvvet kurumunun tarihi gelişim süreci temel kaynaklara dayanılarak takip edilirse, doğru olmadığı, Ahiliğin yapısal olarak da Fütüvvet teşkilatıyla da çok yakından ilgili bulunduğu anlaşılacaktır... aslında daha geniş bir çerçevede tartışılması gereken bu Fütüvvetin Ahilikle ilgisi bulunmadığı tezinin gerçeği yansıtmadığını anlamak için, şimdilik, Ahiliğin niçin Fütüvvet kurumunun ortaya çıkışından önce değil de sonra doğduğu şeklinde bir soru sormak yeterlidir.”²⁵²

Güllülü dönemin metinlerinde Fütüvvet-Ahilik diye bir ayrıma gidilmediğini tespit ettiği halde, iddialarına ters düşen bu durumu zorlama da olsa, şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

“Bu birlikler, herşeyden önce belli bir ahlâkî tavır içinde bir araya gelen kitleler olarak tanımlanabilir. Yerleşik hayat değerlerine bağlılıklarını sürdürmek durumunda olan bu kitlelerin, Fütüvvet ideolojisinin geliştirdiği ahlâk yapısına yakınlıkları açıktır. Bu yakınlık dolayısıyla ki söz konusu birliklerin, kendilerini tâ başlangıçtan beri Fütüvvet birlikleri olarak nitelediklerini görüyoruz. Bu kitleler için Fütüvvet elbette eski Arap aşiret değerlerinden

---

silahlı olarak sultanın etrafında bulduklarını yazıyor, ama zanaat erbabının kendilerine mahsus davul, zurna, boru ve bayraklarıyla orada bulduklarını kaydediyor. bkz. C. 2, s. 171. Yine Rıhla'nın Türkçe çevirisini yapan şahıs burada da sağlıklı bir tercüme sunmayarak, “Ahi yiğitlerinden oluşan zanaat erbabı” gibi bir tabir ortaya çıkarmıştır! bkz. s. 281.

²⁵¹ Bâtınlık, Melamilik ve Şamanizm ile eski Türk gelenekleri bu kategoride diğer ögeler olarak değerlendirilmiştir. bkz. Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, Ötüken yay., İstanbul 1977, ss.25-60.

²⁵² Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim yay., İstanbul 2012, s. 194.

kalkan bir ahlâka bağlılık anlamına gelmemektedir. Onların bağlı buldukları ahlâk, kendi ulusal ahlâklarıdır. Fakat bu ahlâkın, İslam ahlâkı karşısında açıkça ortaya konması, İslam ahlâkının resmî ahlâk olarak Anadolu'da siyasi otorite tarafından desteklenmesinden ötürü imkânsız gibidir. Bu durumda, söz konusu birliklerin İslam dünyası içinde, kendi ahlâk yapılarına yakın bir ahlâk yapısı geliştirmiş ve uzun çabalar sonucu meşruluk kazanmış olan Fütüvvet ideolojisine bağlanmaları ve kendilerini Fütüvvet birlikleri olarak nitelemeleri gerekmiştir... söz konusu dönemlerde, islamî Fütüvvet birliklerinin hem yönetmelik, hem de ahlâk kitabı olarak karşılaştığımız – hemen hepsi Arapça ve Farsça olan – Fütüvvetnâmelerde Ahi birliklerine özgü olan yanları ortaya koyacak hiçbir bilgiye rastlamıyoruz. Öyle ki, ilk Ahi birliklerine yalnız bu Fütüvvetnâmeler açısından bakıldığında, onlardaki Fütüvvet tanımı, Fütüvvet kuralları, Fütüvvet nisbeti- silsile – gibi Fütüvvetle ilgili semboller ve törenlerin hiç birinin Ahi birliklerinin oluşumunu açıklayamadığı ortaya çıkmaktadır. Bu birlikleri oluşturan kitlelerin yerleşik hayat düzeni içerisinde yerlerini almaları ve fonksiyon sahibi olmalarından sonradır ki, açıkça ulusal değerlere bağlı birlikler olarak ortaya çıktıklarını, hatta Fütüvveti bile Türkleştirdiklerini görüyoruz.”²⁵³

Fütüvvet-Ahilik teşkilatının mahiyetini anlamak için, Ortaçağlardan günümüze intikal eden sivil toplum kuruluşu modeli olarak, bugün İran'da özellikle Güney Azerbaycan'da mevcut olan Hüseyniye-Deste geleneğini örnek göstermekte faydalı olabilir. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in h. 61/M. 680 yılında Kerbela çölünde Yezid tarafından feci bir şekilde şehit edilmesinin ardından ve tabii eski Mezapotamya geleneklerinden beslenerek başlayan Muharrem yas törenleri hala İran ve birçok ülkede özellikle Şii mezhebine inanan insanlar tarafından icra edilmektedir.²⁵⁴ Her mahallede (ister şehir, ister köy ve kasaba olsun) camiden farklı bir statüye sahip bir *Hüseyniye* mevcuttur. Bu hüseyniyeye bağlı olan bir de *deste* var ki mahalle sakinlerinin bir araya gelerek oluşturdukları bir topluluk/gruptur. Hüseyniye ya bir hayırseverin ya da halkın toplanarak ortaklaşa inşa ettiği yapılar olup Alevilerin cemevini andırır ve genelde ihtişamlıdır. Buranın masrafları halktan toplanan yardımlarla karşılanır. Muharrem ve Safer aylarında burada Aşura yas törenleri düzenlenir, yemek dağıtılır ve va'zlar yapılır. Hüseyniyenin idaresini ise “destebaşı” başta olmak üzere kıdemli üyeler ve maddi durumu iyi olan üyeler üstlenir. Aşura törenlerinin en dikkat çeken bölümü deste üyelerinin hamasî müzik eşliğinde, ellerinde kama kılıç, hüseyniyeden dışarı çıkıp mahalle sokaklarında mezhebî sloganlar atarak yas merasimini icra etmeleridir. Her

²⁵³ A.g.m., s. 81-82.

²⁵⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Metin And, *Ritiüelden Drama, Kerbela-Muharrem Ta'ziye*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2012, ss. 33-53.

şehirde desteler arasında gizli bir rekabet de söz konusudur. Her destenin içinde, tıpkı Ahilerin tekkelerinde olduğu gibi, cahil, serseri ve işsiz-güçsüz adamlar da bulunmaktadır. Zaman zaman farklı destelere mensup bu gençler arasında kavgalar ortaya çıkar.

Ayrıca hala İran'da varlıklarını koruyan zorhaneler de tıpkı hüseyniyeler gibi, Fütüvvet-Ahilik müessesesinin günümüze gelen bir modeli olarak düşünülebilir. Burada dinî-mezhebî bir atmosfer içinde ve hamasî-dinî müzik eşliğinde spor yapılır. Araştırmacılar “zorhane” geleneğini Fütüvvet âstanelerinin (lenger, tekke) günümüze ulaşan bakiyesi gibi değerlendiriyorlar. Zorhane üyeleri özellikle akşamları ve hafta sonları buraya gelir, geleneksel sporlar yaparlar. Buraya gelenler genelde pazarda sanat-meslek sahibi kişiler olup aralarında sınıfsal bir ayırım söz konusu değildir, sadece belli ahlâkî kriterlere sahip olmayanlar içeri alınmaz, hemen dışlanır.²⁵⁵

İster hüseyniyelerde ister zorhanelerde doğal olarak her zaman belli meslekî gruplar öne çıkarlar, bu da genelde mahallenin sakinlerinin iştilal ettiği mesleklerden kaynaklanan bir durumdur. Hatta bazen bir hüseyniye/deste, bir esnaf sınıfının adı ile beraber anılır: Ayakkabıcılar destesi, kumaşçılar hüseyniyesi ve .... bazen de özellikle büyük kentlerde, şehirler/bölgeler adı ile anılırlar: Azerbaycanlılar hüseyniyesi, Türkler destesi ve ... .

XII.- XIV. yy'da Anadolu ve diğer coğrafyalarda mevcut olan Fütüvvet tekkelerinde de durumun aşağı yukarı böyle olduğu anlaşılıyor. Camiler, sıkı dinî kurallar nedeniyle musiki, sema ve spor gibi faaliyetler için uygun değildi. Sufi tekkelerinde de tasavvufî anlayıştan kaynaklanan çilekeşlik gibi bir takım uygulamalar söz konusuydu. Sıradan halk için en elverişli toplanma yerleri, coğrafyamızda yüzyıllara dayanan bir geçmişli olan Fütüvvet-Ahilik âstaneleriydi. Halk belli nitelikleri²⁵⁶ elde ederek Fütüvvet tekkelerine geliyor, Ahilerin eşliği ve denetiminde dinî-ahlâkî eğitimlerin yanı sıra müzik eşliğinde sema ve raks yapıyor, silah kullanmayı öğreniyor, vücut sağlığı için sporla uğraşılıyor ve her şeyden ziyade toplumsal bir dayanışma içinde bulunuyordu.

²⁵⁵ Zorhane hakkında bkz. Gulam Rıza İnsafpur, *Tarih ve Ferheng-i Zurhane*, Ahtaran yay., Tahran 1386.

²⁵⁶ Gelecek bölümlerde bu niteliklere değineceğiz.

Fütüvvet-Ahilik tekkelerine bir takım meslekî gruplar hariç, diğer mesleklere mensup kişiler girebilir, teşkilatın üyesi olabilirlerdi. Doğal olarak zamanla bazı tekkelerde belli meslek mensupları ağırlık kazanabiliyorlardı, ancak üyelerin buradaki ilişkileri iş hayatlarına da yansımış oluyordu. Bu durum günümüzde bazı çevrelerce Anadolu Ahiliğinin (tabii XII.- XV. yüzyıllardaki hâli) bir esnaf teşkilatı olarak görülmesine yol açmıştır ki yanlıştır. Ahmet Yaşar Ocak bu konuda şöyle bir eleştiride bulunur:

“Ahilik konusunda Türkiye’de yapılan araştırmaların genellikle yanlış algıladıkları konulardan biri de, onun mâhiyet ve niteliği ile ilgilidir. Popüler Ahilik tarihi araştırmacılığı ve buna paralel olarak Türkiye esnaf teşekkülleri, Ahiliğin Osmanlı İmparatorluğu’nda 16. yüzyılda aldığı bir çeşit esnaf korporasyonları şeklini, Ahiliğin gerçek mâhiyeti olarak kabul etme eğilimindedirler. Bu eğilim kendi statüleri gereği onlara çok tabii görünebilir. Fakat bugüne kadar yapılan bilimsel araştırmalar bunun böyle olmadığını, 16. yüzyıldaki bu yapının, belirli şartlar sonucu oluşan bir tarihi sürecin neticesi olduğunu neredeyse daha başından beri ortaya koymuştur. Ahiliğin Fütüvvet kurumundan ayrı düşünülmemesi gerektiği gerçeği burada da bir kere daha ortaya çıkıyor. Çünkü Ahilik başlangıçta bir esnaf teşekkülü olarak ortaya çıkmamış, ... Ahilik bir esnaf teşkilatı görüntüsünü vermiştir. Bu nüansın farkedilmesi çok önemlidir.”²⁵⁷

XIII.-XIV. yy’a ait Fütüvvetnâmelerde ve tarihî kaynaklarda bu sözlerin aksi mahiyetinde herhangi bir bilgi yoktur. Aksine bir şahsın meslekteki ustası/ustası ile Fütüvvetteki Ahisinin farklı kişiler olduğunu, dolayısıyla bu iki yapının farklı iki işleyiş biçimi olduğunu gösteren Aşık Paşa’nın *Garibname*’sindeki aşağıdaki beyitler çok

²⁵⁷ Taeschner’in bu konuda düşüncesi çok nettir: “Selçuklu devrinin sonuna, yani 1300 yıllarına doğru Ahiliğin Fütüvva ile bağlılığı şüphe edilmeyecek derecede vazıhtır.” (İslam Ortaçağında Futuvva, s. 18). Ahmet Yaşar Ocak (*a.g.m.*, s. 197) bu konuda şöyle bir eleştiride bulunur: “Ahilik konusunda Türkiye’de yapılan araştırmaların genellikle yanlış algıladıkları konulardan biri de, onun mâhiyet ve niteliği ile ilgilidir. Popüler Ahilik tarihi araştırmacılığı ve buna paralel olarak Türkiye esnaf teşekkülleri, Ahiliğin Osmanlı İmparatorluğu’nda 16. yüzyılda aldığı bir çeşit esnaf korporasyonları şeklini, Ahiliğin gerçek mâhiyeti olarak kabul etme eğilimindedirler. Bu eğilim kendi statüleri gereği onlara çok tabii görünebilir. Fakat bugüne kadar yapılan bilimsel araştırmalar bunun böyle olmadığını, 16. yüzyıldaki bu yapının, belirli şartlar sonucu oluşan bir tarihi sürecin neticesi olduğunu neredeyse daha başından beri ortaya koymuştur. Ahiliğin Fütüvvet kurumundan ayrı düşünülmemesi gerektiği gerçeği burada da bir kere daha ortaya çıkıyor. Çünkü Ahilik başlangıçta bir esnaf teşekkülü olarak ortaya çıkmamış, ... Ahilik bir esnaf teşkilatı görüntüsünü vermiştir. Bu nüansın farkedilmesi çok önemlidir.”²⁵⁷

önemlidir. Şair vefa kılınması ve alkış alınması gereken beş kapının “ana –baba”, “üstad/usta”, “Ahi”, “şeyh” ve “Allah” olduğunu zikrediyor:

Dünyada biş kapu vardır iy safâ
Her birine cân-ıla kılğıl vefâ
Her kim ol biş kapudan alkış ala
Şeksüzün andan Çalap hoşnûd ola
İşid imdi ata-y-ıla ana-durur
Biri üstâdun degül mi ne-duru
Biri ahı birisi şeyh kapısı
Olsa gerek her birinün tapısı
Biri hûd Hazret-durur bellü beyân
Biş kapu bunlar-durur bilgil ‘ayân²⁵⁸

Üstadın, zanaat ve meslekte, Ahinin ise ahlâk ve cömertlikte kişinin hoca ve kılavuzu olduğunu şu beyitler açık bir şekilde göstermektedir:

Kol dahı menzil-durur her bir işe
Nîk ü bed her san‘at u her cünbişe
Her hüner kim eldedür koldan gider
İlla çün vardı ele bir gör n’ider
İşlenür ellerde ol iş ad-ıla
Öğrenür şâkird anı üstâd-ıla
Zîra kim her bir işün üstâdı var
Elde anun dadı var istâdı var²⁵⁹
Ol dahı bitdi bu kez gel ahıya
Kullıg it ihlâs-ıla kılma riyâ
Berk kuşan ol kapuda sen er gibi
Güç götürgil sabr idüp şol yir gibi
Mâlunı terk it yüzün döndermegil
Geleni hûş dut kuru göndermegil
Hak yolında dogru durgil sınmadın
Yolı göster yolsuza kaypınmadın
Toprag eyle yüzünü yol ehline
Olmasun kim dutasın kibr ü kine
Kim ahı her dem sana alkış kıla
Hem dahı senden Çalap hoşnûd ola²⁶⁰

Hatırlatalım ki XIII.- XIV. yy’da yazılan fütüvvetnâmelerde ahilikteki mertebeler terbiye, ahi ve şeyhten oluşmaktadır.²⁶¹ Dolayısıyla Aşık Paşa’nın üstad dediği şahsın,

²⁵⁸ Aşık Paşa, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000, s. 167 (beyit: 3101-3106).

²⁵⁹ A.g.e, s. 426 (beyit: 8416-8419).

²⁶⁰ A.g.e, s. 168 (beyit: 3132-3137). Ayrıca bkz. Ahmet Günşen, “Garib-nâme’de Ahilik İzleri”, *I. Ahi Evran-I Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, C. 1, ss. 499-510.

²⁶¹ Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva”, s. 19.

bu teşkilatta bir yeri yoktur. Onun görevi esnaf teşkilatında çıraklara zanaat öğretmek onları yetiştirmektir. Garib-nâme'nin şu beyitlerinde bu konu güzel bir şekilde anlatılmıştır:

Ol şol üstâdun-durur kim pîşesin
 Ögredüp gösterdi kesbün bîşesin
 Anun-ıçun bîşe dirler pîşeye
 Kim bu pîşe benzer olur bîşeye
 Ya'ni kim satup dükenmez bîşeler
 Halk içinde şuna benzer pîşeler
 Nitekim bîşe dükenmez satuban
 Hem dükenmez pîşe kazanç katuban
 Çünkü kim ol üstâd anı virdi sana
 Pes ki dôtundur senün önden sona²⁶²

Razavî'nin XVI. yy'ın başlarında Anadolu'da ve hatta Kâşifi'nin XV. yy'ın sonlarında Herat'ta yazdığı Fütüvvetnâmelerden hareketle ve orada çeşitli meslek guruplarının adları ve mensup oldukları pîrlerin adları zikredildiğine göre bu dönemden başlayarak Fütüvvet-Ahilik teşkilatının artık eski fonksiyonunu yitirerek meslekî bir teşkilat mahiyetini almaya başladığını öne sürebiliriz. Taeschner bu değişimi Ahilik Fütüvvetinden Lonca Fütüvvetine geçiş diye adlandırmaktadır.²⁶³

1.4. ANADOLU DIŞI ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA AHİLİK

Uzun zamandan beri Türkiye'de Ahilikle ilgili öne sürülen yanlış tezlerden biri onun Fütüvvetten ayrı bir kurum olarak Anadolu coğrafyasında Türkler tarafından icat edildiği düşüncesidir. Bir önceki bölümde Ahiliğin tasavvufi etkiler sonucu Fütüvvetin gösterdiği bir gelişme olduğunu, dolayısıyla onun Fütüvvetten ayrı bir kurum olmadığını, Ahilikle ilgili kaynakların da bunu açık bir şekilde ortaya koyduğunu gördük. İleri sürülen tezin diğer bir bölümü yani Ahiliğin yalnızca Anadolu coğrafyasında şekillendiği meselesi de aynı şekilde yanlış bir tezdur. Zira Anadolu dışı coğrafyalarda da Ahilerin ve Ahiliğin mevcut olduğunu görmek için kaynaklara bakmak yeterlidir. Yaptığımız araştırmalar sonucu Anadolu dışında, özellikle İran ve Türkistan

²⁶² A.g.e, s. 492 (beyit: 9785-9789).

²⁶³ Taeschner, a.g.m., s. 18-22.

coğrafyalarında tasavvufî, meslekî ve siyasi-askerî eğilimli olmak üzere birçok Ahiyi tespit ettik, hatta Ahilik tabirinin Farsça karşılığı olan “Ahi-gerî” tabirini ve buna benzer terimlerin Türkçe olmayan ve Anadolu’da yazılmayan metinlerde kullandığına da şahit olduk. Burada tespit ettiğimiz Ahileri, yukarıdaki üç kategoriye esas alarak ele alıp inceleyeceğiz:

1.4.1. Sufi-meşrep Ahiler

1.4.1.1. Ahi Ferec Zencânî

Tespit edilen Ahi lakaplı ilk kişilerden olan Ahi Ferec hakkında ilk bilgiler *Kâbusname*’de bulunuyor. Unsuru’l-Maali, ömrünün son yıllarında “Şeyh Ahi Zengânî”nin sema’ı menettiğini yazmaktadır.²⁶⁴ Aynı yüzyılda (XI.yy) yaşayan Hucvirî de onun iyi huylu ve davranışlarıyla övülen birisi olduğunu zikrediyor.²⁶⁵ XIV. yy’ın ilk yarısında eserini yazan Hamdullah Müstevfî²⁶⁶ ve XV. yy’ın tezkirecilerinden Devletşah-ı Semerkandî²⁶⁷ de Ahi Ferec’den bahsetmişlerdir. Hatta Devletşah Genceli Nizami’nin Ahi Ferec’in mürüdi olduğunu yazmıştır, ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü 457/1064 yılında vefat eden birisinin²⁶⁸, 80 yıl sonra doğan Nizami’nin piri olması mümkün değildir²⁶⁹ Abdurrahman Cami, *Nefehatü’l-Üns*’te Ahi Ferec hakkında en geniş bilgileri aktarırken, Ahi Ferec’in bir tekkesinin olduğunu, orada zaman zaman gelen misafirleri ağırladığını ve 457/1064 yılında vefat ettiğini yazmıştır.²⁷⁰

²⁶⁴ Unsuru’l-Maali Keykavus, *a.g.e.*, s. 253.

²⁶⁵ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 262.

²⁶⁶ Hamdullah b. Abubekir Müstevfî, *Nuzhetu’l-Kulub*, haz. Muhammed Debir Siyakî, Tahuri yay., Tahran 1336, s. 67.

²⁶⁷ Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü’ş-Şuara*, haz. Edward Brown, Esatir yay., Tahran 1382, s. 129.

²⁶⁸ Nureddin Abdurrahman Cami, *Nefehatü’l-Üns min Hazarâti’l-Kuds*, haz. Mahmud Âbidi, Suhan yay., Tahran 1386, s. 150.

²⁶⁹ Devletşah burada Üveysilik meşrebinden de bahsetmemiştir.

²⁷⁰ Cami, *a.g.e.*, ss. 150-151.

Bütün bu rivayetlerde Ahi Ferec'in bir sufi olduğu belirtirmekte olup, fütüvvet ehli olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Sadece Caferi-i Yezdi XV. yy'da yazdığı *Tarih-i Kebir*'de Ahinin ilk yıllarında eşekçilik yaptığını ve hayvanlara eziyet ettiğini, sonraları bu işi bırakıp tasavvufa yöneldiğini yazar.²⁷¹ Ahi Ferec'in sufi olmadan önce fütüvvet erbabından olduğu ve bu dönemde bu ünvanı aldığını düşünebiliriz, ancak XI. yy'da fütüvvet mensupları arasında bu ünvanın kullanıldığına dair kesin bir bilginiz olmadığı için, biz bunun tasavvufî çevreler içinde kullanılan Ahi lakabı olduğunu tahmin ediyoruz. Hatta Ahi Ferec "Ahi" tabirini Fütüvvet çevrelerine sokan ilk Ahi gibi de düşünülebilir, zira önceki dönemlerde mevcut olan Fütüvvete kıyasla, Ahilik Fütüvvetinin tasavvufî ögelere daha fazla sahip olduğunu dikkate alırsak Ahi teriminin sufi çevrelerinden Fütüvvete geçtiği pek mantıklı görünür. Hele ki Ahi Ferec'in Fütüvvet ehli olduğu kesin olan Bale Halil gibi bir öğrencisinin de varlığından haberdarız.²⁷²

1.4.1.2. Kübrevi Tarikatına Mensup Ahiler

Kübrevi tarikatının kurucusu olan Necmeddin-i Kübra'nın Fütüvvet mensubiyeti konusunda elimizde bulunan tek kanıt, ona ait olup olmadığı tartışılan *Fütüvvetnâme* olsa da²⁷³, tarikatının mensuplarının birkaçının Ahi lakabını taşıdığını, hatta birisinin bir Fütüvvetnâme kaleme alarak Ahiler hakkında değerli bilgiler aktardığını biliyoruz.²⁷⁴

1.4.1.2.1. Ahi Şerefeddin

²⁷¹ Dergahi, *a.g.m.*, s. 99.

²⁷² Ahi Ferec için bkz. Muhammed b. Hinduşah Nahçıvani, *Desturu'l-Katib fi Tayini'l-Meratib*, haz. Abdülkerim Alioğlu Alizade, Moskova 1976, C. 2, ss. 300-301; Muhammed Tahiri Hüsrevşahi, "Münasebat-ı İrfani-i Meşayih-i Azerbaycan ba Arifan-ı Horasan", *Neşriye-i Zeban ve Edeb-i Farsi*, Y. 69, S. 233, Tahran 1395, s. 50; Perisa Kurbannijad, *Tasavvuf der Azerbaycan (Ahd-ı Moğol)*, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1387, s. 48.

²⁷³ Süleyman Gökbulut, *Necmeddin-i Kübra, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 118;

²⁷⁴ Bkz. 1.4.1.2.7.

Kübrevî tarikatı dervişlerinden ve Nureddin Abdurrahman-ı İsfarayini'nin halifelerinden olan Ahi Şerefeddin Sadullah b. Hanuye es-Simnanî 686/1287 yılında Alaüddevle Simnanî (ö. 736/1335) ile görüşüp, onun tasavvufî eğitimini üstlenmiştir.²⁷⁵

1.4.1.2.2. Ahi Aliyy-i Mısrî

Abdurrahman Cami onu Şam ve Rum (Anadolu) mülkünün şeyhlerinden zikredip, birçok müridiyle birlikte Horasan'a gelerek Alaüddevle Simnanî'ye intisap ettiğini kaydetmiştir.²⁷⁶

1.4.1.2.3. Ahi Muhammed-i Dihistanî

Alaüddevle Simnanî'nin müritlerindedir. Şeyhle nasıl tanıştığının hikayesini Cami kitabında zikrederken çok çilekeş ve târik-i dünya bir derviş olduğunu, tam altı yıl hiç bir şey yemediğini ve sonunda şeyhinin ısrarı üzere Medine'de orucunu bozduğunu kaydetmektedir.²⁷⁷

1.4.1.2.4. Ahi Ali Dûstî

Ebulberekat Takiyyüddin Ali Dûstî-i Simnanî²⁷⁸ Alaüddevle Simnanî'nin müritlerinden ve Seyyid Ali Hemedani'nin müşdidir. Hemedan'da ikamet eden Ahi Ali, şeyhinin yaşadığı yıllarda vefat etmiştir. (722/1322 veya 734/1333) Ahi Ali Dustî'nin birçok sufi gibi vakıf gelirleri veyahut halk yardımlarıyla değil, Fütüvvet erbabı gibi kendi emeği ve alın teriyle geçimini sağladığını *Hulasetü'l-Menakıb*'ın şu sözlerinden anlıyoruz:

²⁷⁵ Kazım Muhammedi, *Alaüddevle Simnanî*, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Ferheng ve İriad-ı İslami, Tahran 1381, s. 44, 67; İbn Kerbelayı, *a.g.e.*, C. 1, s. 343; Meysem Nasrullahi, *Berresi-i Ara ve Endişeha-yı Alaüddevle Simnanî*, Edyan yay., Kum 1391, s. 41-42.

Alaüddevle ömrünün sonlarında defalarca şu sözleri söyleyip duruyormuş: “Ömrümün sonlarında anladığımı ilk başta anlasaydım dönemin sultanının mülazımlığını (yanında olmayı) hiç terk etmezdim. Hem kabâda (saray kıyafetinde) Tanrı'ya tapardım ve hem padişahların yanında mazlumların sorunlarını çözmeye çalışırdım. Şüphesiz kabâ giyerek abâ (sufi kıyafeti) ehli olmak riyadan daha uzaktır ve halis ihlastır.” Bkz. Devletşah-ı Semerkandi, *a.g.e.*, s. 252.

²⁷⁶ Cami, *a.g.e.*, s. 454. Gölpinarlı “Kadı Burha-al-din'e daha çocukken tac giydiren Şeyh Aliyy-i Mısrî'nin bu zat olduğunu sanıyoruz” der eserinde. (Bkz. Gölpinarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 65.)

²⁷⁷ Cami, *a.g.e.*, ss. 447-448; ayrıca bkz. İbn Kerbelayı, *a.g.e.*, C. 2, ss. 291-292.

²⁷⁸ Muhtemelen daha düzgün şekli Simnan'da bulunan Abdus/Dus adlı bir aşirete mensup olduğundan dolayı Dûstî'dir.

“Her yıl kendi mübarek eliyle bir ark bostan eker ve her yıl ürünü iyi olurdu. Kavunlar olgunlaştığında kendi eliyle halka verirdi.”²⁷⁹

1.4.1.2.5. Ahi Ali Kutlukşah

Alaüddeve Simnanî'nin öğrencilerinden Şeyh Abdullah Garcistanî'nin müritlerinden olan Ahi Ali Kutlukşah'ın türbesi Tus şehrinin Veyrani köyündedir.²⁸⁰ Adından hareketle bir Türk olduğu anlaşılmaktadır.

1.4.1.2.6. Ahi Abdü's-Samed

Kübrevî şeyhlerinden ve Şeyh Ebu'l-Maali Seyfeddin Baharzi'nin torunu olan Ebu'l-Mefahir Yahya b. Ahmed Baharzi (ö. 736/1336) ölümünden sonra Buhara'daki vakıflarının idaresi için Hacı Abdullah b. Muhammed ve Ahi Abdü's-Samed b. Hasan Feth-abadi'yi tayin etmiştir.²⁸¹

1.4.1.2.7. Seyyid Ali Hemedanî

Bir vasıtayla Alaüddeve Simnanî'nin halifelerinden olan Seyyid Ali b. Şihabeddin Hemedanî (ö. 786/1384) özellikle Keşmir'deki dinî-tasavvufî faaliyetleriyle bilinmektedir.²⁸² Her ne kadar adının önünde Ahi ünvanı olmasa da, ister yazdığı Ahi eksenli Fütüvvetnâme itibariyle, ister orada verdiği Fütüvvet silsilesi itibariyle²⁸³ Seyyid Ali'nin bir Fütüvvet ehli olduğuna dair bir kuşku yoktur. Ayrıca Seyyid Ali Hemedani'nin elinden hırka alan 34 kişinin arasında Ahi ünvanlı 4 kişi görülmektedir:

²⁷⁹ Muhammed Riyaz, *Ehval ve Asar ve Eş'ar-ı Mir Seyyid Ali Hemedani (Ba Şeş Risale ez Vey)*, Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, Tahran 1370, ss. 12, 17, 19; Emir Seyyid Ali Hemedani, *Meşarıkü'l-Envar*, haz. Muhammed Hacevi, Mevla yay., Tahran 1362, giriş, ss. 17-18; İbn Kerbelayi, *a.g.e.*, C. 2, ss. 276-278; Cami, *a.g.e.*, s. 449.

Alaüddeve'nin Ahi Ali hakkında “Kutbu'l-Abdal Ahi Abdulgafur el-Ebherî”ye yazdığı mektup için bkz. İbn Kerbelayi, *a.g.e.*, C. 2, ss. 278-280.

²⁸⁰ Cami, *a.g.e.*, s. 451.

²⁸¹ Muhammed Cevad Şems, “Baharzi, Ebu'l-Mefahir Yahya b. Ahmed”, *Dairetü'l-Maarif-i Büzürg-i İslami*, C. 11, Tahran 1381, s. 59

²⁸² Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Riyaz, *a.g.e.*, ss. 3-86.

²⁸³ Seyyid Ali Hemedanî, *Fütüvvetnâme*, haz. Muhammed Riyaz, Esatir yay., Tahran 1388, ss. 190-191.

Ahi Hüseyin, Türk Ahi Muhsin, Ahi Muhammed Hafız ve Ahi Ali Dustî.²⁸⁴ Keza Seyyid Ali'nin öğrencileri arasında Ahi Kemaleddin Rüstendarî adlı biri olduğunu İbn Kerbelayî yazmaktadır.²⁸⁵

1.4.1.2.8. Ahi Hacı ve diğerleri

Seyyid Ali Hemedanî'nin öğrencisi Ahi Leyh Ali b. Tuti Alişahi el-Huttelani'nin evinde ikamet ederek, 773 yılında Nureddin Cafer Bedahşî ile görüşmüştür.²⁸⁶

Alaüddeve Simnanî'nin müritleri arasında karşılaştığımız diğer Ahiler şunlardır: Ahi Halife Hemedanî²⁸⁷, Ahi Muhammed Dihkan²⁸⁸, Ahi Abdullah Habeşî²⁸⁹, Ahi Ali Sistanî.²⁹⁰

1.4.1.3. Halveti Tarikatına Mensup Ahiler

XIV. yy'da Azerbaycan'da ortaya çıkan Halvetiye tarikatının şeyhlerinden birkaçı Ahi ünvanı taşımaktadır. Halvetiye'nin kurucusu olarak bilinen Pir Ömer Halveti'nin (ö. 800/1397-Tebriz) amcası ve şeyhi Ahi Muhammed Halveti (ö. 780/1378), Şeyh Zahid Geylanî/Gilanî'nin (ö. 700/1301) halifesidir.²⁹¹ Ahi Muhammed, Heri kasabasında vefat etmiştir.²⁹² Şeyh Zahid Gilanî'nin Şeyh Ahi Yusuf adlı başka bir halifesi daha olmuştur.

²⁸⁴ İbn Kerbelayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 109.

²⁸⁵ *A.g.e.*, C. 2, s. 242

²⁸⁶ İbn Kerbelayî, *a.g.e.*, C. 2, ss. 254-255; Riyaz, *a.g.e.*, s. 36. Ayrıca bkz. Hemedanî, *a.g.e.*, ss. 190-196.

²⁸⁷ İbn Kerbelayî, *a.g.e.*, C. 1, ss. 282, 397.

²⁸⁸ Alaüddeve Simnanî, *Divan-ı Kamil-i Eş'ar-ı Farsi ve Arabi*, haz. Abdurrefi Hakikat, Şirket-i Müellifan ve Müterciman-ı İran, Tahran 1364, giriş, s. 18.

²⁸⁹ Nasrullahi, *a.g.e.*, s. 56.

²⁹⁰ *A.g.e.*, aynı yer.

²⁹¹ Kaynaklarda zikredilen tarihler doğruysa, demek ki Ahi Muhammed'in uzun bir ömrü olmuştur.

²⁹² Mahmud Cemaleddin el-Hulvi, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, Semerkand yay., İstanbul 2013, ss. 329-332; Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarihi ve Kültür*, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 697.

Hulvi, bir yerde Heri’de, başka bir yerde ise Niğde’de 708/1308 yılında vefat ettiğini yazmaktadır.²⁹³

Pir Ömer Halveti’nin en önemli müridi Ahi Mirem /Emrem Şirvanî’dir. Pirin tarikat silsilesi bu zatla devam etmiştir.²⁹⁴ Ahi Mirem’in halifesi Hacı et-Türkmanî ve onun halifesi Sadreddin Hiyavî’dir. Şeyh Sadreddin Şamahî’da tasavvufi işlerle uğraşırken bir yandan da kurduğu terzi atölyesinde imal ettiği elbiseleri satarak geçimini sağlamaktaydı.²⁹⁵

Hiyavî’nin halifesi ve Halvetiliğin ikinci piri olarak bilinen Seyyid Yahya Şirvanî’nin (ö. 870/1466) müridin sıfatlarını anlatırken Fütüvvet konusunda söylediği, bu tarikatta Fütüvvetin ne kadar önemsendiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir: “Mürid Fütüvvet ehli olmalı, üzerinde kimsenin hakkı olmamalıdır.”²⁹⁶

1.4.1.4. Ahi Sa’deddin Mahmud b. Ebulkasım

İbn Kerbelayî’nin yazdıklarında göre Ahi Sa’deddin Tebriz’in sayılı büyük evliyasından olup, türbesi Tebriz Veliyankuy/Veliyankuh²⁹⁷ mahallesinde halkın manevi açıdan yararlandığı bir mekandı.²⁹⁸ Ahi, mezar taşının kitabesine göre 577/1181 yılında vefat etmiştir²⁹⁹, dolayısıyla onu tespit edilen en eski Ahilerden biri sayabiliriz.

²⁹³ El-Hulvî, *a.g.e.*, ss. 324-326.

²⁹⁴ Ahi Mirem hakkından Ahi Evren’den bahsederken etraflı malumat vereceğiz.

²⁹⁵ Mehmet Rıhtım, “Azerbaycan Tasavvuf Tarihinde Ahilik ve Ahiler”, 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, s. 638.

²⁹⁶ Seyyid Yahya Şirvanî, *Şifai’l-Esrar*, haz. Mehmet Rıhtım, Sufi kitap, İstanbul 2012, s. 270.

²⁹⁷ Evliyalar mahallesi/Evliyalar dağı anlamına gelen bu adı Tebriz Türk halkı “Beylankı” diye telaffuz eder.

²⁹⁸ İbn Kerbelayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 497.

²⁹⁹ هذا مرقد العارف الكامل مرشد الطريقة والحقيقه و اليقين سعدالدين محمود بن ابوالقاسم التبريزى توفى فى اول رجب سنه سبع و سبعين و خمسمائه

Muhammed Ali Terbiyet, *Danışmendan-ı Azerbaycan*, Kitabhane-i Firdevsi-i Tebriz, Tahran, s. 182. Ayrıca bkz. Muhammed Cevad Meşkur, *Tarih-i Tebriz ta payan-ı Karn-ı Nuhum-ı Hicri*, Encümen-i Asar-ı Milli yay., Tahran 1352, s. 115, 761; Hafız Ebru, *Zübdetü’t-Tevarih*, haz. Kemal Hac Seyyid Cevadî, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran 1380, C. 3, s. 227.

1.4.1.5. Ahi Hayreddin Tebrizî

Tebriz'in Çahar-minar mahallesinde zaviyesi olan Ahi Hayreddin, baba mesleği peksimet³⁰⁰ pişirme ile geçimini sağladı. İbn Kerbelayî, zaviyesinin Akkoyunlu saltanatının sonlarına kadar mamur olduğunu yazıp, Abdurrahman Cami'nin 878/1473 yılında Hasan Padişah döneminde Tebriz'e geldiğinde orada ikamet ettiğini kaydeder.³⁰¹

1.4.1.6. Mir Muhammed Hatib oğlu Ahi Sadeddin

Bu zat Hasan Padişah'ın yeğeni Güde Ahmed diye meşhur olan Akkoyunlu sultanı Ahmed'in hocası ve imamıydı. *Ravzat*'ta zikredilen bir rivayete göre, Ahi Sa'deddin, Sultan Ahmed'in ölümünden sonra sultanlara hizmet etmeyi bırakmıştır.³⁰² Ahi Sadeddin'in babası Mir Muhammed Hatib (ö. 939/1532) ve Hafız Ahi Mir Ali Baba Mezidî, Mevlana Beygî Şemseddin Muhammed Hâmidî'nin öğrencileriydi.³⁰³ İbn Kerbelayî eserinde üç başka Ahiden de bahsetmiştir: Ahi İbrahim Mâsabihi, Ahi Taceddin Hüseyin ve Ahi Hüsrevşahi.³⁰⁴

1.4.1.7. Ahi Mansur

Sühreverdi tarikatının mutasavvıflarından Hasan Bulgarî-i Nahçıvanî (ö. 698/1298) Kirman'daki 27 yıllık ikameti sırasında eski müritlerinden ve Buhara göçmenlerinden olan Ahi Mansur'u Sadeddin Hammuye'nin (ö. 650/1252) *Kalbu'l-Munkalib* risalesini Arapçadan Farsçaya çevirmekle görevlendirmiştir. Bu bilgidен hareketle Ahi Mansur'un XIII. yy'ın ilk çeyreğinde doğduğunu düşünebiliriz.³⁰⁵

³⁰⁰ Farsça metinde “بکسماد” yazılmıştır.

³⁰¹ İbn Kerbelayî, *a.g.e.*, C. 1, ss. 167-168.

³⁰² *A.g.e.*, C. 1, ss. 102-103.

³⁰³ *A.g.e.*, C. 1, ss. 76-77; *Terbiyet, a.g.e.*, s. 140.

³⁰⁴ *A.g.e.*, C. 1, ss. 382, 415; C. 2, s. 81.

³⁰⁵ Sadeddin Hammuye, “Kalbu'l-Munkalib”, haz. Necib Mayil Herevî, *Maarif*, S. 14, Tahran 1367, s. 90; Samed Muvahhid, *Safiyeddin Erdebili, Çehre-i Asil-i Tasavvuf-ı Azerbaycan*, Tarh-

1.4.1.8. Herat'ta Sufi Ahiler

Kaynaklarda 14.-15. yüzyıl Herat'ında yaşamış Ahi Muhammed Ve Ahi Mahmud Camî³⁰⁶ adlı iki ahiyle karşılaşmaktayız. Seyyid Abdullah Vâiz bu iki zatı “mücerred müfredlerden ve Baba Sengu Abdal'ın müritlerinden” diye takdim ederken, Ahi Muhammed'in Ferman-ı Şeyh medresesi yanındaki caddede bulunan türbede, Ahi Mahmud'un ise Muhtar Dağı'nda defnedildiğini kaydeder.³⁰⁷ Baba Sengu, Emir Timur döneminin dervişlerinden olup, 786/1384'te Endhud'da vefat etmiştir.

Aynı kaynakta, Türk Baba Hasan Abdal'ın hayatı anlatılırken, Ahi Muhammed Tûsî adlı bir şahsın da adı geçmektedir. Buna göre; Baba Hasan, Ahinin azarı üzerine askerliği bırakıp derviş olmuştur. Türk ve Tacik herkes Baba'nın ziyaretine gidermiş.³⁰⁸ Yine aynı kaynak, Ahi Zerger'in evinin yanbaşıda Şeyh Muhammed Mekki'nin defnedildiğini yazmaktadır.³⁰⁹

1.4.1.9. Safevi Tarikatına Mensup Ahiler

Tarihî ve tasavvufî kaynaklarda, özellikle Şeyh Safiyeddin Erdebilî'nin menkıbelerini içeren *Saffetü's-Safâ*'da Safeviye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyeddin Erdebilî'nin (650/1252-735/1334) arkadaşları ve müritleri arasında 20'den fazla Ahi lakaplı kişiyle

---

1 Nev yay., Tahran 1381, s. 95; Seyyid Sadık Seccadî, “Şeyh Hasan Bulgarî ve Makamat-ı U”, *Ayine-i Miras*, Y. 4, S. 2-3, Tahran 1385, ss. 33-37.

³⁰⁶ İsfizarî (ö. 899/1494'ten sonra) bu zattan “Baba Ahi Mahmud Camî” diye bahseder. Bkz. Müineddin Muhammed Zemci-i İsfizarî, *Ravzâtü'l-cennât fi Evsaf-i Medine-i Herat*, haz. Seyyid Muhammed Kazım İmam, Danişgah-ı Tahran yay., Tahran 1338, C. 1, s. 137.

³⁰⁷ Seyyid Asileddin Abdullah Vâiz, *Maksadu'l-İkbali Sultaniye ve Marsadu'l-Amali'l-Hakaniye*, haz. Necib mayil Herevî, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1351, s. 47. Muallim Cevdet eserinde bu esere ve oradaki Ahilere işaret etmiştir, bkz. Muallim Cevdet, *a.g.e.*, ss. 249-250.

³⁰⁸ *A.g.e.*, s. 85.

³⁰⁹ *A.g.e.*, s. 54. XVI. yy'da Herat'ta “Ahi Zerger” adında bir bağın varlığından haberdarız. Bkz. Zenelabidin Mahmud Vâsîfî, *Bedayiu'l-Vakayi*, haz. Aleksandr Beldrov, Bünyad-i Ferheng-i İran, Tahran 1349, C. 2, s. 124.

karşılaşmaktayız: Ahi Süleyman³¹⁰, Ahi Ali Dulûzî³¹¹, Ahi Ali Şirazî³¹², Ahi Şadi Habbaz-ı Erdebilî³¹³, Ahi Muhammed Mirmir³¹⁴, Ahi Kemal³¹⁵, Ahi İzzeddin Ba'lusani³¹⁶, Ahi Şah Melik³¹⁷, Ahi Hasan³¹⁸, Ahi Emir Ali³¹⁹, Ahi Sultan Şah Haddad Erdebilî³²⁰, Ahi Hacı Bezzaz³²¹, Ahi Cebrail Kerbin-deştî³²², Ahi Celal Silahî³²³, Ahi

³¹⁰ Ahi Süleyman, Şeyh Safi'nin hocası Şeyh Zahid Gilani'nin kayınpederi ve aynı zamanda en yakın müritlerinden olup, tekke mutfağından sorumlu idi. Şeyh Zahid 72 yaşındayken, Ahi Süleyman'ın 14 yaşlı kızıyla evlenir ve bu evlilikten Bibi Fatıma ve Hacı Şemseddin adlı iki çocuk sahibi olur. İleriki yıllarda Şeyh Safi, Bibi Fatıma ile evlenmiş ve tarikatını devam ettiren oğlu bu kadından doğmuştur. Bkz. İbn Kerbelayi, *a.g.e.*, C. 1, ss. 247-248; Derviş Tevekkülü b. İsmail (İbn Bezzaz), *Saffetüs-Safa der Tercüme-i Ahval ve Akval ve Keramat-ı Şeyh Safiyeddin İshak Erdebili*, haz. Gulam Rıza Tabatabayî- Mecd, Musahhah yay., Tebriz 1373, ss. 123-126.

³¹¹ Ahi Ali Dulûzî (احی علی دلوزی) Şehy Safi'nin en yakın Mülazımlarından olup, Saffetü's-Safa'da hakkından hikayeler vardır. Bkz. İbn Bezzaz, *a.g.e.*, ss. 354, 762, 774, 856.

³¹² İbn Bezzaz'ın yazdığına göre, Şiraz'da hükümdarla arasında çıkan ihtilaf sonucu Şirazlı Ahi Ali, müridi Ahi Şihab ile birlikte kaçarken, Şeyh Safi tarafından kurtarıldığı için Şeyh'in müritlerinden olup, Erdebil'in Mahmudabad kasabasına yerleşmiştir. Bkz. İbn Bezzaz, *a.g.e.*, ss. 330, 1187-1188.

³¹³ İbn Bezzaz'ın anlattığı hikayeye göre ekmekçi olan Ahi Şadi, Ramazan ayının son gününde Şehy Safi'nin mutfağında ekmek pişirmiştir. Bkz. *a.g.e.*, 336.

³¹⁴ Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadreddin'in hizmetinde bulunan Ahi Mirmir, Şehyhinin emriyle Şeyh Safi türbesinin inşaatından sorumluydu. *A.g.e.*, s. 1051.

³¹⁵ *A.g.e.*, s. 771.

³¹⁶ *A.g.e.*, s. 721.

³¹⁷ Askerî kısımdaki Ahilere bakınız.

³¹⁸ Şehhin çok çilekeş müritlerindenmiş, *a.g.e.*, s. 316.

³¹⁹ Şeyh Sadreddin'in mülazımlarından olan bu zat, Sultan Muhammed Olcaytu (ö. 716/1316) zamanında Horasan'ın Sebzabad kasabasında ikamet ettiği zaman, o tarihlerde mazenderan hükümdarı olan Şehzade Ebusaid ile araları buzulur, ancak Şeyh Safi'nin aracılığı ve kerameti yüzünden Ahi Emir Ali kendini kurtarmayı başarır. Ahi Ali'yi Şeyh Safi naşını kabrine koyan kişiler arasında da görmekteyiz. Bkz. *a.g.e.*, ss. 322-323, 988.

³²⁰ Demirci olduğu lakabından anlaşılmaktadır, *a.g.e.*, 1153.

³²¹ Erdebilin meşhur kumaşçılarındanmış, *a.g.e.*, ss. 266-267.

³²² *A.g.e.*, s. 1096.

³²³ *A.g.e.*, s. 715.

bedel Halhalî³²⁴, Ahi Ebubekir Surakî³²⁵, Ahi Hanife³²⁶, Ahi Musa³²⁷, Ahi Ali Kafî³²⁸, Pire Ahi b. Abdülğani³²⁹.

Safevi tarikatı şeyhlerinin etrafında bulunan Ahilerin birçoğunun, adlarından da anlaşılacağı üzere, kent meslek erbabından oluşması dikkat çekicidir. Şeyh Safi'nin 6. Kuşak torunu ve Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail (ö. 930/1524) bir şiirinde Ahileri kendisine ettikleri yardımlardan dolayı övmesi de boşuna değildir;

Olar ki tâbi-i Mervanilerdi
Sürüldü çıktı dinden ebter oldu
Şahunun evladına ikrar edenler
Ahiler, gaziler, abdallar oldu³³⁰

1.4.1.10. Diğer Sufi Ahiler

Kaynaklarda haklarında pek bir bilgiye sahip olamadığımız sufi meşrep Ahilerle karşılaşmaktayız. Tespit ettiğimiz bu Ahiler şunlardır:

-Şeyh Ahi Sirac-ı Pervane, Şeyh Nizameddin Muhammed b. Ahmed Dehlevî (Nizam Evliya)-nin (ö. 725/1324) öğrencilerinden olup, şeyhi tarafından Çeşti tarikatını yaymak için Hindistan'ın bir bölgesine gönderilmiştir.³³¹

- Şeyh Ahi Cemşid Racgirî (ö. 801/1398)³³²

³²⁴ A.g.e., s. 673.

³²⁵ A.g.e., s. 823.

³²⁶ A.g.e., ss. 390, 1152.

³²⁷ A.g.e., s. 212.

³²⁸ Mevlana Zeynüddin Ahi Ali Kafî 947/1540 yıllarında Şeyh Safi zaviyesinin vekili idi. Bkz. İmadeddin Şeyhu'l-Hükemayi, "Fihrist-i Esnad-ı Buk'a-yı Şeyh Safiyeddin Erdebili", *Miras-ı Cavidan*, S. 33-34, Tahran 1380, s. 181.

³²⁹ A.g.m., s. 183.

³³⁰ Turhan Genceyi, *Şah ismail Hataî Divanının Elmi-Tenkidi Metni*, Elm ve Tahsil yay., Bakü 2013, s. 26. Ayrıca bkz. Irene Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, demos yay., İstanbul 2011, s. 56.

³³¹ Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, Firdevsi yay., Tahran 1378, C. 3, 1. Bölüm, s. 175

- *Fütüvvetnâme-i Sultani* yazarı Kâşifi'nin şed silsilesinde Ahi Taceddin Ali, Kutbeddin Ahi Gence ve Ahi Ali Mübarek Şirvanî yer almaktadır.³³³

- Ahi Davud Tirmizî³³⁴

1.4.2. Meslek Erbabı Ahiler

Sufî meşrep Ahiler kısmında tasavvufî eğilimli demirci, kumaşçı ve ekmekçi gibi Ahilerle karşılaşılıyor. Burada meslek erbabından olan birkaç Ahiyi ele alacağız.

1.4.2.1. Ahi Kassâb

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf (ö. 822/1419) 813/1410 yılında Sultan Ahmed Celayir'i öldürerek Tebriz'i ele geçirdiğinde, Şirvan şahı Emir Şeyh İbrahim de yenilerek esir düştü. Emir'in özgür bırakılması için kendisinden 1200 tümen para talep edildi. Ahi Kassâb (Kasap) başta olmak üzere Tebriz ileri gelenleri Emir İbrahim'in bu parayı ödeyeceği garantisini üstlendiler. İlerleyen zamanlarda Kara Yusuf'un malî divanı, söz konusu alacağın beratını Ahi Kassâb ve diğer Tebrizlilerin adına yazıyor, onlar ise nakit para yerine kıyafet ve kumaş olarak istenilen parayı ödüyorlardı. Sonra da ödedikleri paranın karşılığını almak için beratı Emir İbrahim'e götürüyorlardı. Bu vesileyle kısa zamanda hükümet istediği parayı Emir İbrahim'den aldı.³³⁵ Kaynaklarda anlatılanlara bakılırsa Ahi Kassâb'ı Tebriz esnafının başını çektiği kişi olarak değerlendirebiliriz.

³³² Racgir (Rajgir) Hindistan'ın kuzeybatısında bulunan bir kasabadır. Bkz. T. Edhemi, *Ez Hak ta Haksar-Silsile-i Selmani-i Ebuturabi-i Celali*, Şayurd yay., Tahran 1388, ss. 516-517.

³³³ Kaşifi-i Sebzivari, *a.g.e.*, s. 125.

³³⁴ Nizameddin Übeydullah Übeyd-i Zakânî, *Külliyat*, haz. Perviz Atabeki, Zevvar yay., Tahran 1383, s. 358.

³³⁵ Hasan Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, haz. Abdülhüseyin Nevayi, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1349, s. 85; Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Mirhond, *Tarih-i Ravzatü's-Safa*, İntişarat-ı Kitabfuruşihâ-yı Merkezi, Hayyam ve Piruz, Tahran 1339, C. 6, s. 630; Kadı Ahmed Tetevi-Assaf Han Kazvini, *Tarih-i Elfi*, Gulam Rıza Tabatabayi-i Meccd, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1382, C. 7, s. 5078.

1.4.2.2. Ahi Kutbeddin Nâyî

Emir Timur'un (ö. 807/1405) oğlu Miranşah'ın hizmetinde bulunan ve neyzen olarak şehzadenin meclislerini şenlendiren Ahi Kutbeddin, Miranşah'ın geçici olarak aklî dengesini kaybetmesi üzerine (801/1398) Emir Timur'un emriyle, şehzadeyi eğlence ve kötü alışkanlıklara sevk ve teşvik ederek ülke zaptından alıkoyduğu gerekçe ve ithamıyla, idam edilmiştir. Hafız Ebru'nun kaydına göre kendi alanında "üstad/usta" birisiymiş.³³⁶

1.4.2.3. Ahi Ahmed Şah Kazzâz

Ahmed Eflakî'ye göre Ahi Ahmed Şah Kazzâz (İpekçi) Tebriz'in ileri gelenlerinden idi. Mevlana'nın torunu Çelebi Arif (ö. 719/1320) Tebriz'e geldiğinde onun misafiri olup, Tebriz'in büyük alim ve sufilerinin de bulunduğu bir ortamda, onunla birlikte sema etmiştir. Sema esnasında Çelebi kendi şapkasını ahinin başına koyarak şu beyti okur:

Canların feda edileceği bir yerde, şapka ve başın ne önemi olabilir?
Başlarda sır ara ve başı bırak, nazar almaya çalış³³⁷

Bunu duyan Ahmed Şah tazim edip, kıyafetlerini şarkıcılara bağışlar.³³⁸

1.4.3. Siyasî-Askerî vasıflı Ahiler

1.4.3.1. Muhammed Ahi

Muhammed Ahi, Sultan Celaleddin Harezmsah'ın veziri olup, Sultan'ın emriyle 627/1229'da öldürülen Şerefü'l-Mülk'ün ferraşlarından (mübaşirlerindendir).³³⁹ Burada kullanılan Ahi ünvanı gerçekten onun fütüvvet teşkilatına mensubiyetini

³³⁶ Hafız Ebru, *a.g.e.*, C. 2, ss. 884-885.

³³⁷ جان ها دریغ نیست، چه جای کلاه و سر
سیر جوی از سران و بنه سر، ستان نظر

³³⁸ Eflakî, *a.g.e.*, C. 2, s. 115.

³³⁹ Şihabüddin Nesevî, *Siret-i Celaleddin Mengübertî*, haz. Müctaba Minevi, Elmi ve Ferhengi yay., Tahran 1384, s. 260.

gösteriyor ise, Muhammed Ahi'yi de en eski Ahilerden biri olarak sayabiliriz. Celaleddin'in hayatını anlatan Nesevî'nin (ö. 647/1249) Şerefü'l-Mülk hakkında yazdığı sözler dikkat çekicidir: “Şerefü'l-Mülk bir satır Farsça yazdığımda birkaç hatası bulunurdu yazısında ... Türklere çok meyilliydi ve Türkçede fasihti (Türkçeyi anlaşılır ve güzel konuşurdu).”³⁴⁰

1.4.3.2. Kadı Ahi Mezhebî

İbn Kerbelayi'nin anlattığına göre Ahi Mezhebî fakir ve yoksul olduğunu Pir Hacı Muhammed³⁴¹'e söyler, Pir ise kendi yüzüğünü Kadı'nın parmağına takar. Bu olaydan sonra işler değişir ve kısa bir sürede Kadı o kadar zengin oldu ki Tebriz ve hatta Azerbaycan'da kimse onun kadar zengin değildi³⁴² Sultanu'l-Kurayî'ye göre Kadı Ahi Mezhebî, muhtemelen Şeyh Şemseddin Muhammed Taberî ile akrabalıkları olan Mezhebiler hanedanına mensup birisidir.³⁴³ Burada en dikkat çeken husus, bir Ahinin kadı olması veya bir kadının Ahi olması meselesidir. İbn Battuta da Konya'da İbn Kalem Şah'ın kent kadısı olduğunu yazmıştır.³⁴⁴

1.4.3.3. Ahi Şah Melik

Ahi Şah Melik, Çobanoğullarından Melik Eşref'in (ö. 758/1357) kullarındandı. Bir keresinde Melik Eşref tarafından Vezir Hacı Abdü'l-Hay ile birlikte elçi olarak Şirvan hükümdarı Kavus'a gönderilmişti.³⁴⁵ İbn Bezzaz da Ahi şah Melik hakkında bilgi vermektedir. Ona göre Emir Yağıbastı'nın itibar ettiği adamlarından olan Şah Melik,

³⁴⁰ A.g.e., s. 263.

³⁴¹ Kaynakta Pir Muhammed'in yaşadığı dönem hakkında kesin bir bilgi yoktur, sadece onun Hacı Fakih-i Zahid'in (ö. 572/1176) evlatlarından olabileceği ihtimali öne sürülür. Bu durumda Kadı Ahi Mezhebî'nin 13. yy'da yaşadığını varsaymalıyız.

³⁴² İbn Kerbelayi, *a.g.e.*, C. 1, ss. 394-395.

³⁴³ A.g.e., açıklamalar kısmı, C. 1, s. 552.

³⁴⁴ İbn Battuta, *Rihlatu İbni Battuta*, C. 2, s. 173.

³⁴⁵ Mirhond, *a.g.e.*, C. 5, s. 560; Tetevi, *a.g.e.*, C. 7, s. 4529.

Yağıbastı'nın ölümü üzerine³⁴⁶ Erdebil'e kaçar ve şeyh Sadreddin'e sığınır. Şeyh Sadreddin, babası Şeyh Safi'nin türbesi yanbaşında bulunan Pire Zekeriya'nın evinden ona bir oda tahsis eder. Ancak Melik Eşref'in emirlerinden Nevruz İlkanî, Şah Melik 300 bin dinar para çalmıştır iddiasıyla Erdebil'de onu aramaya başlar, ama Şeyh'in yardımcılarıyla Ahi kaçmayı başarır.³⁴⁷

1.4.3.4. Ahicuk

Altın ordu hanı Cani Bek, 757/1356'da Azerbaycan'a asker yürütüp, Melik Eşref'i öldürünce, komutanlarından olan Ahicuk, Cani Bey'in safına geçti. Sonra da Melik Eşref'in para ve mücevherlerini bulup halk arasında dağıtarak birçok kişiyi ertafında toplamayı başardı. Cani Bey ve oğlu Berdi Bek Azerbaycan'ı terk ettiğinde Ahicuk Tebriz'e gelip, Azerbaycan'da iktidarı ele geçirdi, ama halka karşı davranışları hiç hoş değildi.

Ahicuk'un Tebriz'i ele geçirmesi haberini alan Bağdat Celayirlileri sultanı Üveys, 759/1357'de Azerbaycan'a gelerek Ahi'yi yenip, Nahçıvan'a kaçmasına sebep oldu. Ancak Emir Ali Pilten başta olmak üzere Sultan'ın emirlerinin ihanetiye, Karabağ ordusunu da yanına alan Ahicuk, Üveys'i yenip, Tebriz'e geri döndü.

760/1358 baharında Mübarizeddin Muhammed Muzafferî, Azerbaycan'a saldırdı. 30 bin atlı ve yaya askerle Mübarizeddin'i karşılayan Ahicuk, yenilip, Tebriz'i düşmana bırakmak zorunda kaldı. Buna rağmen Üveys'in Azerbaycan'a tekrardan gelmesi haberini alan Mübarizeddin, Acem Irak'ına geri çekildi. Sultan Üveys Ahicuk'a aman verdiyse de Ali Pilten ve Hacı Alaüddin Kazvinî ile birlikte işler çevirdiğini öğrenince üçünü de öldürttü.

Ahicuk kısa süren hükümdarlığı süresinde Mısır Memluklarıyla mektuplaşmıştır, hatta oradan gelen mektuplarda Ahi lakabı da kullanılmıştır. Germiyanlı Ahmedî de *İskendername* adlı eserinin bir bölümünü Ahicuk'a tahsis etmiştir. Özellikle Ahmedî'nin şu beyti çok dikkat çekicidir:

Yoğ idi anda padişahlıktan neseb

³⁴⁶ 744/1343'te Melik Eşref, amcası Yağıbastı'yı Tebriz'de öldürmüştür. Bkz. Şirin Beyanî, *Tarih-i Al-ı Celayir*, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1382, s. 30.

³⁴⁷ İbn Bezzaz, *a.g.e.*, s. 999.

Kimse yoğ idi etdi sultanlık taleb³⁴⁸

1.4.3.5. Ahi Küçük

Emir Mübarizeddin'in oğlu Şah Şuca'nın (ö. 786/1384) en cesur komutanlarındandı. Bir keresinde Sultaniye hükümdarı Şarık Adil'in ordusu ile Şah Şuca ordusu savaşırken, Şah Şuca ordusu yenilgiye uğrar. Ancak Ahi Küçük, Şah Şuca'yı meydanı terk etmemeye çağırınca, durum değişir, kaçan askerler tekrar Şah Şuca'nın etrafında toplanıp Sultaniye'yi kuşatarak Adil'i itaat etmeye mecbur ederler.³⁴⁹

1.4.3.6. Ahi Şücaeddin

Ahi Şücaeddin, Kirman bölgesinde bulunan Bem kalesinin hükümdarı (kalecisi) olarak Sultan Ebu Said (ö. 736/1335) tarafından atanmıştı. Emir Mübarizeddin (ö. 759/1358) Kirman'ı fethettikten sonra, Ahi Şücaeddin ona karşı isyan etti. Emir, Bem kalesini kuşattı, ama Ahi'nin direnişi sonucu 3-4 yıl kaleyi alamadı. Sonunda kalede ahval kötüye gidince, Ahi teslim olup, Emir Mübarizeddin'in safına geçti, ancak kurnazlığa ve vefasızlığa devam ettiği için Kirman kalesine hapsedilip, orada hayatını kaybetti.³⁵⁰

1.4.3.7. Hasan Ahi ve Hüseyin Ahi

XIV. yy'da Horasan'da İlhanlı devletine karşı ayaklanan Serbidarların arasında iki Ahi kardeşle karşılaşmaktayız. 743/1342'de Sebzivar kentini ele geçirip, Serbidarların başı olan Muhammed Aytemur (Aydemir), 744/1343'te Mevlana Hasan Ahi ve dervişleri

³⁴⁸ Mirhond, *a.g.e.*, C. 4, s. 504, C. 5, ss. 569-571; Meşkur, *a.g.e.*, ss. 586-590; Alırıza Alaüddini, "Ahicuk", *Dairetü'l-Maarif-i Büzürg-i İslami*, C. 7, Tahran 1375, ss. 290-291; Rahim Reisniya, *Nihzetha-yı Armani-i Hem-peyvend ve Bedreddin*, Mebna yay., Tahran 1383, ss. 135-136; Ahmedi, *İskendername*, haz. İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 64b. Franz Taeschner, "Tebrizli Ahicuk ve Bunun Ahmedi'nin İskendername'sindeki Yeri", çev. Hüseyin Dağtekin, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2-3, Ankara 1964, ss. 285-290.

³⁴⁹ Muhammed b. Havendşah Belhi Mirhond, *Ravzatü's-Safa*, haz. Abbas Zeryab Hoyî, İlmi yay., Tahran 1375, C. 2, s. 757.

³⁵⁰ Mirhond, *Tarih-i Ravzatü's-Safa*, C. 4, ss. 461, 463; aynı yazar, *Ravzatü's-Safa*, C. 2, s. 738; Reisniya, *a.g.e.*, ss. 137-138.

tarafından öldürölüp, yerine Fütüvvet mensubu olan kulü İsfendiyar lider oldu.³⁵¹ Bir süre sonra Mazenderan'a asker yürüten Hasan Ahi, orada Toğa Timur'un askerleri tarafından öldürölldü. Yerine kardeşi Hüseyin Ahi geçse de, ancak o da 752/1351'de Hudaşah kalesinde adamlarıyla birlikte yakılarak öldürölldü.³⁵²

1.4.3.8. Ahi Şihabüddin

Akkoyunlu Uzun Hasan'ın (ö. 882/1478) komutanlarından olan Ahi Şihabüddin hakkındaki bilgileri ünlü alim Devvanî'ye borçluyuz. Devanî "Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan" adlı eserinde, Ahi ve adamlarının Şiraz'da Sultan'ın önünden nasıl geçit yaptıklarını şöyle anlatmıştır: "Devamında büyük emir ve komutan, kılıç ve kalem erbabının sığınağı olan Ahi Şihabüddin Şehriyar, ki akıllılığı, sıcak kanlılığı, cömertliği ve güzel ahlâkı herkese malumdur, yüz on atlı, otuz pûşen-pûş³⁵³ ve kırk okçu ve hizmetkar ile birlikte geçit yapıp, Sultan'a iyi bir kul olduğunu sergiledi. Sultan'ın alkış ve lütuflerine mazhar olan Ahi, dua ve övgü dolu sözler söyledi."³⁵⁴

Kaynaklarda adlarını tespit ettiğimiz diğer Ahiler şunlardır:

Ahi Bale-i Tebrizî³⁵⁵, Hacı Rüstem Ahicuk³⁵⁶, Ahi İnce³⁵⁷, Ahi İraşah Sencerî³⁵⁸, Ahi Ferec³⁵⁹, Ahi Emir Şeyh³⁶⁰, Pehlivan Murad Ahi Zirek³⁶¹, Ahi Ferec Veled-i Seyyid

³⁵¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankareî, *Mecmeu'l-Ensab*, haz. Mir Haşim Mühaddis, Emirkebir yay., Tahran 1381, C. 2, s. 348.

³⁵² A.g.e., C. 2, s. 350; Hafız Ebru, a.g.e., C. 1, s. 197.

³⁵³ Pûşen Farsçada örtü demektir, ama sözlüklerde "pûşen-pûş" (örtü giyen) tabirini bulamadık. Aslı "cevşen-pûş" (zırhlı) olabilir.

³⁵⁴ Celaleddin Muhammed Devani, "Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan", haz. İrec Afşar, *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat-ı Danişgah-ı Tahran*, Y. 3, S. 3, Tahran 1335, s. 56.

³⁵⁵ İbn Bezzaz'da adı geçen Ahi Bale'nin Zeki adlı nökerlerinden birisi Şeyh Safi döneminde Erdebil'in valisiydi. Bkz. İbn Bezzaz, s. 819.

³⁵⁶ Şehzade Zeynu'l-Abidin b. Şah Şuca'nın komutanlarındanı. Hafız Ebru, a.g.e., C. 2, s. 616.

³⁵⁷ Şah Şuca'nın komutanlarındanı. Adı kaynaklarda ایكجه ve انگجه şeklinde geçmektedir. Bkz. Mahmud Kütübî, *Tarih-i Al-ı Muzaffer*, haz. Abdülhüseyin Nevayî, Emirkebir yay., Tahran 1364, s. 83; Mirhond, *Tarih-i Ravzatü's-Safa*, C. 4, s. 510.

³⁵⁸ Emir Timur döneminde Sultaniye kalesinin kalecisi olarak görevlendirilmiştir. Bkz. Tetevi, a.g.e., C. 7, s. 4796; Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafername*, haz. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık ve Abdülhüseyin Nevayî, Kitabhane-i Meclis, Tahran 1387, C. 1, s. 800.

Ali³⁶², Ahi Kasruh³⁶³, Ahi Bey³⁶⁴, Ahi Mihmandar³⁶⁵, Ahi Sultan b. Dana Sultan³⁶⁶, Ahi Sultan Tekelü³⁶⁷, Ahi Sultan Câgırlü³⁶⁸, Ahi Ağa Daruga³⁶⁹, Ahi b. Ramazan eş-Şirvani³⁷⁰.

Ayrıca Ahilere mensup birkaç yer adı da kaynaklarda geçmektedir:

Ahi Huni mahallesi³⁷¹, Ahi Kendi³⁷², Ahi Tevekkül zaviyesi³⁷³, Ahi Şirin zaviyesi³⁷⁴, Ahi Ahmedşah bağı³⁷⁵.

³⁵⁹ Ahi Ferec b. Emir Nizam Bistam, Karakoyunlu Kara Yusuf'un komutanlarındandı. Hafız Ebru, *a.g.e.*, C. 3, ss. 226-227; Rumlu, *a.g.e.*, ss. 44,98.

³⁶⁰ Karakoyunlu Kara Yusuf'un vezirlerindendi. Rumlu, *a.g.e.*, s. 120.

³⁶¹ Emir Şey hasan Küçük 740/1339'ta Şeyh Hasah Büzürg'ün komutanlarından olan Ahi Zirek'I Sultaniye'de öldürdü. Bazı nüshalarda adı "Ebrek" diye geçmektedir. Bkz. Hafız Ebru, *a.g.e.*, C. 1, s. 93.

³⁶² Emirzade Ahi Ferec/Ferruh Karakoyunlu Cihanşah'ın oğlu Pir Budak Mirza'nın mülazımlarındandı. Akkoyunlu Sultan Yakub zamanında (892/1487) elçi olarak Mısır'a gönderilmiştir. Rumlu, *a.g.e.*, s. 511; Fazlullah Ruzbihan Huncî, *Tarih-i Alem-ara-yı Emîni*, haz. Muhammed Ekber Aşık, Miras-i Mektub, Tahran 1382, ss. 225, 227.

³⁶³ Çerkez Tatar Mısır'ın hükümdarı olduğu zaman, Ahi Kasruh (?) diye meşhur olan Emir Tağrıberdî de 824/1421 yılında Halep'in nâibi olmuştur. Tetevi, *a.g.e.*, C. 8, s. 5134.

³⁶⁴ Şah İsmail Safevî, Şiraz'a gittiğinde Ahi Bey elçi olarak Hürmüz ve Lar'a elçi olarak gönderilmiştir. Handmir, *a.g.e.*, C. 4, s. 499.

³⁶⁵ Şah İsmail Safevi'nin Lâhicân'da ikamet ettiği dönem yakın hizmetkarlarındandı. Bkz. Muhammed Yusuf Valeh-i Kazvini-i İsfahani, *Huld-i Berin*, haz. Mir Haşim Mühaddis, Mevkufat-ı Afşar yay., Tahran 1372, s. 75.

³⁶⁶ Şah İsmail Safevi'nin komutanlarındandı. Bkz. Anonim, *Alemara-yı Şah İsmail*, haz. Asgar Müntazır Sahib, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1349, ss. 353-355.

³⁶⁷ Şah Tahmasb Safevi'nin (ö. 984/1576) komutanlarından olup, Özbek Übeydullah ile gerçekleşen savaşta öldürülmüştür. Mirhond, *Tarih-i Ravzatü's-Safa*, C. 8, ss. 46-47; Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, *Tarih-i İlçi Nizamşah*, haz. Muhammed Rıza Nasiri ve Kuici Haneda, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1379, ss. 87ü 94-95, 251, 254.

³⁶⁸ Şah Abbas Safevi'nin (ö. 1038/1629) komutanlarındandı. Mirza Muhammed Tahir Vahîd-i Kazvini, *Tarih-i Cihanara-yı Abbasi*, haz. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsani, Tahran 1383, s. 158.

³⁶⁹ Şah Abbas döneminde Hazar denizinin güneybatısında bulunan Astara şehrinin Darugası (şahnesi) idi. Bkz. Molla Abdülfettah Fumeni-i Gilani, *Tarih-i Gilan*, haz. Menuçehr Sutüde, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1349, C. 1. S. 190.

³⁷⁰ Bakü kalesinin güney kapısındaki 786/1384 tarihli kitabesinde adı geçmektedir. Bkz. Namiq Musalı, "İbn Bezzaz'ın Saffetüs-Safa Adlı Eserinde Azerbaycan Ahiliği", *I. Uluslararası Ahilik kültürü ve kırşehir sempozyumu (Bildiriler)*, Kırşehir 2011, C. 2, ss. 797-798.

2. BÖLÜM

ANADOLU'DA AHİLİK: TARİHSEL AÇIDAN BİR SORGULAMA

2.1. AHİLİĞİN ANADOLU'YA GİRİŞİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

Fütüvvet ve dolayısıyla Ahiliğin ne zaman Anadolu'da yayılmaya başladığı tam bilinmemekle beraber, ilk İslam fetihleriyle Güneydoğu kentlerinde, Malazgirt meydan muharebesi sonrası da Müslüman Türkler tarafından fethedilen topraklarda zuhur etmeye başladığını varsayabiliriz. Tabii fütüvvetin bir kent hareketi olduğunu dikkate alırsak, göçebe hayatı sürdürenler için bunun pek geçerli olmadığını da unutmamalıyız.

Bu bölümde kaynaklara dayanarak Anadolu'da tespit edilen ilk Ahileri ve dolayısıyla onların temsil ettiği Ahilik/Fütüvvet teşkilatını ele alarak, Anadolu'da Ahiliğin nasıl ve ne zaman başladığı konusunda bir fikir edinmeğe çalışacağız.

2.1.1. Ankara Ahileri

³⁷¹ Tebriz'in doğusunda bulunan bir mahalle adıdır, "Ahını" da denir. Meşkur, *a.g.e.*, ss. 110-111.

³⁷² Gence yakınlıklarında bulunan Ahi Kendi'nde (Ahi Köyünde) zamanında Nadir Şah Avşar ve Osmanlı serdarı Abdullah Paşa savaşmıştır. Mirza Mehdi Han Esterabadî, *Cihanguşa-yı Nadirî*, haz. Seyyid Abdullah Envar, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1377, s. 252.

³⁷³ Bugün Ermenistan cumhuriyeti topraklarında bulunan Zengezur'un Eleyez köyünde bulunmaktadır. Musalı, *a.g.m.*, s. 798.

³⁷⁴ Yapılış tarihi 852/1448'tir. bkz. Rıhtım, *a.g.m.*, s. 640.

³⁷⁵ İbn Bezzâz, *a.g.e.*, s. 146.

Özellikle XIV. yy'da Ankara'da güçlü bir siyasi-sosyal konuma sahip olan Ankara Ahilerinin liderlerinden Ahi Muhammed Şerefeddin'in³⁷⁶ zamanımıza ulaşan soy kütüğünü (şeceresini) incelerken, Ankara ve dolayısıyla Anadolu'da zuhur etmiş en eski Ahiler konusunda değerli bilgiler edinmek mümkün oluyor. Bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan ve tıpkı basımı Abdülkerim Erdoğan tarafından yayımlanan Ahi Şerefeddin şecersine³⁷⁷ göre Hoy³⁷⁸ şehrinde ikamet eden ve Arapların Ahi Ali Bessak dedikleri ve Ahi Şerefeddin'in 7. Kuşak dedesi olan Fütüvvet ehli Hasan el-Caferî, Sultan Mesud'un (ö. 550/1155) ölümü üzerine tahta oturan oğlu II. Kılıç Arslan'ın (ö. 588/1192) davetiyle Anadolu'ya gelmiştir.³⁷⁹

Şecerede tarihî açıdan daha güvenilir olan kısımlar tabii ki belgenin yazılış tarihine daha yakın olan verilerdir. Bu verilere göre Ahi Şerefeddin'in babası Ahi Hüsameddin Hüseyin 695/1296 yılında 72 yaşındayken vefat etmiştir. Dolayısıyla doğum tarihi 623/1226 olmalıdır. Ahi Hüsameddin'in babası ise Seyyid Şemseddin Ahi Yusuf'tur, 82 yaşında Ankara'da ölmüştür. Oğlu Hüsameddin'in doğum tarihine bakılırsa en az 600/1200'lü yıllarda doğmuş olmalıdır. Ahi Yusuf'un babası ise Ahi İshak'tır. Bu zatın da 570/1170-580/1180'li yıllarda dünyaya gelmiş olması düşünülebilir. Şecerede Ahi

³⁷⁶ Ankara Ahilerini, Ahilik ve devlet bölümünde ayrıntılarıyla değerlendireceğiz.

³⁷⁷ “Önceleri Ahi Şerafeddin (Aslanhane) Camii'nde muhafaza edilen, 1293 tarihli Ahi Şerafeddin'e ait *şecere* (soy kütüğü), 12,21 metre uzunluğunda 0.21 metre genişliğinde ve “Bu şecere Allah'ın zayıf ve aciz kulu Mehmed bin Ahi Hüsam el-Hüseyini'nin şeceresidir” ibaresi yazılıdır. Samani aharlı kâğıt üzerine bölüm başları ve asıl isimler sülüs , diğer isim ve bilgiler nesih ile yazılmış, dışına mumlu bez yapıştırılmıştır. Bu şecere Bursa Mebusu Tahir Bey'in tavsiyesi üzerine, 1910 yılında “Tarih-i Osmanî Encümeni” adına İstanbul'a götürülmüş, merhum Ahmet Tevhid Bey tarafından kopya edilerek aslı Vakıflar Genel Müdürlüğüne iade edilmiştir.” Abdülkerim Erdoğan, *Ankara Ahileri*, Ankara Büyük Şehir Belediyesi, Ankara 2011, s. 33; Ayrıca bkz. Ahmed Tevhid, “Ankara'da Ahiler Hükümeti”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S. 19, İstanbul 1329/1913, ss. 1202-1203; Makalenin yeni alfabeyle dizilmiş hali için bkz. Yusuf Turan Günaydın, *Ahilik Araştırmaları 1913*1932*, TTK, Ankara 2015, ss. 115-118. İrene Melikoff bu şecereyi incelemiştir, bkz. İrene Melikoff, “Un document akhi du XIIIe siecle”, *Itinéraires d'Orient Hommages a Claude Cahen*, Bures-sur-Yvette, 1994.

³⁷⁸ السيد الحسن الجعفرى ذلك المدد فى مدينة خوى

İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde bulunan bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alırıza Mukaddem, “Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hoy: Farsça ve Arapça Kaynaklara Göre”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3 /10, 2010, ss. 470-477.

³⁷⁹ Şecereye göre Hasan el-Caferî önceleri de Sultan Mesud'la birlikte Anadolu'da gazalarda bulunmuştur. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 25.

İshak'ın dedelerinden Seyyid Ali ve Abdullah'ın da Fütüvvet ehli olduğu kaydedilmektedir.³⁸⁰

Ahi Şerefeddin'in şeceresindeki bu bilgiler doğruysa, ki bizce en azından son kuşaklar hakkındaki bilgilerin yanlış ve saptırılmış olma ihtimali çok düşüktür, bu nedenle Ankara Ahilerini Anadolu'nun en eski Ahilerinden sayabiliriz.

2.1.2. Ahi Türk

Mevlana Celaleddin Rumi'nin (ö. 672/1273) çok değer verdiği ve meşhur eseri *Mesnevi*'yi ricası üzerine yazdığı müridi Hüsameddin Çelebi'nin (ö. 683/1284) babası³⁸¹ *Ahi Türk* de Anadolu'nun en eski Ahilerinden biri sayılmaktadırlar. Eflaki'ye göre Anadolu'nun bütün itibarlı Ahileri Ahi Türk ve Ahi Başara'nın³⁸² ata-babalarının öğrencisi olup, onlarla onur duyuyorlardı.³⁸³ Ahi Türk'ün Hüsameddin Çelebi'nin babası olduğunu düşünürsek, onun en az 600/1200'lü yıllarda doğduğu düşünülebilir.³⁸⁴ Ata-babalarının da Fütüvvet ehli olduğunu hesaba katarsak, bu aileyi Anadolu'nun en eski Ahi ailelerinden saymamız icap eder.

³⁸⁰ A.g.e., s. 24.

³⁸¹ Eflakî, Ahi Türk'ü Hüsameddin'in dedesinin babası olarak takdim etmektedir: Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Ahi Türk; ancak Mevlana *Mesnevi*'nin giriş bölümünde Hüsameddin'i "İbn Ahi Türk diye meşhur olan Hüsamü'l-Hak ved-Din Hasan b. Muhammed b. Hasan" (حسام الحق و الدين حسن بن محمد بن حسن المعروف بابن اخى ترك) olarak zikrettiğine göre Ahi Türk'ü, Hüsameddin'in bizzat babası olarak görmemiz daha isabetli olacaktır. Bkz. Eflaki, a.g.e., C. 2, s. 737; Celaleddin Muhammed b. Muhammed Mevlevî, *Mesnevi-i Manevî*, haz. Reynold Nicholson, Hermes yay., Tahran 1390, s. 3.

³⁸² M. Bayram kaynak göstermeden Ahi Başara'yı (اخى بشاره) Ahi Türk'ün kardeşi olarak tanıtıyor. Mikail Bayram, *Cünbiş-i Zenan-ı Anatoli*, çev. Davud Vefâî – Huccetullah Cudekî, Nigah yay., Tahran 1380, s. 107.

³⁸³ Ahi Kayser, Ahi Çoban ve Ahi Muhammed Seyyidvarî bu Ahilerdendi. Eflaki, Ziya ve Lala hanekahı olayını anlatırken bu hususu zikreder ve Ahilerin kılıç ve kama taşıdıklarını da kaydeder. Bkz. Eflaki, a.g.e., C. 2, s. 738, 755-756.

³⁸⁴ Hüsameddin 622/1225'te Konya'da doğmuştur. Bkz. H. Ahmet Sevgi, "Hüsameddin Çelebi", *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 512.

Ahi Türk konusunda ilginç başka bir konu şudur: hem Mevlana ve hem de Ahmet Eflaki, Ahi Türk'ün “Kürt olarak yattım, Arap olarak kalktım”³⁸⁵ diyen mükerrer şeyhin mensuplarından olduğunu zikretmekte. ³⁸⁶ Peki bu şeyh kimdir? Kaynaklarda en az üç kişinin bu sözü söylediğine dair bilgiler bulunmaktadır. Camî, *Nefehatü'l-Üns*'te bu sözü Ebu Abdullah Babuyî'ye atfetmektedir. Cami'nin yazdığına göre Babuyî'nin mezarı Şiraz'dadır. ³⁸⁷ XV. yy'ın yazarlarından Abdürreşid b. Salih Bakuvî de *Telhisü'l-Asar fi Acaibi'l-Aktar* adlı eserinde Urmiyeli Hüseyin b. Ali b. Yezdanyar'ın (ö. 333/944) söylediğini kaydetmektedir. ³⁸⁸ Nureddin Ali b. Yusuf Şettenufî (ö. 713/1313), *Bihcetü'l-Esrar ve Madenü'l-Envar*'da ve Muhammed b. Yahya Hanbeli-I Halebî, *Kalâidu'l-Cevahir*'de ise Tacü'l-Arifin Ebu'l-Vefaâ Bağdadî'nin (ö. 501/1107) söylediğini yazmaktadırlar. ³⁸⁹

Hüsameddin Çelebi ve İbn Yezdanyar'ın Urmiyeli olduklarını dikkate alırsak Mevlana'nın kastettiği kişinin İbn Yezdanyar olduğunu varsayabiliriz, ama eski kaynaklarda İbn Yezdanyar'ın böyle bir söz söylediğine dair herhangi bir bilginin bulunmaması ve sadece XV. yy'a ait bir kaynağın bunu zikretmesi doğal olarak bu tespiti gölge düşürür. Diğer taraftan kaynaklar Tacü'l-Arifin Ebu'l-Vefa Bağdadî'nin seyru sülûke başlamadan önce “kuttâu't-tarik”ten (yol kesenler, haramiler) olduğunu kaydederler ki bu da Fütüvvet ehlinde, örneğin Fudayl b. İyad, gördüğümüz yaygın bir haldir. ³⁹⁰ Ayrıca Babailer isyanının birinci şahsı olan Baba İlyas'ın (Baba Resul) Vefayî tarikatına mensup olup, Ebu'l-Vefa'nın halifesi olduğunu (herhalde birkaç vasıtayla)

³⁸⁵ امسیتُ کردیا و اصبحت عربياً

³⁸⁶ Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 737.

³⁸⁷ Cami, *a.g.e.*, s. 325. Ayrıca bkz. Ebulkasım Cüneyd Şirazi, *Şeddi'l-İzar fi Hattü'l-Avzar an Züvvari'l-Mezar*, haz. Muhammed Kazvini-Abbas İkbâl Aştıyanî, Çaphane-i Meclis, Tahran 1328, s. 159.

³⁸⁸ Terbiyet, *a.g.e.*, s. 401. Dönem olarak İbn Yezdanyar'a daha yakın olan kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Şirazi, *a.g.e.*, Kazvini'nin açıklamaları, s. 514. İbn Yezdanyar hakkında bkz. Samed Muvahhid, *Seyri der Tasavvuf-i Azerbaycan*, Tahuri yay., Tahran 1390, ss. 29-55; Hüsrevşahi, *a.g.e.*, ss. 32-35.

³⁸⁹ Şirazi, *a.g.e.*, Kazvini'nin açıklamaları, ss. 514-515.

³⁹⁰ *A.g.e.*, aynı yer.

torunlarından tarihçi Aşıkpaşazade zikretmektedir.³⁹¹ Keza Baba İlyas'ın torununun oğlu Elvan Çelebi, büyük amcalarının, yani Baba İlyas'ın oğullarının Fütüvvet erbabından olduğunu *Menakıbu'l-Kudsiyye* adlı eserinde açık bir şekilde beyan etmiştir:

“Her biri veliliğin medarı, fütüvvet ve mürüvvetin merkezi olan din ve devlet ulularının -Allah onlardan, onlar da O'ndan razı olsun- büyüğü Ömer Paşa, (sonra) Mahmud Paşa, Yahya Paşa, Hâlis Paşa ve görünürde küçüğü olan, bu zayıf kulun dedesi Muhlis Paşa'nın zikrine dair.”³⁹²

Bu bilgilerden hareketle “Emseytü Kürdiyyen ve esbahtü Arabiyyen” lafının Ebu'l-Vefa Bağdadî'ye ait olduğu daha kabule şayan görünmektedir. Hakkında pek bir bilgiye sahip olmadığımız Vefaiyye tarikatı'nın o dönem Anadolu'sunda pek yaygın ve etkin olduğu düşünülmektedir.³⁹³ Muhtemelen Ahi Türk ve çevresindeki Ahiler, bir taraftan Fütüvvet teşkilatına mensup iken, diğer taraftan da Vefaiyye tarikatına gönül vermişlerdi.³⁹⁴ Bu duruma açıklık getirebilecek bir husus, Osmanlı beyliğinin manevi kurucularından Şeyh Edebalı'nın bir Vefayî şeyhi olduğu halde, kardeşi ve yeğeninin Ahilik teşkilatına mensubiyetidir.³⁹⁵ Ahilik bir tasavvufî tarikat olmadığı için, doğal olarak tarikat mensupları da tasavvufî bağlarını koruyarak bu teşkilata katılma imkanına sahiptilerdi.

2.1.3. Ahi Natur

Mevlana'nın babası Bahâ-ı Veled'in müritlerinden olup, Mevlana (ö. 672/1273) döneminde 110 yaşlarında Kürkçüler hamamında çalıştığı Eflakî tarafından belirtilen

³⁹¹ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi (Tevarih-i Âl-i Osman)*, haz. Ali Bey, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s.1; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergah Yay., İstanbul 2011, ss. 110-111.

³⁹² نکر خداوندان دین و دولت که هر یک مدار ولایت و مرکز فتوت و مروت بودند بزرگین عمر باشا، محمود باشا، یحیی باشا، خالص باشا، و صورتا کوچکین مخلص باشا که جد این ضعیف رضی الله عنهم و رضو عنه

Elvan Çelebi, *Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasibi'l-Ünsiyye, Baba İlyas-ı Horasani ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara 2014, ss. 124, 17a.

³⁹³ Vefaiyye tarikatı için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı: Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım”, *Belleten*, S. 257, Ankara 2006, Ss. 110-154; Haşim Şahin, “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefaiyye Tarikatı”, *TKHBAD*, S. 70, Ankara 2014, ss. 39-54.

³⁹⁴ Tabii bu mensubiyeti kan bağı olarak düşünmezsek.

³⁹⁵ Ahilik ve Osmanlı devleti ilişkileri bölümünde bu konuya etraflı değineceğiz.

Ahi Natur'u da Anadolu'da yaşamış en eski Ahilerden biri sayabiliriz. Zira onun en az 560/1160'lı yıllarda doğmuş olması gerekmektedir.³⁹⁶

2.1.4. Ahlat Ahileri

Ahlatşahlar ve Eyyubiler arasındaki siyasi-askerî çekişmeleri anlatan İbn Esir sayesinde, XIII. yy'ın ilk yıllarında Ahlat şehrinde Fityanın varlığından haberdarız. Son Ahlat şahı Balaban'ın öldürülmesi ve Eyyubî meliki el-Evhad'in şehri katliama tâbi tutmasını anlatan İbn Esir (yıl: 604/1207) şöyle der: “Ahlat Fityanın birlik ve beraberliği yok olup, kendi aralarında ihtilâfa düştüler. Neticede eski güç ve itibarlarını kaybettiler. Halk ise onların kötülüklerinden kurtuldu. Zira o kadar güçlenmişlerdi ki bir sultanı öldürüp, diğerini tahta oturtuyorlardı. Dolayısıyla tahta oturan sultanın herhangi bir gücü yoktu, asıl hükümdar Fityandı.”³⁹⁷

Faruk Sümer bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Teşkilatlı ve kuvvetli esnaf ve sanatkâr birlikleri (Fityan) de Anadolu'da ilk önce Ahlat'da görülüyor. Bu birlikler daha sonra Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Ahlat'ın siyasî hayatında rol oynuyor ve bu münasebetle hücumu uğradığı zaman şehrin müdafaasına da katılıyorlardı. Hatta İbnü'l-Esir ve ondan naklen İbn Vâsıl'a göre Ahlat'ın hakimiyeti onların elinde idi. Bu müelliflere göre onlar, idaresinden hoşnut olmadıkları hükümdarları öldürürler, yerlerine başkalarını geçirirlerdi.”³⁹⁸

Ahlat Ahileri hakkında başka bir bilgiye de sahibiz. Evhadüddin Kirmanî'nin (ö. 635/1238) menkıbelerini içeren eserin 39. Hikayesinde Ahilik³⁹⁹, âsitane ve sofraya sevdasına düşmüş, zengin babalarından miras kalan mal-mülkle bir ev tertip ederek

³⁹⁶ Eflaki, *a.g.e.*, C. 1, s. 35-36. Sakıb Dede, Ahi Natur'un Eflaki'nin babası olduğunu söylese de bu tarihen imkansızdır, kaldı ki kimse babasından Eflaki'nin Ahi Natur'dan bahsettiği gibi bahsetmez. Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevîyye Ba'd Ez Mevlana*, çev. Tefvik Subhani, Keyhan yay., Tahran 1366, s. 171. Bekir Şahin, Sakıb Dede'ye istinaden Ahi Natur'un 1126'da doğup, 1236'da vefat ettiğini yazmaktadır: Bekir Şahin, “Ahi Natur”, *Ahilik Ansiklopedisi*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014, C.1, s. 148.

³⁹⁷ İbn Esir Cezeri, *El-Kami*, C. 12, s. 275; İbn Esir, *Tarih-i Kamil...*, C. 31, s. 224.

³⁹⁸ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998, s. 54. ayrıca bkz. s. 83.

³⁹⁹ اخیی و اخییگری

misafirlere⁴⁰⁰ hizmet etmeye başlayan iki Ahlatlı kardeşten bahsedilmektedir. Hikayeye göre Evhadüddin'in halifelerinden Şeyh Yusuf Surmarî'nin teklifi üzerine iki kardeş, Evhadüddin'in yanına gelip, halvete çekilirler. Seyru sülukları bitince de memleketlerine dönerler.⁴⁰¹ M. Bayram Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik'ine istinaden bu iki kardeşin Ereğlili Şeyh Bedreddin Emir ve Şeyh Şihabeddin Emir Çoban, babalarının ise Ereğlili Mevdud olduğunu yazmaktadır.⁴⁰²

Ayrıca Menakıbnâme'nin 35. Hikayesinde Evhadüddin'in müritlerinden olan Ahi Ahmed'den de bahsedilmektedir. Rivayete göre Evhadüddin'in Malatya'da ikamet ettiği sırada, sadık müritlerinden Ahi Ahmed'i yetkililer kentin şahnesi yapmak isterler. O da Şeyh'in onayını aldıktan sonra şahnelik görevini kabul eder. Sadeddin Köpek olayında ise Ahi Ahmed'in de adı geçtiği için Malatya'da yakalanıp Konya'ya gönderilir. Sultan Alaüddin'in bütün işkencelerine dayanan Ahi Ahmed'in sonunda suçsuzluğu herkese malum olur ve o tekrardan görevine döner.⁴⁰³

Sadeddin Köpek'in (ö. 636/1238) öldürülmesi olayı II. Gıyaseddin Keyhüsrev (hük. 1237-1246) döneminde gerçekleştiği için hikayede bir tutarsızlık söz konusudur ki menkıbevî kaynaklarda bu normal bir meseledir.⁴⁰⁴

2.1.5. Siyasî Otoritenin Fütüvvet Teşkilatına Girmesi

⁴⁰⁰ آينده و رونده

⁴⁰¹ Anonim, *Menakıb-ı Evhadeddin Hâmid Kirmanî*, haz. Bediüzzaman Furuzanfer, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1347, ss. 161-163.

⁴⁰² Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani ve Menakıb-Namesi*, NKM yay., Konya 2008, ss. 100-102, 241.

⁴⁰³ Anonim, *Menakıb-ı Evhadeddin*, ss. 139-142. M. Bayram, Ahi Ahmed'in *Menakıbu'l-Arifin*'de adı geçen Ahi Ahmed olduğunu söylese de, elimizdeki verilerle bunu ispatlamak veya reddetmek mümkün görünmüyor. Bkz. Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 823. Ahi Ahmed (Ahmed şahne) ile ilgili başka bir hikaye için bkz. Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din...*, s. 320. Bu hikaye *Menakıbnâme*'nin elimize ulaşan Farsça metninde mevcut değildir ve sadece Gelibolulu Muhyiddin'in Türkçe çevirisinde bulunmaktadır.

⁴⁰⁴ Bkz. Mostafavi, *a.g.e.*, ss. 227-228.

Anadolu Selçuklularının tarihi açısından pek önemli bir kaynak olan *el-Evamiru'l-Alaiyye* sayesinde XII. yy'ın son yıllarından itibaren Ahilerin Anadolu'daki varlığından haberdar olmaktadır. İlk olarak da Rükneddin Süleyman Şah'ın Konya'yı kuşatarak kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahttan indirip, iktidarı ele geçirmesi olayında (yıl 1196) adları geçmektedir. Dört ay devam eden mukavemet sonrası Ahiler ve yiğitler⁴⁰⁵ verdikleri sözlerini tutacaklarını ve Sultan Gıyaseddin'i savunacaklarını ilan etmelerine rağmen gidişatın devamında iki kardeşin anlaşması sonucu, Gıyaseddin şehri terketmek zorunda kalır.⁴⁰⁶

Bu ve bu gibi olaylarda Ahilerin ön plana çıktığına şahit olsak da⁴⁰⁷, Selçuklu sultanlarının Halife Nasır'a tâbiyet olsun diye Fütüvvet teşkilatına girmeleriyle asıl Ahilik-Fütüvvet Anadolu'da resmiyet kazanıp, siyasî otoritenin himaye ve desteğine mazhar olur. Kaynakların belirttiğine göre Anadolu Selçuklu sultanlarından Fütüvvet teşkilatına giren ilk kişi İzzeddin Keykavus (ö. 616/1220) olmuştur.⁴⁰⁸ Babası

⁴⁰⁵ اخوان و برنایشگان

⁴⁰⁶ İbn Bibi, *a.g.e.*, ss. 32-33. Bu olay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken yay., İstanbul 2013, ss. 268-270.

⁴⁰⁷ Ahiler ve Selçuklu devleti bölümünde bu husus ayrıntılarıyla değerlendirilecektir.

⁴⁰⁸ Mikail Bayram bu konuda farklı düşünmektedir:

“Anadolu'da Fütüvvet hareketi Abbasi Halifesi en-Nasır Lidinillah ile siyasî ve kültürel temas geçilmesi ile başlamıştır. Bu siyasî ve kültürel temas ise Sultan I. Gıyasü'd-Din Keyhüsrev'in ikinci saltanatı döneminde olmuştur. I. Gıyasü'd-Din'den önce Halife en-Nasır ile bu tür bir temasın mevcudiyetini bilmiyoruz. Bu siyasî ve kültürel ilişki şöyle cereyan etmiştir: I. Gıyasü'd-Din ikinci defa tahta geçer geçmez hocası Malatyalı Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ı cülusunu Abbasi Halifesi'ne bildirmek üzere Bağdad'a göndermiştir. Şeyh Mecdü'd-Din, bu diplomatik vazifesi sırasında o yıl (601/1204) Bağdad üzerinden Hacca da gitmiş, dönüşte gene Bağdad üzerinden Anadolu'ya dönerken beraberinde birçok ilim adamı ve şeyhleri de getirmiştir. Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabî, Şeyh Evhadü'd-Din el-Kirmanî, Şeyh Nasirü'd-Din Mahmud (Ahi Evren), Şeyh Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzaî, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderanî, Arapgir'de medfun Şeyh Hasan Onar bunlardan ilk akla gelen isimlerdir. Bu ilim ve fikir adamlarından bir çoklarının adları Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ın oğlu Sadrü'd-Din Konevi'den (673/1275) intikal eden ve bugün Konya Yusufpaşa Kütüphanesi'nde bulunan kitapların sema' ve kıraat kayıtlarında geçmektedir.” Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, ss. 27-28.

M. Bayram bu söylediklerini herhangi bir kaynağa dayandırmamakta, sadece Meceddin oğlu Sadreddin Konevi'ye ait kitaplardaki sema ve kıraat kayıtlarından hareketle bu sonucu çıkarmaktadır ki, bu da pek mantıklı görünmüyor. Ayrıca Bayram'ın başka bir eserinde aynı görüşlerine kaynak olarak gösterdiği Danişpejuh'un makalesinde de sadece Evhadeddin'in 602/1205 yılında Konya'da bulunduğu zikredilmektedir. Bkz. Mikail Bayram, *Sosyal ve Siyasal Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, Konya 2006, s. 34; Muhammed Taki Danişpejuh,

Gıyaseddin Keyhüsrev'in (ö. 607/1211) şehadeti üzere Konya'da tahta çıkan İzzeddin Keykavus, kendisi ve babasının hocası olan Şeyh Mecdeddin İshak'ı (ö. 618/1221) ağır hediyelerle birlikte Bağdat'a elçi olarak gönderir ve Halife'den Fütüvvet şalvarı talep eder.⁴⁰⁹ Sultan'ın elçisi Bağdat'ta hürmetle karşılanır. Nasır, Sultan Keykavus'a çeşitli hediyelerin yanısıra Fütüvvet servalı ve bir de Fütüvvet kitabı/menşuru gönderir. İbn Bibi bu menşurun metnini eserinde vermiştir. Metinde Sultan için Türkçe "inanç bilge kutlu" lakapları kullanılmıştır.⁴¹⁰

Menşurun sonunda net bir tarih verilmesine rağmen (Ramazan 608/Şubat 1212), İbn Bibi⁴¹¹ Mecdeddin İshak'ın Bağdat'a gönderilmesi olayının Sinop'un fethinden sonra gerçekleştiğini yazar. Anlatılana göre, Keykavus, Halife Nasır tarafından Melik Eşref'e hediyeler ve lakaplar bahsettiğini duyunca, kefereyi mağlup ederek Sinop'u fethettikten sonra hocasını Bağdat'a göndermiştir. Halbuki bu doğru bir bilgi değildir, çünkü Sinop'un fethi 611/1215'te gerçekleşmiştir. Kadı Burhaneddin Mesud Anevî de 608/1212 yılında yazıp Sultan'a sunduğu *Enisu'l-Kulub* adlı eserinde Halife Nasır'ın Sultan Keykavus'a saltanat hilati ve Fütüvvet elbisesi hediye ettiğini kaydetmiştir.⁴¹²

"Do Menba' Bera-yı Tarih-i Civanmerdi ve Fütüvvet", *Tarih ve Ferheng-i Civanmerdi*, Seyyid Mesud Razavî, İttılaat yay., Tahran 1391, ss. 193-194.

Evhadeddin Kirmanî üzerine doktora tezi hazırlamış olan M. Mostafavi de bu konuya değinerek şöyle der: "Hiçbir kaynakta Mecdeddin ile Evhadeddin arasındaki dostluk ilişkisinden söz edilmemiştir; çünkü bu konyla ilgili hiçbir tanık olmadığı için kesin bir tespitte bulunmak zordur. Bununla birlikte Evhadeddin 1204 yılında İbn Arabî Bağdat'ta bulunurken onunla tanışarak, bu dostluk üzerine muhtemelen 1205'te Anadolu'ya gelmiştir. Zira zikredilen tarihten sonra onunla İbn Arabî arasında sıkı irtibat bulunduğu *Menakıb*'tan anlaşılmaktadır. Ama onun Anadolu'ya gelmesinin sultanın daveti üzerine olduğu hususunda hiçbir ipucu yoktur." Mostafavi, *a.g.e.*, s. 220.

Şunu da söylemekte yarar vardır: Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci defa tahta çıktıktan sonra, Anadolu'dan Şam'a giden Mecdeddin İshak'ı tekrar Anadolu'ya davet etmiş ve oğlu Keykavus'un eğitim sorumluluğunu ona vererek Malatya'ya göndermiştir. Bkz. İbn Bibi, *a.g.e.*, ss. 91-93.

⁴⁰⁹ İbn Bibi, *a.g.e.*, ss. 153-154.

⁴¹⁰ *A.g.e.*, s. 155; Turan, *a.g.e.*, ss. 319-320.

⁴¹¹ İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 153.

⁴¹² جز از خلعت سلطنت شاهوار
لباس قنوت که بد یادگار
ز جد و پدر تا علی مرتضی
سزاوار اهل وفا و رضا

Ahilik üzere yapılan araştırmalarda Sultan Alaaddin Keykubad döneminin ilk yıllarında Halife Nasır'ın baş danışmanı ve Fütüvvet anlayışının yeni mimarlarından olan Şeyh Şihabeddin Ömer Sühreverdi'nin Konya'ya yaptığı ziyaret,⁴¹³ Sultan'ın Fütüvvet teşkilatına dahil olması gibi değerlendirilmektedir.

Şeyh Ömer Sühreverdi'nin 617/1221 yılında Anadolu'ya yaptığı ziyarete Eflakî ve Necmeddin Dâye eserlerinde işarette bulunmuşlardır⁴¹⁴, ama İbn Bibi olayı ayrıntılarıyla (ve tabii o süslü-ağır tarzıyla) anlatmıştır. İbn Bibi, Sultan İzzeddin Keykavus olayında çok açık bir şekilde Sultan'ın Halife'den Fütüvvet şalvarı istediğini, Halife'nin de buna sıcak bakarak hem serval hem de Fütüvvet menşuru gönderdiğini yazdığı halde, Sultan Alaaddin Keykubad olayında Fütüvvet konusuna hiç değinmemiştir. O'na göre Halife Nasır, Şeyh Şihabeddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdi vasıtasıyla Sultan Keykubad'a “saltanat menşuru, Rum ülkesinin yönetim naipliğini, padişahlık hilatı, saltanat kılıcı ve iktidar yüzüğü”⁴¹⁵ göndermiştir.

Resmî karşılama töreninde de sarayda Şeyh Sühreverdi'nin huzurunda Sultan hilafet hilatını giymiş, Bağdat'ta hazırlanmış olan İmameyi başına koymuştur. Ayrıca Daru'l-Hilafe'den getirilen kırbaçla Sultan'ın sırtına kırk kırbaç vurulmuştur. Keza Sultan, İmamet makamından⁴¹⁶ getirilmiş olan binek atın tırnağını öpmüştür. Törenin

---

فرستاد از غایت اتحاد
که صافی شود خلق را اعتقاد
بدانند کو هست سلطان راست
به شاهی او اهل دین را رضاست

M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli kaynakları”, *Belleten*, C. 7, S. 27, TTK, Ankara 1945, ss. 483-485, 516.

⁴¹³ Haşim Şahin, Şeyh'in bir keresi Sultan İzzeddin Keykavus döneminde olmak üzere Anadolu'ya iki kere geldiğini yazsa da, kaynaklarda söz konusu birinci ziyaret hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Bkz. Haşim Şahin, “Selçuklular Döneminde Ahiler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2006, C.1, s. 301; S. Koca da aynı Şahin gibi düşünmektedir, bkz. Salim Koca, *Sultan İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara 1997, s. 65.

⁴¹⁴ Eflaki, *a.g.e.*, C. 1, ss. 44-45, 72; Necmeddin Râzî (Dâye), *Mirsadü'l-İbad*, haz. Muhammed Emin Riyahi, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1387, s. 23.

⁴¹⁵ منشور سلطنت و نیابت حکومت ممالک روم و تشریف شہریاری و حسام تاجدارى و نگین کامکارى

İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 219.

⁴¹⁶ دار امامت

devamında da saray sanatçıları sema' yapmış, Şeyh'in müritleri de semaya katılmışlardır. Aynı gün Sultan ve Emir Celaeddin Karatay başta olmak üzere diğer emirler Şeyh'in iradet hırkasını almışlardır.⁴¹⁷ İbn Bibi, Şeyh Şihabeddin'i Zincirli mevkiinde karşılayan Konya ileri gelenleri arasından "Ahiler ve Fityan"'ı da saymaktadır. O, ayrıca, Şeyh'in başkentte ikamet ettiği müddette Ahilerin de Şeyh'ten teberrük ve iradet hırkası aldıklarını kaydetmiştir.⁴¹⁸

Burada bir konuya da açıklık getirmek isteriz: Claude Cahen'e göre Anadolu'da ilk Ahi'ye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Fütüvvet teşkilatına girmesinden (608/1212)⁴¹⁹ hemen sonra rastlanır. 612/1216⁴²⁰ yılında Selçuklular tarafından tekrar fethedilmiş olan Antalya'da hazırlanmış bir vakfiyenin şahitleri arasında aslen Kayserili olan Ahi Eminuddin Mahmud b. Yusuf adını görmekteyiz.⁴²¹ Vakfiye Recep 669/ Şubat 1271 tarihinde Ertokuş (ö. 633/1235 [?]) ve kölesi Armağan-şah'ın ölümünden yıllar sonra yapılmıştır, ancak şahitlerin Ertokuş'un takririne tanıklık ettiklerinden hareketle 633/1235'ten de önce yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁴²² Yukarıda aktardığımız bilgileri dikkate aldığımızda, Cahen'in ilk Ahi diye belirlediği kişinin Anadolu'da yaşamış eski bir Ahi olsa dahi, ilk Ahi olmadığı aşıkardır.

Ahilik teşkilatı XIII. yüzyıl boyunca o kadar genişledi ki XIV. yy'ın başlarında (733-734/1332-1333) Anadolu'da seyahat yapan İbn Battuta ikamet ettiği 41 şehir ve köyden

⁴¹⁷ A.g.e., s. 222.

⁴¹⁸ A.g.e., ss. 220, 223. Rıfat İlhan Çelik makalesinde, Hil'at-i Hilafet'i Fütüvvet elsbisesi olarak görmekte ve Şeyh'in elinden iradet hırkası almayı da Fütüvvet teşkilatına üye olmak demek olduğunu yazmıştır. Bkz. Rıfat İlhan Çelik, "Ahiliğin Temellerinden İki Önemli Şahsiyet: Şeyh Sühreverdi ve Alaüddin Keykubat'ın Fütüvvet Teşkilatına Girişi", 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, ss. 172, 174.

⁴¹⁹ Cahen bu olay için 612-613 / 1215-1216-7 tarihini kaydeder ki yanlıştır. Yukarıda bu konuya değindik.

⁴²⁰ Osman Turan neşrettiği vakfiyede bu olayın vuku bulduğu yılı 609-611 tarihleri arasında bir yıl zikretse de, sonralar Antalya surlarında bulunan kitabeye dayanarak kesin tarihin 30 Ramazan 612/22 Ocak 1216 olduğunu yazmıştır. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 332.

⁴²¹ Claude Cahen, "İlk Ahiler Hakkında", çev. Mürsel Öztürk, *Belleten*, C. L, S. 196-198, s. 593; Osman Turan, "Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, C.XI, S. 43, s. 427.

⁴²² A.g.m., s. 423.

en az 25'inde Ahilerin tekke ve zaviyelerinde konaklamıştır. 4. bölümde Ahiler ve yönetim arasındaki ilişkilerden bahsederken yine Anadolu Ahilerine değineceğiz.

2.2. AHİLİĞİN TÜRK KURUMU OLDUĞU TEZİ VE “AKI” KELİMESİ

Jean Deny 1920'de yayımladığı bir makalede Ahi kelimesi hakkında yeni bir etimoloji ortaya koydu: “Anadolu’da Türk ve Türkmenler arasında oldukça gelişmiş olan fityan tarikatleri, bu bölgede ahilik adı altında siyasi bir teşkilat niteliği de kazanmaktaydı. Ahi kelimesi, genellikle zannedildiği gibi Arapça kardeşim anlamındaki ahi’yi değil, gözüpek, cömert, mert, cesur, kahraman anlamlarındaki Türkçe akı’yı ifade etmektedir.”⁴²³ Giese uhuvvet kavramına atıfta bulunarak Deny’nin haklılığından pek emin olmadığını söyledi, ancak Deny’nin bu görüşü Ahilik üzerinde araştırma yapan birçok kişinin ilgisini çekmeyi başardı. Dilcilik açısından pek önemli kanıtlara dayanan bu görüş, zamanla Ahilik teşkilatının mahiyeti konusunu tartışanların odak noktası oldu, öyle ki özellikle bu hususa istinat ederek Ahiliğin Fütüvvetten başka ve Türklere özgü bir teşkilat olduğunu ileri sürdüler.

Şimdi Türkçede “akı” ne demektir ve hangi metinlerde geçmiştir? Her şeyden önce bu konu üzerinde duralım!

466/1074 yılında tamamlanmış olan *Divanu Lugati't-Türk*'te “akı” (أقى), el-cavad (cömert) anlamında geçmektedir.⁴²⁴ Ayrıca “akı yaga.k”, iyi cins ceviz demektir.⁴²⁵

⁴²³ Friedrich Giese, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu Meselesi”, çev. Zehra Aksu Yılmaz, *Söğüt'ten İstanbul'a*, haz. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 161. Söz konusu makalenin eski harflerle yayınlanmış başka bir tercümesi için bkz. Friedrich Giese, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Teşekkülü Meselesi”, çev. Köprülüzade Ahmed Cemal, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, İstanbul 1925, ss. 151-171.

Deny'den önce Edib Ahmed Yukenekî'nin *Atebetü'l-Hakayık* adlı eserini yayımlayan Necip Asım Yazıksız (*Hibetü'l-Hakayık*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334/1918) bu konuya değinmiştir. Bkz. M. Fatih Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, Kırşehir Valiliği, Kırşehir 2011, s. 54.

⁴²⁴ Mahmud b. el-Hüseyin b. Muhammed el-Kaşgarî, *Kitabu Divanu Lugati't-Türk*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, C. 1, s. 84; Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, TDK, Ankara 2015, s. 43.

⁴²⁵ A.g.e., s. 44.

Keza “akılamak”, cömertliğe mensup kılmak, cömert saymak” anlamını taşımaktadır.⁴²⁶
 Örneğin: ol meni akı.la.dı: o beni cömert saydı.⁴²⁷ Daha önemlisi “akılık” tabiri de geçmektedir:

Kodgıl mana akı.lık bolsun mana aya.g a
 Idgıl meni tokışka yöwgil man aula.g a⁴²⁸

Yûsuf Has Hâcib tarafından XI. yy’da yazılmış, Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından olan *Kutatgu Bilig*’de de akı ve ondan türeyen kelimeler geçmektedir. Yakup Karasoy’un sayımına göre söz konusu eserde akı kelimesi 33 yerde, akı bol 14 yerde, ay akı 5 yerde ve akılık 9 yerde geçmiştir.⁴²⁹
 Örneğin:

Akı: cömert, eli açık, âlicenap

Tüzün erdi alçak kılınçı silig
 Uvutlug bagırsak akı king elig⁴³⁰

Akı erdi elgi yüreki tedük
 Biliglig sakınuk kör atı bedük⁴³¹

Akı suretin kim köreyin tise
 Kelip körse hakan yüzini usa⁴³²

Atı edgü bolmış atanmış akı
 Akı ölse atı tirig tip uki⁴³³

⁴²⁶ A.g.e., s. 546

⁴²⁷ A.g.e., s. 135.

⁴²⁸ Diyor ki: beni bırak, cömertlik yapayım ki lakabım cömert olsun! Beni savaşa gönder. Burada beni savaşa ulaştıracak bir at ver demek istiyorum. A.g.e., s. 419.

⁴²⁹ Yakup Karasoy, “‘Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik’”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Konya 2003, s. 3.

⁴³⁰ Asil tabiatlı, alçak gönüllü ve güzel tavırlı idi; hayâ sahibi, şefkatli, cömert ve eli açık idi. (43. Beyit) a.g.m., aynı yer. Örnekler şu kaynaktan aktarılmıştır: Arat, reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig II. Çeviri*, TTK Yay., Ankara 1988.

⁴³¹ Eli cömert idi, yüreği saf idi; bilgili takvâ sahibi ve adı büyük bir zat idi. (58. Beyit) a.g.m., s. 4.

⁴³² Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin hakanın yüzünü görsün. (104. Beyit) a.g.m., aynı yer.

⁴³³ İyi ad kazanmış, cömertlik ile şöhret bulmuştur; bil ki, cömert insan ölse bile, onun adı yaiar. (257. Beyit) a.g.m., aynı yer.

Akı bol-: cömert, eli açık olmak

Akı bolsa begler atı çavlanur
Atı çavı birle ajun beklenür⁴³⁴

Akı bol bağışla içür hem yitür
Kalı eksüse ur yana al yetür⁴³⁵

Tuzı etmeki king akı bolsa ked
Kümüş birse altun er at tirse ked⁴³⁶

Ay akı: ey cömert

Bu yalnguz yorıglı kişi kıvçakı
Kişike tusulmaz bolur ay akı⁴³⁷

Akılık: cömertlik, âlicenaplık

Akılık kişilik asıg edgülük
Bu edgü kişidin kelir belgölüg⁴³⁸

Saran bolma ilig akı bol akı
Kalır mengü ölmez akılık atı⁴³⁹

Demirbilek, Kutadgu Bilig’de rastladığımız “akı er-başı” ve “akılar başı” tabirlerinin günümüzde bile kullanılan Ahi Baba’yı çağrıştırdığını düşünmektedir:

Negü tir eşitgil közi tok kişi
Tuz etmek idisi akı er başı
Yime yakşı aymış akılar başı
Eşitgil muni sen ay edgü kişi⁴⁴⁰

⁴³⁴ Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır; bunların nam ve şöhretleri ile dünya korunur. (2050. Beyit) *a.g.m.*, s. 5

⁴³⁵ Cömert ol bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamla. (2053. Beyit) *a.g.m.*, aynı yer.

⁴³⁶ Tuzu-ekmeği bol ve kendisi çok cömert olmalı; gümüş ve altın vererek, etrafına çok insan toplamalıdır. (2532. Beyit) *a.g.m.*, s. 6

⁴³⁷ Ey cömert, bu tek başına yaşayan yabanî adamın başkalarına faydası dokunmaz. (3407. Beyit) *a.g.m.*, aynı yer.

⁴³⁸ Cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi insandan geldiği şüphesizdir. (934. Beyit) *a.g.m.*, s. 7.

⁴³⁹ Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol cömert; cömertliğin adı ebedî kalır, ölmez. (1402. Beyit) *a.g.m.*, ss. 7-8.

⁴⁴⁰ Gözü tok, başkaları üzerinde tuz-ekmek hakkı olan, cömertlerin namlısı ne der, dinle. Cömertler-başı da çok güzel söylemiş. Ey insan sen bunu dinle. (1191. Ve 3978. Beyitler) bkz.

XII. yy'ın ilk yarısında Edib Ahmet b. Mahmud Yukenekî tarafından kaleme alınan *Atebetü'l-Hakayık*'ta da akı bol- 2 yerde, akı er 7 yerde, akılık 5 yerde ve akılnı ög- 1 yerde geçmiştir.⁴⁴¹ Hatta “cömertliğin medhi ve hasisliğin zemmi hakkında” adlı 9. Bölümünde 34 dize ile cömertlik övülmüş, cimrilik yerilmiştir:

kamug til akı er senasın ayur
Akılık kamug 'ayb kirini yuyur
Akı bol sanga söz sökünc kelmesün
Sökünc kelgü yolnı akılık tıyur⁴⁴²
Bu budun talusı akı er turur
Akılık şeref cah cemal arturur⁴⁴³

Karahanlı Türkçesinin devamı olan Harezmi Türkçesi eserlerinden olup, 1310 yılında yazılan *Kıyasü'l-Enbiya*'da da akı kelimesi geçmektedir:

Anglagıl İlyas yalavaç sözlerini ey akı
Aytayın men sen işit ya işteyin men sen okı⁴⁴⁴

Bu örneklerden başka, Turfan'da bulunan Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde de (Turkische Turfan-Texte: IV kitap (Sekiz Yukmek), s. 16, 4) akı kelimesi, cömert anlamında karşımıza çıkmaktadır. Maalesef bu metinlerin yazılış tarihi net olarak belli değildir, muhtemelen IX.-XIII. yüzyıllarda yazılmışlardır.⁴⁴⁵

Salih Demirbilek, “Ahi Kelimesinin Kökenine Dair”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, s. 278.

⁴⁴¹ Karasoy, *a.g.m.*, s. 9.

⁴⁴² Bütün diller cömert adamın medhini söyler. Cömertlik bütün ayıpların kirini temizler. Cömert ol, sana söz, sövme gelmesin. Sövme gelecek yolu cömertlik kapatır. (229-232. dizeler) Demirbilek, *a.g.m.*, s. 279.

⁴⁴³ Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır; cömertlik şeref, ikbâl ve cemâli artırır. (257-258. Dizeler) Karasoy, *a.g.m.*, s. 9-10.

⁴⁴⁴ İlyas peygamberin sözlerini anla, söyleyeyim sen işit, sen oku ben işiteyim ey akı. Demirbilek, *a.g.m.*, s. 279.

⁴⁴⁵ Turkische Turfan-Texte: IV kitap (Sekiz Yukmek), s. 16, 4'ten naklen Ahmed Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK yay., İstanbul 1968, s. 9.

Ahi kelimesinin kökeni *akı* kelimesidir diyenler, kelimenin Ortaasya'dan Anadolu'ya geldiğinde k>h ses değişikliğine uğrayarak son şeklini aldığını söylemekte. Tuncer Gülensoy kısa bir makalede bu ses değişimini farklı örneklerle açıklamıştır.⁴⁴⁶

Ahi kelimesinin Türkçe akı kelimesinden alınmış olması tezi, başta Neşet Çağatay olmak üzere, özellikle birçok muhafazakâr milliyetçi tarih görüşüne mensup popüler araştırmacıların, “Ahilik Anadolu’da doğmuş Türklere özgü bir kurumdur” tezini ileri sürmelerine sebep oldu. Batılı oryantalistlerin, Türklerin medeni kurumlar geliştirmeye kabiliyetli olmadıkları iddiasına bir tepki olarak Ahiliğin Türklere özgü bir teşkilat olduğunu savunan Neşet Çağatay, “Bir Türk Kurumu Olan Ahilik” adlı eseriyle bu tezi ispatlamaya çalışmıştır.⁴⁴⁷ Çağatay’a göre Ahi sözcüğünün “kökeni Orta Asya’dan gelmez... fakat Anadolu’da, özellikle bütün Türk kurum ve terimlerinin Arapçalaştırılması gayretlerinin arttığı bir çağda, Türkçe akı, Arapça ahi’ye çevrilmiştir.”⁴⁴⁸

O, “gerçekten de meslekî-ahlâkî bir örgüt olan Ahilik, Anadolu’ya özgü bir kuruluştur ... Ahilik, Fütüvvetin gelişmiş bir şekli değildir”⁴⁴⁹ diyerek şöyle bir sonuca varır:

“Bu Asya’dan gelme sanatkâr ve tüccar Türklerin yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri, onlarla yarışabilmeleri ancak, aralarında bir örgüt kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standard mal yapıp satmaları ile mümkün olabilirdi. İşte bu zorunluk, dinî-ahlâkî kuralları fütüvvetnamelerde zaten mevcut olan bir esnaf ve sanatkârlar dayanışma ve kontrol örgütünün yani Ahiliğin kurulması sonucunu doğurdu. Bu esnaf ve sanatkârlar... İran’da konakladıkları yıllarda belki orada aynı sosyo-ekonomik zorunluklarla aynı ya da benzeri örgütü kurmuş olabilirler.”⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Bkz. Tuncer Gülensoy, “‘Ahi mi? Akı mı?’”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, ss. 451-452. A. Sait Aykut da Ahi kelimesinin kökeni hakkında İbn Battta Seyahatnamesinin tercümesine yazdığı girişte, uzun uzun konuşmuş, “akı”, “aga” ve “ağa” kelimeleriyle ilişkilendirmeye çalışmıştır. bkz. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2004, C. 1, giriş kısmı, s. LVII.

⁴⁴⁷ Bkz. Ocak, Türkiye’de Ahilik..., s. 194.

⁴⁴⁸ Çağatay, *a.g.e.*, s. 44

⁴⁴⁹ *A.g.e.*, ss. 44-45.

⁴⁵⁰ *A.g.e.*, s. 48. Çağatay Ahilerin askerî yönüne de şöyle değinir: “Ahi örgütüne giren esnaf ve sanatkârlar, meslekî, dinî ve ahlâkî eğitimden ayrı olarak, askerî talim, terbiye de görüyorlar, gerektiğinde ordu ile savaflara katılarak düşmanla yiğitçe çarpışıyorlardı.” *a.g.e.*, s. 84.

Ahiliğin bir Türk kurumu olduğu tezini kabul eden M. Bayram'ın bu konuda tutumu biraz farklı ve daha ılımlıdır. O, Ahiliğin, "Türk Fütüvvet hareketi"⁴⁵¹ olduğunu söyleyip, Çağatay'dan farklı olarak, "Ahilik, dinî ve siyasî bakımdan Abbasî Halifesi en-Nasır Li-Dinillah'ın kurduğu Fütüvvet teşkilatına bağlı olarak"⁴⁵² kurulmuştur demektedir:

"Arap kültüründe ideal kahraman, sahavet ve şecaat timsali olan Fütüvvet erinin adı "Feta", (çoğulu Fityan), İran kültüründe "Cevan-merd", Türk kültüründe de "Akı"dır. Tabii İslam ortaçağı boyunca İran "Cevan-merdliği" ve Türk "Akılığı", İslamiyetle birlikte Arap mefkuresinden etkilenmiştir. Fakat Türklere mahsus Fütüvvet olan Ahilik işte bu Türk Akılığının İslâmîleşmiş şeklidir. İranlılar gibi Türkler de İslâmî Fütüvveti benimsemekle birlikte kendi kültürlerindeki kahramanlık meziyetlerini yaşatmaya devam etmişlerdir."⁴⁵³

Çağatay ve özellikle Bayram'ın ileri sürdüğü tezler kulağa pek hoş gelse de elimizdeki tarihî verilerle bunların doğruluğunu tam olarak ispat etmemiz mümkün görünmüyor. Ahilik-Fütüvvet ilişkisinden bahsettiğimiz bölümde bu konu üzerinde yeterince durduğumuz için burada tekrar bu konuya değinmek istemiyoruz, sadece şu hususa dikkat çekmek istiyoruz: Anadolu'da Ahilik/Fütüvvet teşkilatına üye olanların, bu teşkilatı genişletenlerin neredeyse hepsi kent insanıydı ve birçoğu da çeşitli bölgelerden Türk Selçuklu hükümdarlarının başarıyla yeniden kurduğu "Rum" ülkesine sığınmış Türk kökenli olmayan Müslümanlardı.

Ahiliğin Anadolu'da Türklere özgü olduğu tezini savunan araştırmacıardan birisi de Saffet Sarıkaya'dır: "Kelimenin Farsça lügatlarda bulunmayışı, *Divan-ı Lügat-ı Türk*'de ve *Kutadgu Bilig*'de ise "akı" şeklinde kullanılması ve "cömert, eli açık" manalarıyla açıklanması, ayrıca Kuzey İran'ın Orta Asya'dan göç eden Türkler için Anadolu'ya geçişte merhale olması Ahiliğin Türk menşeli oluşu fikrini kuvvetlendirmektedir... Anadolu'daki Fütüvvet teşkilatı, Arap ve Acem Fütüvvetinden etkilenerek ve fakat Türk millî kültürünü esas alarak nev'i şahsına münhasır bir yapıya bürünmüştür."⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s. 27.

⁴⁵² A.g.e., s. 129.

⁴⁵³ A.g.e., s. 131.

⁴⁵⁴ Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 34-36.

Sarıkaya, Ahiliğin Türkler tarafından icat edildiği fikrini benimsediği ve Ahi kelimesinin “akı”dan Ahiye dönüştüğünü kabul ettiği halde, yine de orta yolu seçerek, “Arapça “kardeşim” manasının da benimsenip, kelimenin kapsamı genişletilmiştir” demektedir.⁴⁵⁵

Ahi kelimesinin Türkçe akı kelimesinden alındığı fikrine pek sıcak bakmayan iki ünlü araştırmacı var. Claude Cahen ilk Ahilerden Ahi Ferec ve yettiği bölge olan Kuzey-Batı İran’a dikkat çekerek ve bu şahsın Türk olma ihtimalini de göz önünde bulundurarak, Ahi kelimesinin “eski Türkçe “ahi-akı: kahramanca” kelimesinden türediği görüşü, Ahiliğin Türklerden kaynaklandığı görüşünü kanıtlamak içindir. Bu da tarihe aykırı düşmektir.”⁴⁵⁶ der ve kelimenin aslının Farsça olup olmadığının araştırılması gerektiğini vurgular ki bizce bu son görüşü pek dikkate alınacak bir yaklaşım değildir.

Gölpınarlı ise k sesinin h sesine dönüşmesinin Türkçede normal ve yaygın bir ses değişimi olduğunun altını çizerek, akı kelimesinin zamanla Ahiye dönüşebileceğini kabul eder ama, “457 hicrîde (1065) ölen Şeyh Ferec-i Zencanî ile 736’da (1336) ölen Alâ-al-devle halifesi Aliyy-i Mısırî’nin “Ahi” lakabıyla anıldıklarına ve bu kelimenin, oldukça eski fütüvvet-namelerde geçtiğine, nihayet Fütüvvet ehlinin birbirlerini kardeş saydıklarına ve Melamilerde “filan şeyhin müridi” yerine “filanın ihvanından” sözünün kullanıldığına bakılırsa bu sözün Arapçadan geldiği hakkındaki fikir ve mülâhaza da reddedilemez.”⁴⁵⁷ der.

Bütün bu yaklaşım ve görüşleri değerlendiren Ahmet Yaşar Ocak, akı-ahi münasebetinin yalnızca linguistik nitelik taşıdığını, meselenin tarihî cephesinin ihmal edildiğini ve Fütüvvet kurumunun tarihî gelişimini ve uğradığı değişimin göz önüne alınmadığını ifade eder ve “tarihte sosyal kurumların sadece linguistik delillerle

⁴⁵⁵ A.g.e., s. 35, dp. 109.

⁴⁵⁶ Cahen, a.g.m., s. 592.

⁴⁵⁷ Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 17; Tasavvuf ehli arasında uhuvvet için bkz. Ahmet Kartal, “Şeyh Baba Yûsuf’un Uhuvvet ile İlgili Manzuması”, *Ahilik Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Ankara 2004, ss. 69-78. İbn Bibi de Ahileri zikrettiği zaman “ihvan” kelimesini (kardeşler, Arapça ah kelimesinin çoğulu) kullanmıştır. Örneğin: İbn Bibi, a.g.e., s. 205.

açıklanmayacağı, özellikle modern tarih anlayışı içerisinde genel kabul gören bir gerçektir” der.⁴⁵⁸

Son olarak kendi değerlendirmemiz şu şekilde olacaktır:

- a) Özellikle XI. yy’da Doğu Türkçe metinlerinde kullanılan ve cömert anlamı taşıyan “akı” kelimesi Ahilik araştırmalarında gözardı edilemez.
- b) Eğer akı kelimesinin Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde kullanışı IX. ve daha önceki asırlara aitse (ki bu konuda emin değiliz), metinlerin Budizm ve Maniheizm dinleri hakkında olduğu da dikkate alınarak, kelimenin İslam uygarlığı ve Arap dili ile herhangi bir bağı yoktur denilebilir.
- c) Aksi takdirde, akı kelimesinin Horasan Fütüvvet çevrelerinden Doğu Türkçeye geçme ihtimali üzerinde durabiliriz. IX.-XI. yüzyıllarda Fütüvvet erbabının arasında “Ahi” (kardeşim) ünvanı veya hitap kelimesinin kullanıldığına dair bir bilgimiz yok, sadece Fütüvvet ehlinin birbiriyle “ihvan” (kardeşler) gibi davrandığını ve aralarında “uhuvvet” (kardeşlik) münasebetinin var olduğunu biliyoruz.⁴⁵⁹ XI. yy’ın başlarında tasavvufi çevrelerce hitap sözü olarak “feta” ve “civan-merd” kelimelerinin yanı sıra “ahi” kelimesinin de kullanıldığını biliyoruz. Buradan hareketle, o dönemlerde Fityan arasında “Ahi” lakabının revaçta olduğunu tahmin edebiliriz.
- d) Cömert anlamlı akı kelimesi eskiden beri Türkçede mevcut ise şöyle bir varsayımda bulunabiliriz: Türkler eskiden beri ahlâkî bir erdem olan cömertliği tesmiye etmek için akı ve akılık kelimelerini kullanıyorlardı. Onlar İslam dinini kabul ettikten sonra Fütüvvet teşkilatıyla tanıştıklarında, Arapların ve Acemlerin kullandığı “feta” ve “civan-merd” kelimeleri yerine “akı” kelimesini kullandılar. Aynı dönemde özellikle Horasan’da tasavvufi çevrelerde “Ahi” lakabı yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Türkçede yaşanan ses değişimiyle akı ahiye dönüştü. Bu sonuncusunun da Arapça ahi (kardeşim) ile neredeyse aynı olması, kelimenin asıl menşeinin unutulmasına sebep oldu. Bu teoriyle biz, İslam dünyasının her tarafında yaygın olan Fütüvvet teşkilatı çerçevesinde neden Türklerin yoğun yaşadığı Anadolu ve Azerbaycan’da Ahi lakaplı insanlarla daha yoğun bir şekilde karşılaştığımızı açıklayabiliriz.

⁴⁵⁸ Ocak, “Fütüvvet”, s. 263.

⁴⁵⁹ Bkz. Ahilik-Fütüvvet ilişkisi bölümü.

e) Ahi kelimesinin Türkçe menşeli olması, bizi Ahiliğin Anadolu'ya yahut Türklere özgü ve Fütüvvetten ayrı bir kurum olduğu düşüncesine götürmemelidir. Çünkü bu tarihe ve tarihî gelişmelere aykırıdır. Bir kere Anadolu dışı Ahiler bölümünde gördüğümüz gibi, Ahiler sadece Anadolu'da değil, belki İslam coğrafyasının birçok bölgesinde karşımıza çıkmaktalar. Seyyid Ali Hemedanî'nin (ö. 786/1384) *Fütüvvetname*'si bu konuda önemli bir belgedir. Hemedanî orada Ahi kelimesinin kardeş anlamında olduğunu, halkın asâyişi ve refahı için çalışanlara veya çalışmak isteyenlere Fütüvvet erbabı ve Ahi dendiğini açık bir şekilde yazmaktadır.⁴⁶⁰ Ayrıca

⁴⁶⁰ Hemedani, *Fütüvvetname*, ss. 152, 174.

Hemedanî ayrıca Ahi hakkında şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Ey azizim, bil ki, Ahi sözü halk arasında revaç bulmuş bir sözdür. Bu sözün anlamı yüce ve hakikati geniştir, ancak halkın çoğu sözün anlamsız şekli ve suretiyle yetinip, dinî hakikatlerin sırlarından mahrum kalmışlardır. Bir takım nefis peşinde olan insanlar, birisini Ahi diye hitap edip, kendilerine lider belirlerler. onların nefsânî istekler yüzünden birkaç gün münafıkcasına arkadaşlıkları (sohbetleri) olur, ancak sonu vahşet ve düşmanlıkla biter.” *a.g.e.*, ss. 151-152.

Hemedanî Ahi kelimesinin âm, has ve ahas (عام، خاص و اخص) mertebelerinde sırayla sözlük, nas ve ıstılah anlamlarına sahip olduğunu zikrederken, ıstılah olarak Fütüvvet ehline ıtlak edildiğini ve Fütüvvetin fakr ve velayetin bir parçası olduğunun altını çizer. ss. 152-153.

Devamında ise şöyle der: “Fütüvvet erbabı, arkadaşlarından kerem, cömertlik, iffet, emanet, şefkat, sabır, tevazu ve takva ile bilinen birisini Ahi olarak tesmiye edip, Fütüvvet makamında başkalarının öğretim ve eğitimi ile ilgilensin diye onu hizmet âstanesine (tekkesine) tayin ederler. Ve fakr (tasavvuf) hilatinin bir parçasını yani: külah ve servali (başlık ve şalvar) ona verirler. Bu iki hilat (hediye) hırkanın (tasavvuf hilatının) parçası olsalar da, ancak onun aslıdır (özüdürler).” s. 154.

Pasajın Farsça orijinali şöyledir:

و چون ارباب فتوت یکی را از اصحاب خود، که متصف بود به کرم و سخاوت و عفت و امانت و شفقت و حلم و تواضع و تقوی، او را «أخی» نام نهادند و در مقام فتوت، به تربیت و تعلیم او را، بر آستانه خدمت نصب کنند و جزوی از خلعت فقر بدو دهند. (یعنی) کلاه و سراویل و این دو خلعت اگرچه جزو خرقة است اما اصل آنست.

Anadolu dışı Ahi ve Ahilik sözlerinin kullanıldığına dair diğer bir belge de Evliyaullah Amulî'nin 761-780/1359-1378 yılları arasında yazdığı *Tarih-i Rûyan* adlı eseridir. Ruyan Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan bir bölgenin adıdır. Amulî 759/1357 yılında Rey'de bulunan Kavseyn kalesinin fethini anlatırken, savaşta öldürülen komutanlardan Rük-n-i Kürd'ü şöyle tanıtır: “İsfahan'ın Burna-pişelerinden (Ayyarlarından) ve Kum hükümdarının hizmetkârı idi. Irak'ın her tarafında “Ahîgerî” (Ahilik) ile nam salmıştı. Askerlik ve Burna-pişelik konusunda bir sürü işe başını sokmuştu.”

رکن کرد را که از برنابیشگان اصفهان بود و در قم مصاحب حاکم آنجا گشت و به نوکری او منسوب شده بود و در تمامت عراق نام و آوازه او به اخی گری فاش گشته. بسی کارها از اسفاهی گری و برنابیشگی از دست او بر آمده بود.

Evliyaullah Amulî, *Tarih-i Rûyan*, haz. Menuçehr Sutude, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1348, s. 194.

Ahilik, Fütüvvetten ayrı bir kurum olsaydı, akı ve akılık tabirlerinin kullanıldığı Türkistan'da (Ortaasya'da) böyle bir teşkilatla da karşılaşmamız icap etmez miydi? Ancak böyle bir teşkilatın varlığından haberdar değiliz. Kaldı ki o dönemlerde Ortaasya'da sadece Türkler yaşamıyordu. Diğer etnik gruplar da yoğun bir şekilde o sahada yaşıyorlardı.

Anadolu'ya gelen Türklerin büyük bir kısmının konar göçer olduğunu, Anadolu'da yavaş yavaş yarı göçebe ve yerleşik hayata geçtikleri bilinen bir husustur. Ahilik gibi bir organizasyon ise ancak iyice gelişmiş yerleşik bir sosyo-ekonomik yapının ürünü olabilirdi. Anadolu'ya gelen Türkler elli yüz sene gibi kısa bir süre içinde böyle bir kurumu sırf kendi geleneklerine dayanarak yaratamazlardı.⁴⁶¹

f) Ahiliğin bir Türk kurumu olup olmadığı, ne bu teşkilatın önemini azaltıp çoğaltır, ne de Türklerin bölgemizin sosyo-kültürel atmosferinin oluşumundaki rollerine gölge düşürür. İslam uygarlığının bütün müesseseleri bütün Müslümanların ortak ürünüdür. Dolayısıyla Fütüvvet müessesesi de Arapların, Acemlerin ve Türklerin ortaklaşa zamanla kurdukları bir kurumdur.

Hafız Ebru da *Zübdetü't-Tevarih*'te Horasan Serbidarlarının başına geçen Kulû İsfendiyar'ı (ö. 748/1347) "Ahi-sıfat bir adamdı ve birkaç kıvrak genç onun terbiyesi idi" diye tanıtmıştır. Bkz. Hafız Ebru, *a.g.e.*, C. 1, s. 197.

⁴⁶¹ Bkz. Ocak, Türkiye'de Ahilik..., s. 195.

3. BÖLÜM

ANADOLU'DA AHİLİĞİN KURUMSALLAŞMASI VE AHİ EVREN PROBLEMİ

Anadolu Ahiliğinin hep tartışılan en önemli konularından biri de Ahi Evren problemiğidir. Acaba birtakım araştırmalarda söylendiği gibi o Anadolu Ahiliğinin kurucusu mudur? Ahi Evren hakkında yapılan tespitler, Mevlana ile münasebeti meselesine dair görüşler ne kadar gerçeği yansıtmaktadır? Ona atfettiği eserler gerçekten ona mı aittir? Zaman zaman bazı araştırmacılar bu gibi önemli soruları sorsa da, bu konuda geniş ve kapsamlı bir eleştirel araştırma yapılmamış, söz konusu tespitler ve iddialar genel kabul görmüş ve hatta Halil İnalçık gibi önemli bazı tarihçiler eserlerinde bu gibi tespit ve iddialara yer vermişlerdir.

3.1. MİTOLOJİK AHİ EVREN

Ahi Evren, hayatı neredeyse tamamen menkıbelere karışmış tarihî şahsiyetlerden biridir. Kendisini seven çevreler ve yüceliğine inanan insanlar, yaşadığı zaman dilimini gözetmeksizin, onu Hz. Peygamber'in sahabelerinden, hatta amcasının oğlu bile yapmışlardır. Dikkatimizi çeken husus, yaşadığı döneme yakın olan menkıbevî kaynakların az da olsa zaman dilimini dikkate almaları ve dönemine yakın kişilerle münasebette olduğunu zikretmeleridir. Örneğin Ahi Evren'in Mevlana ve Hacı Bektaş gibi XIII. yy'ın sufileri ile görüştüğünü ve keramet gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. Ama zaman geçtikçe, artık yaşadığı gerçek dönem unutulurak, sadr-ı İslam'a ait bir şahsiyet olarak düşünölmüş ve hakkındaki menkıbeler de Hz. Peygamber ve Hz. Ali gibi İslam'ın ilk simalarıyla ilişkili olarak anlatılmıştır. Durum böyle iken, bazı menkıbevî kaynaklarda iki Ahi Evren'den bahsedilmeye başlanılmıştır. Herhalde bu da önceki kaynaklardaki ikililiğin farkedilmesinden ve ortadaki paradoksu giderme çabasından

kaynaklanmıştır. Sadr-ı İslam’da yaşadığına inanılan Ahi Evren hakkında özetle şöyle bir menkıbe anlatılmaktadır:

“Hz. Muhammed, Bedir savaşından üç gün önce ashâbı toplayarak silahlarını hazır etmelerini söyler ve alem-i şerifi amcası Hz. Abbas’a vermek ister. Hz. Abbas kendisinin yaşlandığını eğer uygun görülürse oğlu Mahmud’a verilmesini arzu ettiğini söyler. Peygamber alem-i şerifi Mahmud’a havale eder. Hz. Peygamber’in Bedir savaşında çok iyi çarpıştığını öğrendiği Mahmud’u (Ahi Evran) tebriki üzerine sahabenin her biri Mahmud’a teberrüken birer yeşil yaprak takdim ederler. Hz. Ali ise ganimet adına elinde ne varsa tamamen fukaraya dağıttığı için bir şey veremez. Hz. Muhammed “Sen ne verirsin yâ Ali?” diye sorunca “Kızım Rukiye’yi verdim.” Diye cevap verir (Bazı şeceremelerde Zeyneb’i). Hz. Ali’nin kızı Rukiye’yle (veya Zeynep’le) Ahi Evran’ın toy ve düğünü üç gün üç gece sürer. Düğün yemeği için 99 adet sığır, koyun ve keçi kesilir. Hz. Peygamber Ahi Evran’a debbağlık sanatını öğreterek ondan bu derileri işlemesini ister. Ahi Evran o derilerden rengârenk, çok güzel ürünler yapar. Peygamber de Ahi Evran’ın beline şed bağlayarak onun 32 esnafa pîr olduğunu duyurur.”⁴⁶²

Gülşehrî’ye ait olduğu tartışılan *Kerâmat-ı Ahi Evran*’da ise Ahi Evren hakkında daha farklı menkıbeler anlatılmaktadır: bütün Ahilerin sultanı olan Ahi Evren, padişahın hasekisi olup, bütün beyler de onun önünde birer kuldur. 93 yıllık ömründe ne helalı ne de haramı ihlal etmiştir. Gönlünü kadın ateşiyle yakmamış, kimsenin ağzına ve yüzüne bakmamıştır. cömertlikte Hâtem-i Tâî yanında bir dilenci gibi durur. Kutp olup üçlere ermiş, yedilere ders vermiştir. Kırklar ile de arkadaşdır. Ahi Evren namazını Kabe’de kılıp, kendi şehri olan Kırşehi’e dönermiş. Bazen sabah namazını Beytü’l-Mukaddes’te, öğle namazını Dımişk’ta, ikindiye Medine’de, akşamı Urfa’da, yatsıyı da Mekke’de kılıp Kırşehir’e dönermiş. Öldüğünde ise Azrail yanına gelmemiş, canını bizzat Allah almıştır. O yüzden de Allah’ın cemalini görme şansını bulmuştur. Öldüğü gece ay tutulmuş, yıldızlar da sönmüşlerdir. Yer ve gök ölümünde ağlamıştır.⁴⁶³

Vilayetname’de de Ahi Evren hakkında ilginç menkıbeler anlatılmaktadır:

Mevlana Celaleddin ile Şems-i Tebrizi’nin tanışıp buluşmasından sonra, Mevlana derviş olur. Şehrin bilginleri durumu öğrenince sultana şikayet ederler: “bir derviş geldi, ne yaptıysa yaptı, Molla Celaleddin’i bizden ayırdı. Emret yine bize katılsın.” Sözlerinin sultan tarafından kale alınmadığını gören bilginler, bir Perşembe günü Konya’dan çıkıp,

⁴⁶² Köksal, *a.g.m.*, s. 88.

⁴⁶³ Kartal, *a.g.m.*, ss. 656-657.

Arabistan'a doru yola koyulurlar. Ertesi gün Konya'da hiç bir yerde ezan okunmaz. Sultan olayı Sadreddin Konevî'ye bildirip, bir çare bulmasını ister. Sadreddin, sultanın isteği üzerine nakîbini Denizli'ye gönderir: "katırıma bin, Denizli'de bir bağcı var şu şekilde, bizden selam söyle, Şeyh seni çağırıyor de, ikiniz de katıra binip hemen gelin." Katır kırk adımda Denizli'ye varır. Nakîp Ahi Evren'le birlikte Konya'ya döner. Sadreddin cumanın vakti geçmeden bilginleri şehre çevir der. Ahi Evren şeyhin izniyle kalkıpuç adında Çarşamba Suyu'nun üst yanında bilginlere erişir ve bundan böyle gitmeye yol yok sizlere der. Bilginler sözünü dinlemezler. Ahi Evren ey yer tut bunları der. Yer bütün bilginlerin atlarını, develerini, katırlarını dizlerine kadar yutar. Bilginler aman diler, yer bizi salıversin döneriz derler. Ahi Evren'in emriyle yer salıverir, ancak bilginler yine gitmeye başlar. Bu olay üç kere tekrarlanır, nihayet bilginler dönmeye karar verirler ve dönerler. Cuma vakti geçmesin diye Ahi Evren gözlerinizi yumun der, yumarlar. Gözlerini açtıklarında Konya'nın içinde bulurlar kendilerini. Hepsini yerine varır, Cua kılınır.⁴⁶⁴

Başka bir menkıbe de ise Ahi Evren'in debbağlığı söz konusu olmuştur:

Ahi Evren Kayseri'de iken yedi renkte bir sahtiyan (sepilendikten sonra boyanıp cilalanmış deri.) boyardı. Bu, üstü örtülü bir kapta dururdu. Biri gelip deri istese besmeleyle elini atar, ne renkte ve kaç tane sahtiyan istiyorsa çıkarır verir, parasını alırdı. Kaç yüz sahtiyan istense verirdi. O zaman, zanaat ehlerinden, bir vergi almak âdetti. Gammazlar, Kayseri sancak beyine, burda büyük bir usta debbağ var, işçileri, çırakları çok; her gün dilediği kadar deri satıyor, ondan da vergi almak gerek derler. Kayseri beyi, birkaç adam gönderir, varın, o da şu kadar mal versin, yoktur derse bu şehre geleli işlediği gönün vergisini alın diye talimat verir. Kullar tabakhaneye giderler, kapını kapalı olduğunu görürler. Kapıyı açıp içeriye bakarlar, tabakhanenin içi evrenle (ejderha ile) dopdulu! Hepsinin gözleri külhan alevi gibi parlamada, ağızlarını açıp kendilerine karşı kükremekte. Akılları başlarından gider, kaçarak Bey'e gelip gördüklerini haber verirler. Bu olaydan sonra Ahi Evren Kırşehir'e yerleşir ve sık sık Hacı Bektaşla görüşmeye başlar.⁴⁶⁵ Bu menkıbeyi Evliya Çelebi de anlatmıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ *Vilayetname*, ss. 49-51.

⁴⁶⁵ *A.g.e.*, s. 51.

3.2. TARİHSEL AHİ EVREN

3.2.1. Yaşadığı Zaman Problemi

Ahi Evren'in hayatı hakkında en önemli problemlerden birisi yaşadığı zaman problemidir. Aşıkpaşazade (1400-1484) ve Taşköprüzade (1453-1529) onun Orhan Gazi döneminin (1324-1362) sufileri sırasında zikretmişlerdir.⁴⁶⁷ Ayrıca Farsça-Arapça şeceremelerden de Ahi Evren'in XIII. yy'ın sonları ve XIV. yy'ın başlarında yaşadığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸ Buna karşın Hacı Bektaş'ın menkıbelerini anlatan *Vilayetname*'de, keza *Menâkıb-I Ahi Evran-I Veli*'de ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde Selçuklu döneminde yaşadığı, Hacı Bektaş ve Baba İlyas gibi sufilerle ahbab olduğu yazılmaktadır.⁴⁶⁹ Bazı şeceremelerde ise 830/1426'da vefat ettiği yazılmaktadır.⁴⁷⁰ *Vilayetname* gibi menkıbevi eserler Ahi Evren'in XIII. yy'ın ortalarında yaşadığını ve Mevlana ve Hacı Bektaş gibi evliya ile çağdaş olduğunu zikrederken, icazetnameler gibi tarihî vesikalar ve Aşıkpaşazade gibi tarihçiler onun XIV. yy'da (Orhan Gazi döneminde) yaşadığını göstermektedirler. XIII. yy'dan haber veren ve elimize ulaşabilen eserlerin hiç birinde Ahi Evren hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mamafih, Ahi Evren'in XIV. yy'da Orhan Bey zamanında yaşadığına inanmak daha isâbetli gözükmektedir. A. Gölpınarlı'nın da vardığı bu tespiti şimdiye kadar Türkiye'de yapılan Ahilik araştırmalarında değinilmeyen bir belge de onaylamaktadır.

---

⁴⁶⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 1, ss. 594-595.

⁴⁶⁷ Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, ss. 199-200; Taşköprüzade, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁶⁸ Bkz. Kaynaklar ve araştırmalar kısmı, 2.8. no'lu açıklamalara.

⁴⁶⁹ *Vilayetname*, s. 50; Altınok, "Yeni Vesikalar Işığında...", s. 67; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.1, ss. 594-595.

⁴⁷⁰ Köksal ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 107.

Hafız Hüseyin Kerbelayî (İbn Kerbelayî), XVI. yy'da Tebriz şehrinde bulunan mezarları kayda geçirmek amacıyla yazdığı *Ravzatü'l-Cinan ve Cennatü'l-Cenan*'da şöyle yazmıştır:

“Ve keza Nasriyye bağının arkasında kuzey tarafta Pir-i Rumî adı ile meşhur olan bir türbe var, girişinde taştan bir dergâh vardır ki Hâce Abdullah Seyrafi⁴⁷¹ şu ibareyi yazmıştır: “Şu mübarek binayı büyük sahip, mürüvvet erbabının sultanı, İran'ın iftiharî, **Nâsirü'd-Devle ve'd-Din Ahi Evran** azze nasruhu 746 senesi Rabi'ül-evvel ayının başlarında⁴⁷² emretti.” Malum değildir ki, bu Pir-i Rumî mezkur Ahi Evran'dır yahut Ahi Evran bu türbeyi Pir-i Rumî vasıtasıyla/için yaptırmıştır, debbağlar kendi silsilelerini Ahi Evran'a ulaştırırlar, güya kemer-beste birisiymiş, Allah daha iyi bilendir.”⁴⁷³

“Azze nasruhu” (*onun yardımı aziz olsun*) ibaresinden Ahi Evren'in 746/1345 tarihinde henüz yaşıyor olması ortaya çıkmaktadır. “sahib” kelimesinden ise muhtemelen devlet görevlisi olabileceği anlaşılmaktadır.

Bu vesika Aşıkpaşazade, Taşköprüzade ve Farsça-Arapça icazetnamelerin Ahi Evren'in XIV. yy'da yaşadığı yönündeki verileri teyit etmektedir. Hemen şunu da hatırlatalım ki, Mübarek Galib, Ankara mezar taşlarından bahsederken, XIV. yy'da (74? yılının Recep ayının başlarında) ölmüş Şeyh Evren adlı bir zatın mezar taşını da zikreder.⁴⁷⁴ Acaba bu zat, Nâsireddin Ahi Evren midir?

Ahi Evren'in 93 yıl yaşadığı bilgisini doğru sayarsak⁴⁷⁵ ve 1350'lerde de vefat ettiğini düşünürsek, onun 1260'larda doğduğunu varsayabiliriz.

⁴⁷¹ Abdullah b. Mahmud Serrafi Tebrizî, 14. yy'ın ünlü hattatlarından. 14. yy'ın ortalarında vefat etmiştir. Etraflı bilgi için bkz. İbn Kerbelayî, *a.g.e.*, C. 1, ss. 369-370; Necib Mayil Herevî, “Risale-i Adab-ı Hatt-ı Abdullah Seyraf-i Tebrizi”, *Vakf, Miras-ı Cavidan*, S. 4, Tahran 1372, ss. 128-136.

⁴⁷² Temmuz 1345.

⁴⁷³ و همچنین در عقب باغ نصریه بجانب شمال مقبره ایست مشهور به پیر رومی، در درآمد آن درگاهی است از سنگ، خواجه عبدالله صیرفی نوشته این عبارت را «امر هذا عماره المبارک صاحب الاعظم، سلطان ارباب المروه، افتخار ایران، ناصرالدوله و الدین، اخی اوران عز نصره فی تاریخه غره ربیع الاول سنه ست و اربعین و سبعمانه». معلوم نیست که این پیر رومی همین اخی اوران است یا مشارالیه این بقعه را بواسطه پیر رومی بنا کرده، دباغان سلسله خود را باخی اوران درست می دارند گویا مرد میان بسته بوده، والله اعلم»

İbn Kerbelayî, *a.g.e.*, C. 1, s. 527.

⁴⁷⁴ Mübarek Galib, *Ankara, Birinci Kısım, Umumî Bir Nazar, Kabristanlar, Mescidler, Camiler*, İstanbul 1341, s. 20. Ayrıca bkz. Risalenin ekler kısmına.

⁴⁷⁵ Toksan üç yıl dünyede oldu tamâm

İbn Kerbelayî'den aktardığımız belge sayesinde Ahi Evren'in adı ve künyesi de tam olarak netlik kazanmaktadır: Ahi Evren diye tanınan şahsiyetin gerçek isminin "Evren (Evrân)", künyesinin "Nâsîreddin" (ناصرالدين) ve lakabının "Ahi" olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazı belgelerde "Nâsîreddin" kelimesi "Nasreddin" (نصرالدين) kelimesine dönüşmüştür. Şunu da söyleyelim ki, hiçbir belgede "Nasîreddin" (نصيرالدين) ifadesi geçmemektedir.

"Mahmud" ismi de, C. Hakkı Tarım'ın da söylediği gibi sonralar Ahi Evren ismine eklenmiştir. Zira bu isim daha yakın dönemlerde yazılan ve yanlış bilgiler ihtiva eden belgelerde geçmektedir. Mahmud adının Ahi Evren'e izafe edilmesi, belki XV. yy'da yaşamış ve Ahi Sinan'ın şeyhi olmuş Ahi Mahmud'un adının Ahi Evren'le karışmasından kaynaklanmaktadır. Bunu da unutmayalım ki bir belgede Ahi Evren'in şeyhinin adı Mahmud Ahi olarak geçmektedir.

Bazı araştırmalarda Ahi Evren'in 566/1177'de doğup, 659/1261'de vefat ettiği ileri sürülmüştür.⁴⁷⁶ Aslında doğum tarihi, 659/1261 olan ölüm tarihi göz önünde bulundurularak ve 93 yıl yaşadığı varsayılarak ortaya konulmuştur. Ancak yukarıda da gördüğümüz gibi Ahi Evren bu tarihte belki doğmamıştır bile. İddiaya göre Ahi Evren, Moğollara karşı Kırşehir'de isyan başlatmış ve sonunda Moğol asıllı ve Mevlana'nın müridi Nureddin Caca tarafından isyan yatıştırılmış ve Ahi Evren beraberindekilerle birlikte katledilmiştir.⁴⁷⁷

Bu iddia Aksarayî'nin anlattıklarına dayandırmaktadır: "Kırşehir Emirliği Nuru'd-din Caca'ya verildi. Orduyla onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi.onu kaleden söküp attılar. Hariciler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı Kâmilin öldürüldüler."⁴⁷⁸ Burada adı zikredilmeyen ve "O" diye anlatılan şahıs M. Bayram'a göre IV. Rükneddin

---

Ne helâl öginde geçdi ne harâm (*Kerâmat-ı Ahi Evran*, 16. beyit)

Bkz. Kartal, "eramat-ı Ahi Evran...", s. 661. Ayrıca bkz. Köksal, *a.g.e.*, s. 5.

⁴⁷⁶ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 174.

⁴⁷⁷ Bayram, *Ahi Evren...*, s. 57; Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 107.

⁴⁷⁸ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 172; *Müsameretü'l-Ahbar*'da bu pasaj geçmektedir, ancak Haricilerin Türkmenler olduğuna dair bir işaret yoktur (bkz. Aksarayî, *a.g.e.*, s. 75), tam tersine Cahen'e göre bu isyanda Türkmenlerin desteği söz konusu değildi. Bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih vakfı Yurt yay., Ankara 2011, s. 261.

Kılıçarslan'ın kardeşi II. İzzeddin Keykavus'u yenerek tek başına sultan olduğu sırada Kırşehir'de isyan eden Ahi Evren'dir. Oysa, tam üç satır öncesinde öncesinde bu "O"nun kim olduğunu Aksarayî yazmıştır: Emir-i Ahur Esed.⁴⁷⁹

Aksarayî, Emir-i Ahur Esed'in Aksaray'da Sâlîme kalesine kapanıp, isyan ettiğini, isyanın altı ay sürdüğünü, Kırşehir'in yeni valisi Nureddin Caca'nın kaleyi kuşatarak Esed ve etrafındakileri öldürdüğünü yazar:

اسد امیر آخر در قلعه سالمه در آمد و در جوانب آقسرا و ولایت فتنه و شورش انگیخت و با مدت شش ماه تمام مفسدت او قایم گشت، امارت قیرشهر به نورالدین جاجا تفویض فرمودند. با لشکر بر سر او آمد و مدتی محاصرت نمودند و او را از قلعه قلع کردند و خوارج که متابعت او نموده بودند علی حده به قتل رفتند⁴⁸⁰

Rükneddin'in 14 Ramazan 659/13 Ağustos 1261'de Konya'yı ele geçirdiğini dikkate alırsak⁴⁸¹, Esed'in ölümünün bu tarihten sonra, muhtemelen 660'ın başlarında gerçekleştiği düşünülebilir.⁴⁸²

Ahi Evren'in Nureddin Caca tarafından öldürüldüğüne inanan ve beraberinde Alaaddin Çelebi'nin de olduğunu düşünen Bayram, *Keramat-ı Ahi Evren*'de ve Sultan Veled'in *Divan*'ında bulunan iki beyitten yola çıkarak, bu tarihi tespit etmiştir.⁴⁸³ Söz konusu beyitler şöyledir:

Ay dutuldu yahtusını virmedi
Kimsene yılduz ışığın görmedi⁴⁸⁴

در سوگ علاء ماه سیه چادر کرد
خورشید و سپهر خاک ره بر سر کرد⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁸⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, ss. 74-75.

⁴⁸¹ Anonim, *Tarih-i Al-ı Selçuk der Anadolu*, haz. Nadire Celali, Miras-ı Mektub, Tahran 1377, s. 99; cahen, *a.g.e.*, s. 260.

⁴⁸² Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 538-539.

⁴⁸³ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 174.

⁴⁸⁴ Kartal, "Keramat-ı ...", s. 663 (46. beyit).

⁴⁸⁵ Alaaddin'in yasıyla ay karaya büründü, güneş ve gökyüzü yollardaki toprağı başlarına serptiler. Bkz. Sultan veled, *a.g.e.*, s. 573.

Edebiyatta bu gibi benzetme ve mersiyeler çok yaygın olmasına rağmen, Bayram ayın gerçekten o gece tutulduğuna inanmış ve Ahi Evren'in hayatta olmadığından emin olduğu 660/1262 yılını dikkate alarak⁴⁸⁶ bu tarihten önce gerçekleşen ay tutulmalarını araştırmış ve 1 Nisan 1261 (27 R.evvel 659) tarihini tespit etmiştir.⁴⁸⁷ Bayram, tespit ettiği tarihin tarihî gerçekliklerle örtüşmediğini görünce de, Rükneddin Kılıçarslan'ın kardeşini tahttan indirme çabaları ve Anadolu'yu eli geçirmesi olayının 659 değil, 658/1260'da gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Oysa yukarıda da gördüğümüz gibi tarihî kaynaklar bunu teyit etmiyor. Bayram, bu doğrultuda, Alaaddin Çelebi'nin mezar taşı üzerindeki "660 yılının Şevval ayının son günleri" (Eylül 1262'nin ortaları) tarihini de şu şekilde yorumlamıştır: "Şüphesiz bu tarih Alaaddin Çelebi'nin gün ve ay olarak ölüm tarihi değil, cenazesinin Kırşehir'den Konya'ya getirilip toprağa verildiği tarihtir. Öyle görünüyor ki, Emir Nureddin Caca Kırşehir'deki isyanı bastırdıktan altı ay kadar sonra Konya'ya gelmiş ve beraberinde A. Çelebi'nin de cenazesini Konya'ya getirmiştir."⁴⁸⁸ Mezar taşına kaydedilen tarih, cenazenin Konya'ya getirildiği tarih olsaydı, muhakkak orada bu husus da zikredilirdi. Bayram'ın yaptığı bu yorumun tutarlı olmadığı aşıkardır. Şems'in ölümünde Alaaddin Çelebi'nin parmağı olduğunu söyleyen Eflaki, onun "Teb-i muhrika" (muhrika ateşi) ve "tuhaf bir hastalık" yüzünden öldüğünü ve Mevlana'nın kızgın olduğu için oğlunun cenazesinde bulunmadığını yazmaktadır. Eflaki'nin anlattıklarından Alaaddin'in Konya veya civarında bir yerde öldüğü anlaşılmaktadır.⁴⁸⁹

3.2.2. Yaşadığı Mekan Problemi

Ahi Evren'in hayatı hakkında karşılaştığımız diğer bir problem ise onun aslen nereli olduğu, nerede doğup büyüdüğü, hangi şehirlerde ikamet ettiği ve nihayet nerede vefat ettiği meselesidir. Âli (1541-1600) Ahi Evren'in Acem olması gerektiğini kaydetmiştir:

⁴⁸⁶ *Menahiv-i Seyfi* yazarının hayatta olmadığı tarihtir. Bayram'a göre *Menahic*'in yazarı Ahi Evren'dir.

⁴⁸⁷ Aslında 1 Nisan 1261= 28 R.ahir 1261.

⁴⁸⁸ Bayram, *a.g.e.*, s. 187.

⁴⁸⁹ Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 686.

Nesebi gerçi oldu nâ-malum
Acem olmak gerek o fahr-ı Rum⁴⁹⁰

Menâkıb-ı Ahi Evran-I Veli ise soyunun Turfan ve mensup olduğu kentin de Hoy olduğunu söylemektedir.⁴⁹¹ Hayırsever birisi olarak Tebriz’de bir bina yaptırması da onun Acem diyarı ile olan ilişkisine dair bir işaret sayılabilir. Ayrıca Seydi Reis’in *Miratu’l-Memâlik*’te 964/1557 tarihinde Sultaniye yakınlarında Ebher Kasabasında Pir “Hasan b. Ahi Evran” türbesini ziyaret etmesi kaydı da bu doğrultuda değerlendirilmelidir.⁴⁹²

Bazı araştırmalar Ahi Evren’e izafe edilen bir eserin müellifinin adından hareketle Ahi Evren’in Hoylu olduğunu, keza adının da tam ne olduğunu ortaya konmaktadır.⁴⁹³ Mezkur eser *Menâhicü’s-Seyfiye (Menâhic-i Seyfi)*’dir ki 10 Receb 660’da (31 Mayıs 1262) Konyalı Ali b. Süleyman b. Yunus tarafından istinsah edilmiş olan bir mecmuada bulunmaktadır. *Metâliü’l-İman* ve *Tebşıra* adlı diğer iki eserinde bulunduğu bu mecmuanın ilk sayfasında şu kayıt bulunmaktadır:

كتاب المناهج السيفيه تاليف الشيخ الامام العالم العامل المحقق المتورع سيد المشايخ و الابدال نصير المله
و الدين ابوالحقايق محمود بن احمد الخويى قدس الله روحه و جعل فى اعلى عليين درجته بفضله و
كرمه و وسع جوده⁴⁹⁴

Menâhicü’s-Seyfiye (Menâhic-i Seyfi), Necib Mayil Herevî tarafından yukarıda adı geçen yazma esas alınarak “Muhammed b. Ahmed el-Cüveynî”nin eseri olarak yayımlanmıştır.⁴⁹⁵ Muhammed b. Ahmed Cüveynî, 13. yy’ın bilinen sufilerindedir. Yafî (ö. 768/1366), onun 658/1259 yılında vefat ettiğini ve Şeyh Abdullah el-Betaihî’den hırka aldığını kaydetmiştir.⁴⁹⁶ Masumali Şah da Yafî’nin sözlerini

⁴⁹⁰ Âli, a.g.e., s. 23b.

⁴⁹¹ Altınok, a.g.m. s. 64.

⁴⁹² Seydi Reis, *Miratu’l-Memâlik*, haz. Ahmed Cevdet, Akdem matbaası, İstanbul 1313, s. 92.

⁴⁹³ Bayram, *Ahi Evren...*, s. 74.

⁴⁹⁴ Bkz. ekler kısmına

⁴⁹⁵ Muhammed b. Ahmed el-Cüveynî, *Menâhicü’s-Seyfiye*, Necib Mayil Herevî, Mevla yay., Tahran 1363.

⁴⁹⁶ و فيها (658) توفى الشيخ الفقيه الامام الحافظ محمد بن احمد الجوينى، لبس الخرقه من الشيخ عبدالله البطائحي، عن الشيخ عبدالقادر، و رثاه الشيخ عبدالله الجوينى، و كان عالماً زاهداً خاشعاً قانتاً، عظيم الهيئه، مليح الصوره، حسن السميت و الوقار

aktarıırken, Cüveynî'nin Şeyh Salih Berberî'nin (ö. 710-716/1310-1316) çağdaşı olduğunu zikretmiştir.⁴⁹⁷

Yazarın adını hem Mayil Herevî ve hem Danişpejuh⁴⁹⁸, “Muhammed” olarak okumuşlar. Biz söz konusu kaydı usta hattat Avni Nakkaşoğlu hocaya da gösterdik, “Mahmud” olduğunu ifade etti. Ayrıca yazarın lakabının “Cüveynî” (جوینى) mi “Huveynî” (خوينى) mi olduğunu, eski yazılarda noktaların pek konulmadığı veya zamanla silindiği yüzünden, tam belirleme şansına sahip değiliz, ancak kelimenin “Hoyî” (خويى) okunma ihtimali çok zayıftır, zira kelimenin son kısmının “نى” olduğu net bir şekilde görünmektedir.⁴⁹⁹

Dolayısıyla *Menâhic*'in yazarının Hoylu olduğunu söylemek zordur. Kaldı ki burada açık bir şekilde “Nasîreddn” (نصيرالدين) yazılmaktadır. Künyesi Nâsîreddin (ناصرالدين) olan Ahi Evren'le bu kişinin aynı kişiler olduğunu söylemek imkansızdır. Bu yüzden Ahi Evren'in adının Mahmud, babasının da adının Ahmed olduğunu söylemek yanlıştır.

M. Bayram *Menâhic-i Seyfî* ile aynı mecmuada bulunan diğer iki eserin yazarlarının aynı kişiler olduğunu savunmaktadır, şöyle ki: O, Konya Yusufâğa Kütüphanesinde *Metâliü'l-İman*⁵⁰⁰ adlı Farsça bir eser bulur⁵⁰¹ Yazmanın kapak sayfasında şöyle bir kayıt bulunmaktadır:

Abdullah b. Esad el-Yafîû, *Mir'atü'l-Canan ve İbretü'l-Yekzan*, haz. Halil el-Mansur, Daru'l-Kutubü'l-İlmiye, Beyrut 1997, C. 4, s. 114.

⁴⁹⁷ Muhammed Masum Şirazi (Masumali Şah), *Taraiku'l-Hakayık*, haz. Muhammed Cafer mahcub, Kitabhane-i Senaî, Tahran, C. 2, s. 659.

⁴⁹⁸ Muhammed Taki Danişpejuh, *Fihrist-i Mikrofîlmha-yı Kitabhane-i Merkezi-i Danişgah-ı Tahran*, Tahran 1348, C. 1, s. 497.

⁴⁹⁹ Cüveyn, Horasan coğrafyasında bulunan bir bölgenin adıdır. Tarihte Cüveynî lakaplı birçok alim, sufi ve devlet adamı vardır. Ayrıca İran, Irak ve Suriye'de “خوين” adlı birkaç köy bulunmaktadır.

⁵⁰⁰ *Metâliü'l-İman*'ı William Chittick, Sadreddin Konevî'nin eseri olarak ve 4 yazmadan yararlanarak yayımlamıştır. Bkz. Sadreddin Konevî, “*Metâliü'l-İman*”, haz. William Chittick, *Cavidan-hured (Neşriye-i Encümen-i Şaheniahi-i Felsefe-i İran)*, Y. 4, S. 1, Tahran 2537, ss. 57-80.

Chittick yazdığı önsözde, Stephane Ruspoli'nin Konevî hakkında hazırladığı doktora tezi olan *La Clef du Monde Suprasensible*'de (Paris, Sorbonne, V section, 1975, p. 19) bu eserin Konevî'ye ait olduğu sonucuna vardığını yazmaktadır. Bkz. S. 59, dp. 1.

کتاب مطالع ایمان از تصنیف سید المحققین شیخ ناصر المله و الدین از مریدان شیخ المشایخ قطب الاوتاد اوحد المله و الدین رضی الله عنهما کتب فی التاریخ الاول شهر المبارک رمضان فی سنه ثلث و سبعین و ستمائه⁵⁰²

Bayram, bu kayıttan hareketle eserin yazarının Şeyh Evhadeddin Kirmanî'nin müritlerinden Şeyh Nâsireddin olduğu, ayrıca 1 Ramazan 673 (28 Şubat 1275) tarihinde her ikisinin de hayatta olmadığı sonucuna varır.

Kaydı dikkatle incelediğimizde “Şeyh Nâsıru'l-Milleti ve'd-Din” (شیخ ناصر المله و الدین) değil de, “Şeyhunâ Sadru'l-Milleti ve'd-Din” (شیخنا صدر المله و الدین) okunması daha tercihe şayandır.⁵⁰³ Dikkat edilirse alt satırda müstensih, şeyh ve meşayih kelimelerinde “h خ” harfini belirgin bir şekilde yazmıştır. Ayrıca her ne kadar metinde Kirmanî lakabı geçmese de, “Şeyhu'l-Meşayih Kutbu'l-Evtad Evhadü'l-Milleti ve'd-Din” dediğinde ünlü mutasavvıf Evhadeddin Kirmanî'yi (ö. 635/1238) kasteddiği aşikardır. Sadreddin Konevî'nin Evhadeddin'in müridi olduğu bilinen bir husustu.⁵⁰⁴

Keza kaydın düşürüldüğü tarihte, Sadreddin Konevî hayatta değildi. Feridun Nafiz Uzluk, ölüm tarihini 16 Muharrem 673/22 Temmuz 1274 kaydetmiştir.⁵⁰⁵ Aksarayî de Mevlana'nın ölümünden (5 C.ahir 672(17 Aralık 1273) sekiz ay sonra Sadreddin'in ölümünün gerçekleştiğini kaydeder⁵⁰⁶ ki yukarıdaki tarihi tasdik etmektedir. Dolayısıyla nüshanın istinsahı, Konevî'nin ölümünden yaklaşık 8 ay sonra gerçekleşmiştir.

M. Bayram araştırmalarının devamında ise “Nâsireddin”in kim olabileceğinin peşine düşer. *Metâliü'l-İman*'ın Türkiye kütüphanelerinde 5 ve İran kütüphanelerinde 2 nüshasının bulunduğunu tespit eder, ancak tespit ettiği nüshalarda, eserin farklı kişilere

⁵⁰¹ No. 4866.

⁵⁰² Bkz. ekler kısmına

⁵⁰³ Hayri Kaplan da aynı görüştedir, bkz. Hayri kaplan, “Tarihsel hayatı ve Görüşleri Bağlamında Ahi Evran'ın Yaz(ma)dığı Kitaplar ve Söyle(me)diği Sözler”, 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, s. 78.

⁵⁰⁴ Bu konuda bkz. *Menakıb-ı Evhadeddin Hâmid Kirmanî*, ss. 85-87; İbn Kerbelayı, *a.g.e.*, C. 1, s. 68; Mostafavi, *a.g.e.*, ss. 238, 240.

⁵⁰⁵ Bediüzzaman Firuzanfer, *Mevlana Celaleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Konyan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yay., Konya 2005, s. 243.

⁵⁰⁶ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, haz. Osman Turan, TTK yay., Ankara 1999, s. 119.

mal edildiğini görür ve asıl yazarı kimdir diye araştırmaya başlar. Bayram, eserin en eski iki nüshasının *Tebşiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî* adlı eserle bir arada, bir cilt içinde bulunduğunu tespit eder ve metin karşılaştırması sonucu her iki eserin de aynı müellife ait olduğu kanaatine varır. Dolayısıyla Tebsıra'nın kimin eseri olduğunu araştırmaya başlar ve 32 nüshasını tespit eder. Ancak eser başta Sadreddin Konevî olmak üzere farklı farklı yazmalarda farklı kişilere nispet edilmektedir.

Katip Çelebi, *Tebşiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî* adlı Farsça eseri Şeyh Sadreddin Knevî'ye nispet ettikten sonra bu eserin bazı nüshalarının sırtında Şeyh Nâsireddin el-Muhaddis'e ait olduğu yazılmaktadır şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁵⁰⁷ Bayram'a göre bu kayıt Nâsireddin'in kim olduğuna ışık tutmasa da *Tebşıra*'nın Sadreddin Konevî'ye ait olmayıp, Şeyh Nâsireddin'in eseri olduğunu kuvvetlendirmekteydi.⁵⁰⁸

M. Bayram *Tebşıra*'nın Sadreddin Konevî'ye mal edilmişinin ilk olarak 830/1427 istinsah tarihli nüshada görüldüğünü söylemektedir.⁵⁰⁹ Ancak bu yanlış bir tespittir. Zira Şemseddin İbrahim Eberkuhî, 711-714/1311-1314 yılları arasında kaleme aldığı *Mecmau'l-Bahreyn* adlı eserinde, Sadreddin Konevî'nin ölümünden yaklaşık 40 yıl sonra Sadreddin Rumî'nin *Tebşiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî*'sinden birkaç cümle aktarmıştır ki bugün elimize ulaşan *Tebşıra*'da da mevcuttur.⁵¹⁰ Seyyid Muhammed Nurbahş (ö. 869/1464) de *Silsiletü'l-Evliya*'da *Tebşıra ve Metâliü'l-İman*

⁵⁰⁷ رساله فارسيه في اصول المعارف و قواعد طور الولاية للشيخ صدرالدين محمد ابن اسحاق القنوي المتوفى سنة ثلاث و سبعين و ستمائه رتب على مقدمه و ثلاثه مصابيح و خاتمه و في ظهر بعض النسخ انه للشيخ ناصرالدين المحدث

Katib Çelebi (Hacı Halife), *Keşfu'z-Zunun an Esamiye'l-Kütüb ve'l-Fünun*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1982, C. 1, ss. 337-338.

⁵⁰⁸ Bayram, *Ahi Evren...*, s. 48.

⁵⁰⁹ Byaram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 45.

⁵¹⁰ Şemseddin İbrahim Eberkuhî, *Mecmau'l-Bahreyn*, haz. Necib Mayi Herevi, Tahran 1364, s. 327.

ای نفس چون سیاققت سخن به اینجا رسید و روح شیخ الاسلام صدرالدين رومی قدس سره حاضر وقت بود گفت این بحث را از تبصره المبتدی و تذکره المنتهی بنویس تا هم احیاء مراسم اصفیا کرده باشی و هم ابقاء مآثر اولیا؛ عزت اشارت او را می نویسم که : نه هر که به اصطلاح علما و حکما متکلم باشد عالم و حکیم بود و نه هر که در زهد و عبادت مرتاض باشد به جلال و جمال ازل بینا بود و به ظاهر و باطن وجود مطلع.

Krş. Sadreddin Konevî, "Tebşiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî", haz. Necefkuli Habibi, *Maarif (Neşriye-i Merkez-i Neşri Danişgahi)*, S. 1, Tahran 1364, s. 84.

fi'l-Hakayik'ın Sadreddin Konevî'ye ait olduğunu yazmaktadır.⁵¹¹ Camî de (ö. 898/1492) *Nakdü'n-Nusus fi Şerhi Nakşü'l-Fusus* adlı eserinde Sadreddin Konevî'nin *Tebşiratü'l-Mübtedi*'sine 4 kere işarette bulunup, bazı cümleler aktarmıştır.⁵¹² İbn Kerbelayî de Şeyh Sadreddin Muhammed Konevî'nin *Tebşiratü'l-Mübtedi*'sinden bir hikaye nakletmiştir.⁵¹³ Bu itibarla bugün elimizde bulunan *Tebşira* adlı eserin Sadreddin Konevî'ye aidiyetinde herhangi bir kuşkuya mahal yoktur.⁵¹⁴

Ahi Evren'in Anadolu'nun hangi şehirlerinde yaşadığına dair tarihî kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine menkıbevî kaynaklar onun Kayseri, Denizli, Konya, Açe ve nihayet Kırşehir'de bulunduğunu ve bu sonuncusunda vefat ettiğini yazmaktadırlar.⁵¹⁵ Horasan ve Herat'ta bulunduğuna dair yanlış iddialara sonraki kısımda değineceğiz. Mezarı ve zaviyesi Kırşehir'de bulunmaktadır.⁵¹⁶

3.2.3. Çevresi Problemi

Ahi Evren'in yaşadığı zaman ve mekan problemi gibi çevresi ve görüştüğü kişiler meselesi de hayatının önemli problemlerin sayılmaktadır. Kaynaklarda ve modern araştırmalarda münasebette olduğu birçok kişiden bahsedilmektedir, ancak yaşadığı

⁵¹¹ İbn Kerbelayı, *a.g.e.*, açıklamalar kısmı, C. 2, S. 606.

⁵¹² Camî, *Nakdü'n-Nusus fi Şerhi Nakşü'l-Fusu*, haz. William Chittick, Vizaret-i Ferheng yay., Tahran 1370, s. 60, 280. Örneğin şu cümleyi aktarmıştır:

حیرت بر دو گونه است: حیرت نظر است و حیرت اولوالابصار

Krş. Konevî, *Tebşira...*, s. 78.

⁵¹³ İbn Kerbelayı, *a.g.e.*, C. 1, s. 342. Krş. Konevî, *a.g.e.*, s. 107.

⁵¹⁴ *Tebşira* Türkçeye de çevrilmiştir: Sadreddin Konevî, *Marifet Yolcusuna Kılavuz*, çev. Ahmed Remzi Akyürek, haz. Ekrem Demirli, İz yayıncılık, İstanbul 2013; Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, çev. Mikail Bayram, Diyanet vakfi yay., Ankara 1995.

⁵¹⁵ Vilayetname, ss. 50-54 ; Âli, *a.g.e.*, ss. 22b-23b; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 1, ss. 594-595; Altınok, "Yeni Vesikalar...", ss. 63-77; Köksal, *a.g.m.*, ss. 93-94.

⁵¹⁶ M. Yılmaz Önge, "Ahi Evran Zaviyesi", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1998, ss. 530-531.

zaman dilimini dikkate alırsa bunların çoğunun menâkıp türünden bilgiler veyahut hatalı tespitlerden kaynaklandığını görebiliriz.

Vilayetname'de ve ondan yararlanan *Künhü'l-Ahbar*'da Ahi Evren'le Hacı Bektaş'ın (ö. 669/1271) sık sık görüştüğü söylenmektedir. Ama en erken 1260'larda doğan Ahi Evren'le Hacı Bektaş'ın dostluğu pek söz konusu olamaz, olsa olsa Ahi Evren, Hacı Bektaş'ın öğrencisi veya delikanlılık yıllarında ziyaretine varmış birisi gibi düşünülebilir. Ayrıca önce de zikrettiğimiz gibi *Vilayetname*'de Ahi Evren'den naklen "Kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkardır" şeklinde aktarılan söz, bizi *Vilayetname*'nin yazıldığı XV. yy'da Ahi Evren-Hacı Bektaş dostluğu Ahileri Bektaşilik tarikatına daha kolay bir şekilde cezbetmek amacıyla uydurulmuştur tahminine de götürebilir.

Menâkıb-ı Ahi Evran-ı Veli' de ise Ahi Evren'in Babaî isyanının liderleri o cümleden Baba İlyas ve Baba İshak'la ahabap olduğu ileri sürülmektedir. Ahi Evren'in isyanın gerçekleştiği tarihte (637/1240) henüz doğmadığını dikkate alırsak bu bilgilerin yüzyıllar sonra bazı tasavvufî çevrelerce uydurulduğunu düşünmek pek mantıklı görünür. Yine aynı kaynakta Ahi Evren'in Şeyh Edebalı ile de yakın dostluğu olduğu yazılmaktadır. Bu mesele tarihen mümkün görünse de, diğer tarihî kaynaklarca desteklenmediği müddetçe pek güvenilir bir bilgi sayılmamalıdır.

Ahi Evren'in Ahi Ahmed adlı birisinden fütüvvet icazeti aldığı, belgelerden anlaşılmaktadır. Ahi Ahmed'in ise Ahi Kayser'den icazet aldığını aynı kaynaklar kaydetmişlerdir. Ahi Kayser ve Ahi Ahd'in Mevlevî kaynaklarda, keza *Anonim Selçukname*'de haklarında bilgi verilen Ahi Kayser ve Ahi Ahmed oldukları anlaşılmaktadır.⁵¹⁷

Vilayetname'de ve oradan naklen *Künhü'l-Ahbar*'da Ahi Evren'le Mevlana ve Şems-i Tebrizî'nin görüştüğüne dair menkıbe anlatılmaktadır. Ama Hacı Bektaş ve Ahi Evren ilişkisi hakkında söylediğimiz gibi, Ahi Evren ve Mevlana'nın görüşmesi olsa olsa Ahi Evren'in delikanlılık çağlarında gerçekleşmiştir. 1245/1247'de öldürülen veyahut kaybolan Şems ile Ahi Evren'in buluşması tarihen imkansız görünmektedir. Zaten şeceremelerden de anlaşıldığı gibi Ahi Evren, Mevlana'nın yakın müridi olan Ahi

⁵¹⁷ Bkz. Kaynaklar ve Araştırmalar kısmına, 2.8. no'lu bölüm.

Kayser'in öğrencisi Ahi Ahmed'den izin almış, şed kuşanmıştır. Ama bu tarihî bilgilere ragmen son araştırmalarda Ahi Evren ile Mevlana'nın çağdaş olduğu, aralarında amansız bir mücadelenin cereyan ettiği, hatta Şems-i Tebrizî'nin bu mücadelede canından olduğu ileri sürülmüştür.

Bu iddia Eflaki'nin *Menakıbu'l-Arifin*'inde hakkında bilgi verilen ve Mevlana ile sürekli anlaşmazlık ve muhalefet içinde olan Şeyh Nâsîreddin adlı birisinin Nâsîreddin Ahi Evren ile aynı kişi olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Oysa Ahi Evren'in bu dönemde muhtemelen çocuk yaşlarında olduğunu yukarıda öğrenmiş olduk. Kaldı ki, Eflaki'nin zikrettiği Şeyh Nâsîreddin hakkında tespitler de pek isabetli değildir. Özellikle Mevlevî kaynaklarından faydalanarak Şeyh Nâsîreddin'in şahsiyetini aydınlatmaya çalışan M. Bayram, birçok yerde yanlış görünmektedir. O, Mevlevî kaynaklarında bulunduğu Nâsîreddin, Nasîreddin, Nasreddin, Nusretüddin isimli herkesin tespit ettiği Nasîreddin ile aynı kişiler olduğunu söyler. Bayram'a göre bu şahsın adı *Menakıbu'l-Arifin*'de üç defa Şeyh Nâsîreddin, bir defa da Şeyh Nasîreddin şeklinde geçmiştir. İki hikayede de adı anılmaz, ancak Hanikah-ı Ziya şeyhi denilen şahıs işte Nasîreddindir. Mevlana da *Divan-ı Kebir*'de bu şeyhi Nasîreddin diye ismen, *Mektubat*'ında ise isim zikretmeden (Hanikah-ı Ziya şeyhi) hakaret ederek anmıştır. Şems-i Tebrizî'nin *Makalat*'ında da iki yerde Nasîr (نصير) olarak ondan bahsolunmuştur.⁵¹⁸

Eflaki eserinde Mevlana'nın muhaliflerinden olan Nâsîreddin adlı bir şeyhin, bütün ilimlerde Sadreddin Konevî ile rekabet ettiğini ve "Tebşıra" sahibi olduğunu kaydetmektedir. M. Bayram bu kayda istinaden *Metaliü'l-İman*, *Tebşıra* ve *Menahic*'in müellifinin işte bu şahıs olduğunu söyler. Devamında ise bu şahsı Ziya ve Lala hanikahlarının şeyhi olduğunu düşünür, bu iki tekkenin sultanın fermanı ile Hüsameddin Çelebi'ye verilmesi olayında Ahi Ahmed, Ahi Kayser, Ahi Çoban ve Ahi Muhammed gibi Konya'nın ileri gelen Ahilerinin karşı çıkmalarını delil göstererek mezkur Nâsîreddin'in Ahilerin şeyhi olduğu kanaatine varır. Ayrıca Mevlana'nın Baba Merendî, Evhadeddin Kirmanî ve Hacı Bektaş gibi Türkmen şeyhlere karşı düşmanca

⁵¹⁸ Bayram, *Ahi Evren...*, s. 50; Bayram, *Ahi Evren ve Mevlana...*, s. 46.

tutumundan hareketle, Şeyh Nâsireddin'in de şüphesiz bir Türkmen şeyhi olduğunu düşünür.⁵¹⁹

Anlaşılan şudur ki Nâsireddin, Şeyh Sadreddin Konevî ile rekabette olduğu için onun yazdığı her eserine karşı aynı adla bir eser yazmaya gayret gösteriyormuş. Ne yazık ki eserlerinden, özellikle yazdığı *Tebşıra*'dan herhangi bir nüsha, hatta Katip Çelebi'nin gördüğü nüshalar da dahil, elimize ulaşmamıştır. Elimize ulaşan *Tebşıra*'nın Sadreddin Konevî'ye ait olduğundan hiçbir şüphemiz yoktur. Zira daha önce de söylediğimiz gibi vefatından yaklaşık 40 yıl sonra Eberkuhî alıntı yaparak eserinde ondan bahsetmiştir.

M. Bayram, tezinin her yerinde olduğu gibi burada da iki farklı kelime olan Nâsireddin ve Nasîreddin arasında bir farklılık görmeden çok kolay bir şekilde Nasîreddin'in yazdığı *Menahic*'i Nâsireddin'e mal ediyor. Hatta o, yazısında Eflaki'nin bize tanıttığı Nâsireddin'den Nasîreddin olarak bahsediyor. Bu durumun bilimsel ahlak açısından ne kadar yanlış olduğu aşikardır.

Ziya ve Lala hanikahlarının şeyhinin Nâsireddin olduğuna dair herhangi bir bilginiz yoktur. Eflaki eserinde iki yerde Ziya hanikahı ve şeyhinden bahseder. Bir yerde⁵²⁰ onun “bevvai ve mütecebbir” (kibirli ve zalim) birisi olduğunu yazar ve herhangi bir rahatsızlığı olmadan günün birinde vefat ettiğini kaydeder. Üç gün sonra da Hüsameddin Çelebi söz konusu hanikahta şeyh olur. Eflaki ikinci hikayede yine mezkur şeyhe değinir: “Mevlana zamanında büyük bir şeyh vardı, iki hanikahta şeyhti, kazara o derviş dünyayı terketti.”⁵²¹ Hikayenin devamında bu iki hanikahın Ziya ve Lala olduğu anlaşılmaktadır. M. Bayram hangi gerekçeye dayanarak bu şeyhin Nâsireddin olduğunu yazar, malum değildir, muhtemelen her ikisinin de Mevlana ile muhalif/düşman oluşu, onu bu düşünceye/tespite götürmüştür. Herhalde bu tespitin ne kadar tutarsız olduğu malumdur. Elimizde kesin bir kanıt olmadan nasıl iki farklı kişiyi aynı şahıs olarak gösterebiliriz ki?! Kaldı ki, Eflaki söz konusu Nâsireddin'i iyi tanıyor, eserinde iki kere

⁵¹⁹ Bayram, *Ahi Evren...*, s. 51; Bayram, *Ahi Evren ve Mevlana...*, s. 47.,

⁵²⁰ Eflaki, *a.g.e.*, C. 1, s. 558.

⁵²¹ *A.g.e.*, C. 2, s. 754.

ondan bahsediyor ve hatta ölümünün nasıl gerçekleştiğini de anlatıyor.⁵²² Eğer bu iki şahıs aynı kişilerse, neden Eflaki bunu söylemez?

Şunu da hatırlatalım ki, her ne kadar Eflaki, Nâsıreddin hakkında hakaretamiz sözler/iftiralar söylese de, Ziya hanikahının şeyhi hakkında o kadar ağır konuşmamaktadır. Bu da Eflaki tarafından bu iki şahsın farklı kişiler olduğunu gösteren başka delildir.

Ziya hanikahının şeyhinin kim olduğuna dair elimizde bir ipucu var: Mevlana bir mektubunda Taceddin Mu'tez'den Ziyaeddin merhumdan kalan iki makamın Fahru'l-Meşayih'e verilmesini talep etmektedir.⁵²³ Burada Fahru'l-Meşayih'in Hüsameddin Çelebi, iki makamdan birisinin de Ziya hanikahı olduğuna kesin bir gözle bakılmaktadır.⁵²⁴ Zira Eflaki'de de bu konuda Taceddin Mu'tez'in inisiyatif sahibi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Mevlana 76. Mektubunda da Hüsameddin'i Fahru'l-Meşayih ünvanı ile anmıştır. Mevlana Fahreddin Ali Sahib Ata'ya yazdığı bu mektubunda Şeyh Sadreddin'den boşalan "mesken" in Hüsameddin Çelebi'ye verilmesini rica etmekte ve gerekçe olarak da Çelebi'nin maddi durumunun iyi olmadığını göstermektedir.⁵²⁵ Mevlana'nın "mesken" dediği yer herhalde geliri olan bir yer yani tekke/hanikah olmalıdır. Ayrıca Mevlana, Sadreddin için "damet bereketehü" (bereketi devamlı olsun) duasını kullanmış ki bu da onun yaşadığını ve sadece o mekandan intikal ettiğini göstermektedir. *Mektubat*'ı hazırlayan Sübhani, *Mektubat* ve *Menakıbu'l-Arifin*'deki bilgilerden hareketle Şeyh Sadreddin'in (ki Sadreddin Konevî'den başka birisidir) Ziya hanikahının şeyhi olduğunu düşünmektedir.⁵²⁶ Eflaki, Ziya hanikahının şeyhinin ölümünden sonra Hüsameddin Çelebi'nin oraya şeyh olarak

⁵²² مریدانش شیئی دارو دادند و از آن ننگی و تنگی رهانیدند. Müritleri bir gece ilaç verip, onu o rezalet ve darlıktan kurtardılar. Bkz. C. 1, s. 190.

⁵²³ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mektubat*, haz. Tefvik Sübhani, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran 1371, ss. 156-157 (75. Mektup).

⁵²⁴ A.g.e., açıklamalar kısmı, s. 256.

⁵²⁵ A.g.e., ss. 158-159.

⁵²⁶ A.g.e., açıklamalar kısmı, s. 270.

atandığını yazsa da, eserinin tarihî değil de, bir menkıbevî kaynak olduğunu düşünürsek, söz konusu hanikahın şeyhinin Sadreddin adlı birisi olduğunu varsayabiliriz.⁵²⁷

Ahilerin Hüsameddin'in şeyhliğine karşı çıktıkları konusunda da M. Bayram'ın yanıldığını, Eflaki'nin tam olarak ne demek istediğini anlamadığını söylemek zorundayız. Eflaki, söz konusu olayda, Hüsameddin'in şeyh olmasını istemeyen Ahi Ahmed'in muhalefetini anlatır ama aynı zamanda Ahi Türk ve Ahi Başara hanedanına mensup Ahi Kayser, Ahi Çoban ve Ahi Muhammed Seyyidvarî gibi itibarlı Ahilerin Ahi Ahmed'e karşı çıktıklarını ve Hüsameddin için kama ve kılıçlarını bile kullanmak istediklerini de yazar.⁵²⁸ Bu hikayede Ahilerin şeyhi kimmiş gibi bir soruya yanıt bulunacaksa eğer, mantıken Hüsameddin Çelebi ve dolayısıyla Mevlana daha ön sırada yer almalıdırlar. Eflaki aslında Ahi Ahmed'in Hüsameddin'e karşı çıkmasının sebebinin Ahinin kendi ağzından şu şekilde aktarmıştır: “Şu Hüsameddin bizimle aynı okulda okurdu, ben onun çocukluğunu gördüm. Şeyhimiz ve büyüğümüz olacak kadar bu azamet ve mertebeyi nerden buldu?”⁵²⁹

Bayram'ın Türkmen şeyhler hakkında söyledikleri ve tespitleri tamamen hayal ürünüdür. Bir kere o dönemde, bugünkü gibi milliyet meselesi pek önemli ve ayrıştırıcı bir unsur değildi. Ayrıca Mevlana kadar, Evhadeddin de saray ve iktidara yakındı. Diğer taraftan, Mevlana da Evhadeddin gibi Türkmen müritlere sahipti. Maalesef bazı araştırmacıların okuyucunun milliyetçi duygularına dokunarak tarihî olaylara yön verip hatalı tespitlerine taraftar kazanmak gibi girişimlerde bulduklarına zaman zaman şahit oluyoruz.

Mevlana'nın muhaliflerinden olan Nâsıreddin ile Ahi Evren'in aynı kişiler olduğu iddiası da çok zayıf ve tutarsız belgelere dayanmaktadır. M. Bayram *Menahic-i Seyfî*'de adı zikredilen ve eserin kendisine sunulan Emir Seyfeddin Tuğrul'u hiçbir delil göstermeden Kırşehir'in emiri olarak gösteriyor. Diğer taraftan Sadeddin Mesud adlı birisinin mektubunda adı geçen Seyfeddin ve Ahi Mahmud'un tertiple Kırşehir emiri ve

⁵²⁷ Mevlana, Celaleddin Karatay veya Müstevfi'ye yazdığı mktubunda Ziya hanikahının şeyhliğinin Hüsameddin'de olduğunu kaydederek, orada bazılarının onun hükmüne razı gelmediklerini söyleyip, defedilmelerini talep etmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 219 (126. mektup)

⁵²⁸ Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 755.

⁵²⁹ *A.g.e.*, C. 2, s. 1031.

Ahi Evren olduklarını iddia ediyor. Keza *Ravzatü'l-Küttab*'da adı geçen Emir Seyfeddin'i de yine Kırşehir emiri olarak görmek istiyor.⁵³⁰

Ravzatü'l-Küttab'da adı geçen emir Seyfeddin hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.⁵³¹ Sadeddin Mesud'un İmadeddin Zencanî'ye yazdığı mektubundaki Seyfeddin ise Bayram'ın iddiasının tersine, "emir" değil, bir alimdir, ülema zümresine mensuptur. O. Turan'ın açıklamalarına bakılırsa Seyfeddin ve Ahi Mahmud, M. Bayram'ın Ahi Evren'in ölüm tarihi olarak belirlediği 659 (1261)'den yıllar sonra yaşamakta imişler.⁵³²

Unutmayalım ki en eski kaynaklarda Ahi Evren'in adı Evren, lakabı ise Nâsireddin (ناصرالدين) olarak geçmektedir, Mahmud adı bir sonraki dönemlerde adına eklenmiştir.⁵³³

M. Bayram'ın bütün bu çabaları, Mevlana'nın mektuplarında adı geçen emir Seyfeddin ile Ahi Evren arasında bir bağ kurmaya yöneliktir. Mevlana oğlu Alaaddin'e yazdığı bir mektupta, Emir Seyfeddin ve adamlarına karşı Alaaddin'in kefaletini üstlendiğini yazmıştır.⁵³⁴ *Mektubat*'ı hazırlayan da bu emirin kimliğini belirleyememiştir, sadece *Fihî-mafih*'te adı geçen Seyfeddin Ferruh olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür.⁵³⁵

Her ne kadar M. Bayram, Alaaddin Çelebi'nin Şems'in ölümünden sonra Kırşehir'de ikamet ettiğini yazsa da⁵³⁶, Mevlana'nın oğluna yazdığı mektuplardan, onun Konya'nın etrafında bir bağda yaşadığı anlaşılmaktadır. Mevlana oğlundan şehir dışını bırakıp tez şehre dönmesini ve çocukları ve öğrencilerinin yanında bulunmasını talep etmektedir.⁵³⁷

⁵³⁰ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 53.

⁵³¹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK yay., Ankara 1988, s. 154.

⁵³² Turan, *a.g.e.*, ss. 162-164.

⁵³³ Bkz. Bir önceki bölüm

⁵³⁴ Mevlana, *Mektubat*, ss. 92-93 (24. Mektup).

⁵³⁵ *A.g.e.*, ss. 276-277.

⁵³⁶ Bu görüşü Eflaki'nin bir yerde Alaaddin Çelebi için Kırşehirli lakabını kullandığına dayandırmaktadır. Bkz. Eflaki, *a.g.e.*, C. 1, s. 448.

⁵³⁷ Mevlana, *Mektubat*, ss. 71, 92.

Eflaki'nin sadece bir yerde Alaaddin'i Kırşehirli olarak göstermesi, kuvvetli ihtimalle Alaaddin'in çocuklarının sonradan Kırşehir'e yerleşmelerinden kaynaklanmıştır.⁵³⁸

Bu doğrultuda Ahi Evren'in Şems-i Tebrizînin ölümündeki iddia edilen rolü de mesnetsizdir. Bayram'ın bu iddiasının kaynağı, *Menakübü'l-Arifin*'de geçen şu hikayedir:

“Vezir Nusretuddin (toprağı iyi olsun) hanikahını tamamladığında büyük bir posta oturtma töreni yaptı. Şehrin bilginleri, şeyhleri ve uluları orada toplanmıştı. Kur'ân okunduktan sonra semaya başlandı. Sema sırasında Vezir Nusretuddin'in eli ve eteği sık sık Mevlana Şems'e çarpıp, onu rahatsız ediyordu. Onda basiret sahiplerini gözetme yoktu. Mevlana son derecede kızdı ve Şems'in elini tutup semadan çıkardı. Ulular ne kadar yalvardılsa da Mevlana'nın bu hareketine engel olamadılar. Sema durduktan sonra Sultan'ın çavuşları derhal gelip hakaret ederek onu alıp götürdüler ve derhal şehit ettiler.

Erlerin sözünü dinlemeyip terbiyesizlik edersen
Kendini çelik kılıca vurmuş olursun.”⁵³⁹

Eflaki'nin ifadesi burada çok açık ve nettir. Nusretuddin, Şems-i Tebrizi'ye yaptığı saygısızlıktan dolayı Sultan'ın gazabına düşer olup öldürülüyor. Bayram hikayeyi çarpıtarak, burada Nusretuddin değil de, Şems'in öldürüldüğünü düşünmektedir.⁵⁴⁰ Hatta “başta A. Gölpınarlı olmak üzere, Şems'in katli meselesi üzerinde duranların, ya bu habere hiç rastlamadıkları, ya da itibar etmedikleri anlaşılmaktadır”⁵⁴¹ diyor.

Eflaki başka bir hikâyede Vezir Nasreddin'in hanikahından bahsetmektedir ki çok ihtimal yukarıdaki Vezir Nusretuddin'den başka birisi değildir. Bu ihtimal doğruysa, demek ki müstensih “س” harfini unutmuşlar ya da zamanla silinmiştir ki Arap alfabesinde normal bir şeydir. *Menakübü'l-Arifin*'in mütercimi bu ismin aslında “Nasreddin” olduğunu düşünüp çevirisinde kullansa da, Mevlana'nın mektuplarındaki kayıtlara istinaden “Nusretuddin” daha isabetli bir tercihtir, zira Mevlana, Pervane'ye

⁵³⁸ Bkz. Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 912.

⁵³⁹ Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 694; Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalıcı yayınevi, İstanbul 2006, s. 521. Yazıcı çeviride “Nusretuddin” (نصره الدين) yerine “Nasreddin” (نصرالدين), “Sultan'ın çavuşları (سرهنگان سلطان) yerinde de “Vezir nasreddin'in çavuşları” yazmıştır.

⁵⁴⁰ Byaram, *Ahi Evren...*, s. 56; Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, ss. 153-154.

⁵⁴¹ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 154.

yazdığı bir mektubunda dedesi Nusretuddin'in hanikahını torunu Hamideddin'e verilmesini istirham etmiştir.⁵⁴²

M. Bayram 1991'de yayınladığı eserinde Vezir Nusretuddin'in Ahi Evren Nasîreddin Mahmud olduğunu ileri sürse de, 2006'da yayınladığı diğer eserinde düşüncesini biraz değiştirerek, onun Emir-i dâd Nusretuddin Ahmed olduğunu iddia edip, vezir sandığı Ahi Evren Nasîreddin'le birlikte Şems-i Tebrizi'yi katlettiklerini ileri sürmüştür.⁵⁴³ Hâlbuki hikâyede adı geçen vezir kim olursa olsun, burada öldürülen odur, Şems değildir. Kaldı ki Eflaki "tabe serah" (toprağı iyi olsun) ibaresini kullanarak bu vezirden saygı ile yâd etmiş, onun "şehit" edildiğini yazmıştır.

Menâkıb türünden kaynaklarda Ahi Evren ile Sadreddin Konevî arasındaki dostluktan söz edilmiştir, keza Âli, Ahi Evren'in Konevî'ye intisap ettiğini kaydetmiştir. Tarihî kaynaklara bakıldığında bu intisabın imkan dahilinde olduğunu görmekteyiz, ancak bazı araştırmaların Ahi Evren'le Konevî arasındaki dostluk ve mektuplaşma iddiaları temelsizdir, zira Konevî ile dostluğu iddia edilen kişi her ne kadar Nâsireddin adına sahip olsa da, Nâsireddin Ahi Evren değildir, belki Eflaki'nin bize tanıttığı Şeyh Nâsireddin'dir. Ayrıca Şeyh Nâsireddin ile mektuplaşma iddiası da hiç bir sağlam belgeye dayanmamaktadır. Konunun tafsili şu ki, Bayram'a göre, Eflaki, Nâsireddin hakkında "her türlü ilimde Sadreddin Konevî ile at başı giderdi" derken, Konevî ile mektuplaşmalarındaki fikrî ve ilmî tartışmaları kastetmektedir.⁵⁴⁴ Ayrıca Mevlana da Konevî'nin Şeyh Nasîreddin'e verdiği cevabı kastederek: "Nasîreddin'e cevap vermek bir fazilat arslanıdır" demiş ve mektuplaşmalara işaret etmiştir. Bayram, Konevî ile mektuplaşan kişinin İran'da ikamet eden Tusî değil de, Anadolu'da ikamet eden Nasîreddin olduğunu tespit etmek için mektupların içeriğinden faydalanır: "Şeyh Nasîreddin'in Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinde Kırşehir'de müderris olan Necmü'd-din-i Kırşehri'den, Kırşehir kadısı Mecdü'd-din-i Merendi'den, emirü'l-ümera Bedrü'd-din-i Yalmani (Aksaraylı), Mahmud Beg gibi Anadolulu zevattan bahsettiği görülmektedir. Bir başka mektupta Konya'da medfun bulunan Fakih Ahmed'den

⁵⁴² Mevlana, *Mektubat*, s. 147 (68. Mektup).

⁵⁴³ Bayram, *Ahi Evren...*, s. 56; Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, ss. 153.

⁵⁴⁴ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 48.

bahsedilmiştir.”⁵⁴⁵ Keza Bayram, Konevî'nin Nasîreddin'e yazdığı bir mektubunda el-Hac Taceddin Kaşî'den bahsettiğinden hareketle, onun tüccar olduğunu ve iki şeyh arasında mektup götürüp getirdiğini anlar. Şeyh Nasîreddin, Konevî'ye yazdığı bir mektubunda *Tuhfetü's-Şekur* adlı eserini bu Taceddin için kaleme aldığını bildirmiştir.⁵⁴⁶ Mevlana, bir mektubunda, tüccar olduğunu belirttiği Taceddin adlı birisinin bu mektubu getirdiğini oğluna bildirmekte ve torunlarını özlediğini belirtmektedir.⁵⁴⁷ Eflaki'nin de eserinde bu zatın adı el-Hac Kaşî olarak geçmektedir.⁵⁴⁸

Nasîreddin ile Konevî'nin mektuplaşmasını ve onun Kırşehir'de ikamet ettiğini ispatladığını düşünen M. Bayram, onun Ahilerin şeyhi olduğunu dikkate alarak, Ahilik Teşkilatının kurucusu olan ve Ahi Evren diye tanınan Nâsîreddin (veya Nasîreddin) Mahmud ile aynı kişiler olduğu kanaatine varır.⁵⁴⁹

M. Bayram eserlerinde her iki ismi (Nâsîreddin/Nasîreddin), kaynakta hangisinin geçtiğine bakmayarak kullanmaktadır. Aslında o bu iki ismi aynı isim olarak gördüğü için tezinin ilk baştan beri hatalı ve yanlışlıklarla dolu olduğunu ortaya koymaktadır. Ama ne var ki tezini ispatlamak için bundan başka çaresi de yoktur. Farklı şahısları aynı kişiler gibi göstermek niyetindeyseniz bu tür usulsüzlüklere de başvurmak zorundasınızdır.

Eflaki'nin ifadelerinden Nâsîreddin ile Konevî arasında bir dostluk vardı şeklinde bir sonuç çıkarmak imkansızdır. Eflaki, sadece onların ilmen aynı seviyelerde olduklarına ve aralarındaki rekabete işaret etmektedir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ A.g.e., aynı yer.

⁵⁴⁶ Bayram, *Ahi Evren...*, s. 54; Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 50.

⁵⁴⁷ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 50. Bayram iki sayfa önce de, aynı mektup ve aynı sayfayı kaynak göstererek şöyle yazmıştır: “Bu el-Hac Tacü'd-din, Mevlana'nın bir mektubunu da Kırşehir'e götürmüştür.” Ama bu mektupta böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Mevlana, *Mektubat*, s. 216.

⁵⁴⁸ A.g.e., ss. 48-49.

⁵⁴⁹ A.g.e., s. 51; Bayram, *Ahi Evren...*, s. 55.

⁵⁵⁰ Bkz. Eflaki, *a.g.e.*, C. 1. s. 188.

Ahi Evren-Konevî mektuplaşmalarına gelince, M. Bayram bu konuda müstakil bir makale yayımlamıştır.⁵⁵¹ Konevî ile Nasîreddin Tusî'nin mektuplarını yayınlayan Gudrun Schubert⁵⁵² ve M. Bayram'ın makalesini titizlikle inceleyen Hayri Kaplan⁵⁵³, bu iddianın tamamen yanlış olduğunu söylemektedirler. Biz de söz konusu mektupları inceledik ve Schubert ve Kaplan'ın haklı olduklarına kanaat getirdik. Bayram, mektupların ilk defa Yar Ali Şirazi tarafından Tusî'ye mal edildiğini söylemektedir.⁵⁵⁴ Oysa İbn Teymiye (ö. 728/1328) Konevî ve Tusî arasındaki yazışmalara değinmiş ve hatta eleştirmiştir.⁵⁵⁵ Bayram'ın bu bilgiden habersiz olması dikkat çekicidir. Zira o İbn Teymiye'yi iyi tanıyor olmakla birlikte bir eserini de Türkçeye çevirmiştir. Çevirisinde de söz konusu kaynağı kullanmıştır.⁵⁵⁶ Mahmud b. Muhammed el-Aksarayî (ö. 733/1332) de Nasîreddin'in Anadolu ulemasıyla mektuplaşmasına işaret etmiştir.⁵⁵⁷ Ayrıca Aydınoglu İsa Bey'e (749-793/1348/1391) ait mecmuada da ikisi Konevî'ye, biri de Tusî'ye ait mektup metinleri yer almaktadır.⁵⁵⁸

Bayram'ın mektuplar konusunda büyük bir hatası onları düzgün bir şekilde tasnif edememesi/etmemesidir. O, mektupların başlıkları ve içindeki isimlere bakmadan, onları istediği şahsa mal etmekte ve dolayısıyla istediği sonuca varmaktadır. Hâlbuki

⁵⁵¹ Mikail Bayram, "Sadr ud-din Konevi ile Hacı Nasir ud-din Tusî'nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, ss. 11-28.

⁵⁵² Gudrun Schubert, *el-Mürâselat beyne Sadreddin el-Konevî ve Nasîreddin et-Tusî*, Franz Steiner yay., Beyrut 1995, s. 10.

Söz konusu mektuplar Türkçeye de çevrilmiştir: Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî ve Nasreddin Tusî arasında yazışmalar: el-Mürâselat*, İstanbul 2002.

⁵⁵³ Kaplan, *a.g.m.*, ss. 89-93.

⁵⁵⁴ Bayram, *a.g.m.*, s. 14.

⁵⁵⁵ و كذلك المراسله التي بين الصدر و النصير؛ النصير الطوسي الصابئي الفيلسوف؛ الصدر القونوي النصراني الاتحادي الفيلسوف

Takiyyeddin Ahmed b. Teymiye el-Harranî (İbn Teymiye), *Mecmuatü'l-Fetavâ*, haz. Âmir el-Cezar-Enver el-Bâz, Daru'l-Vefa, el-Mansura (Mısır) 2005, C. 2, s. 62.

⁵⁵⁶ Bkz. İbn Teymiye, *Hüseyn b. Mansur el-Hallac*, çev. Mikail Bayram, Damla Ofset, Konya 2003.

⁵⁵⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 120

⁵⁵⁸ Bkz. A. Sühey Ünver, "İlimler Tarihimizde Aydınoglu İsa Beyle Şahsına Ait mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Belleten*, S. 95, Ankara 1960, s. 455; Kaplan, *agm*, s. 90.

Tusî, Konevî'nin *Raşhu'l-Bal* adlı eseri hakkında Konevî'ye Konevî'ye yazdığı mektupta, adını iki yerde tereddüde mahal bırakmayacak bir şekilde yazmaktadır:⁵⁵⁹

خطاب صدر الدين ... به خادم دعا و ناشر ثنا، مرید صادق و مستفید عاشق محمد الطوسی رسید، بوسید
و بر سر و چشم نهاد
احوج خلق الله سبحانه اليه، محمد بن محمد الطوسی

Bayram, Tusî'nin başka birisine yazdığı veya başka birisinin Tusî'ye yazdığı mektubu ne hikmetse, Nâsireddin-Konevî mektuplaşması sandığı mektuplara dahil ederek içeriklerinden hareketle Nâsireddin hakkında bir şeyler bulmaya çalışıyor ve kendince onun kimliğini ortaya koyuyor.

Örneğin Nasîreddin Tusî, Herat kadısı Fahreddin Muhammed b. Abdullah Biyarî'nin sorusuna cevaben yazdığı bir mektubunda 666/1267 yılında Fahreddin'in huzurunda bulunup kendisinden faydalandığına işaret eder. Mektupta adını da yazar:

محرر هذه الاسطر، احوج خلق الله اليه، محمد بن محمد الطوسی⁵⁶⁰

Fahreddin Biyarî, 671/1271'de Herat'ta Hâce Şemseddin Sahib-divan'ın nâipliğine getirilmiş bilinen bir alimdir.⁵⁶¹ Bayram, söz konusu mektubun sadece bir yazmasına istinat ederek (ki orada diğer yazmalardan farklı olarak ve yanlışlıkla 666 tarihi yerine 676 yazılmıştır) mektupta adı geçen Fahreddin'in, meşhur Fahreddin Razî (ö. 606/1209) olduğunu, mektupta verilen tarihin tahrif edildiğini iddia ediyor ve Tusî'nin 597/1200'de doğduğunu göz önünde bulundurarak Ahi Evren Nasîreddin Hoyî'nin Razî'ye talebelik ettiği sonucunu çıkarıyor.⁵⁶² Gerekçe olarak ise Ahi Evren'in Razî döneminde talebelik için yaşının uygun olduğunu ve düşünce yapısının Razî'ye benzerliğini göstermektedir.

Diğer bir örnekte Nasîreddin Tusî, Nureddin Ali eş-Şî'ye cevaben yazdığı mektupta/ecvibede, önce Nureddin Ali'nin sorusunu ele alır, devamında ise cevabını

⁵⁵⁹ Schubert *a.g.e.*, ss. 87, 94-95.

⁵⁶⁰ Hâce Nasîreddin Tusî, *Ecvibetü'l-Mesaili'n-Nasîriyye (Müştemel ber 20 Risale)*, haz. Abdullah Nuranî, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsani, Tahran 1383, s. 41.

⁵⁶¹ Seyf b. Muhammed b. Yakub el-Herevî, *Tarih-nâme-i Herat*, haz. Gulam Rıza Tabatabayî-i Meed, Esatir yay., Tahran 1383, s. 359. Kadı Fahreddin için bkz. ss. 365-375.

⁵⁶² Bayram, *a.g.m.*, s. 24.

yazar.⁵⁶³ Nureddin Ali eş-Şîî'nin sorusu şöyledir: “Kul arz eder ki, şeyhi el-fakih Mühezzebeddin el-Hüseyin b. Ridde ona şöyle söylemiştir: Şeyhim saadetli imam Nasîreddin Abdullah b. Hamza et-Tusî'ye Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin şu sözü hakkında sordum ... ve onun yanından 599/1202 yılında ayrılıp Fahreddin İbnü'l-Hatib er-Razî'nin yanında kaldım, ona da bu konuyu sordum, şeyhimiz Nasîreddin'in söylediklerini zikrettim. Bana dedi ki: Nasîreddin bizim şeyhimizdir ve babamızdır.”⁵⁶⁴ Burada Nasîreddin Abdullah b. Hamza et-Tusî'nin⁵⁶⁵ öğrencisi Mühezzebeddin el-Hüseyin b. Ridde 599/1202 yılında Fahr-ı Razî'ye (ö. 606/1209) bir soru sormuş, Nureddin Ali de bunu Nasîreddin Muhammed Tusî'ye aktarmıştır.

M. Bayram mektupta yazılanları anlayamadığı/anlamak istemediği için Nasîreddin Hoyî'nin 596/1199⁵⁶⁶ yılında Herat'ta Fahreddin Razî'nin hizmetinde bulunup ondan yararlandığı sonucuna varmıştır.⁵⁶⁷

Yine de hatırlatalım ki Eflaki'nin bahsettiği kişi Nasîreddin (نصيرالدين) değil, Nâsireddin'dir (ناصرالدين). Mevlana'nın yazdığı Arapça beyit de şöyledir:

جواب نصيرالدين ليث فضائل
ارى الود قد بالت عليه الارانب⁵⁶⁸

Mevlana burada Nâsireddin değil, Nasîreddin hakkında bir şeyler söylemektedir. Her zamanki gibi burada da M. Bayram tezini destekleyebilecek benzer isimleri, kanıt ve kaynak olarak göstermektedir.

⁵⁶³ Tusî, *a.g.e.*, ss. 11-18.

⁵⁶⁴ ينهى العبد: انه حدثه شيخه الفقيه، مهذب الدين، الحسين بن رده، قال: سالت شيخى الامام السعيد «نصيرالدين عبدالله بن حمزه الطوسى» عن قول ابى الحسين البصرى... و خرجت عنه سنة تسع و تسعين و خمس مائه، فاقمت عند فخرالدين ابن الخطيب الرازى، فسالته عن ذلك، و ذكرت له عن شيخنا نصيرالدين ما قال. فقال لى: نصيرالدين شيخنا و الدنا

Tusî, *a.g.e.*, ss. 12-13, Kaplan, *a.g.m.*, ss. 91-92.

⁵⁶⁵ Meşhur Hâce Nasîreddin Muhammed Tusî'den farklı bir zattır.

⁵⁶⁶ Tarihi de yanlış okumuştur, mektupta geçen tarih 599'dur.

⁵⁶⁷ Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 33.

⁵⁶⁸ Mevlana (Celaleddin Rumî), *Külliyat-ı Şems-i Tebrizi*, haz. Bediüzzaman Furuzanfer, Emirkebir yay., Tahran 1376, s. 164 (318. Gazel).

Bayram'ın Konevî ile mektuplaşan kişinin İran'da ikamet eden Tusî değil de, Anadolu'da ikamet eden Nasîreddin olduğunu tespit etmek için kullandığı mektuba gelince Kaplan'ın da söylediği gibi, söz konusu mektupta zaten Nasîreddin Tusî adı geçmemekte olup açık bir şekilde Şeyh Nâsireddin tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle bu mektup, Konevî-Tusî mektuplaşmalarından değildir. Peki bu Nâsireddin kimdir? M. Bayram'ın Eflaki'de tespit ettiği ve Ahi Evren sandığı Nâsireddin mi? Sadreddin Konevî'den yaklaşık 40 yaş büyük olan Ahi Evren (tabii Bayram'a göre) neden yazdığı mektubunda Konevî'nin elini öpme iştiağından bahsetsin ki? Mektubun resmini kitabında yayımlayan Bayram⁵⁶⁹, bu kısmı (el öpme iştiağı) işine gelmediği için atlamış ve sadece yazarın şeyhini görmediği uzun süreden dolayı üzgün olduğunu zikrettiği kısmı makalesinde tercüme etmiştir.⁵⁷⁰

Taceddin konusuna gelince, anlaşılan şudur ki burada Bayram, mektupta anlatılanları yanlış anlamıştır. Olayın aslı şudur: Konevî Tusî'ye yazdığı mektubunda iki yerde Taceddin Kaşî'yi çok saygı ile anmaktadır. Keza söz konusu mektuptan Konevî'nin iki eserinin (*Raşhu'l-bâl* ve *Tuhfetü's-Şekur*) mezkur Taceddin aracılığıyla (bir ulak vesilesiyle) Tusî'ye gönderildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷¹ Dolayısıyla Bayram'ın "Nâsireddin *Tuhfetü's-Şekur*'u Taceddin adına yazdı" iddiası tamamen yanlıştır. Zaten *Nefsetü'l-Mesdur* ve *Tuhfetü's-Şekur/meşkur*'un Konevî'nin kaleminden çıktığını, Tusî bizzat yazdığı mektubunda söylemektedir.⁵⁷² Ayrıca *Tuhfetü's-Meşkur*'un Konevî'ye ait olduğunu Katip Çelebi de kaydetmiştir.⁵⁷³

M. Bayram'ın Mevlana ile Taceddin ilişkisine dair şöyle bir durum söz konusudur: Mevlana mektubu oğluna değil, Şemseddin adlı önemli birisine yazmıştır ve orada

⁵⁶⁹ Bkz. Bayram, *Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, s. 276.

⁵⁷⁰ Bkz. Bayram, *a.g.m.*, s. 22. Hayri Kaplan'a göre Konevî'ye mektubu yazan Nâsireddin, Konevî'nin müridi, sonra halifesi yani Ekberiyye/Hâtemiyye tarikatının Konevî'den bir sonraki halkalarından biri olan Şeyh Nâsireddin Ali b. Ebu Bekr b. Zi'n-Nun el-Malatî'dir. Kaplan, *a.g.m.*, s. 93.

⁵⁷¹ Schubert, *a.g.e.*, ss. 132-134.

⁵⁷² *A.g.e.*, s. 90.

⁵⁷³ Katip Çelebi, *a.g.e.*, C. 2, s. 1967.

Taceddin Rihteger'in⁵⁷⁴ tunçtan yapılmış aletlerle o taraflara geldiğini bildirerek, iayet beğenip satın alırlarsa parasının gecikmeden ödenmesini rica etmiştir. Ayrıca Mevlana çocuklarının da Şemseddin'e selam söyleyip, hal-hatır sorduklarını yazıp, Şemseddin'den bu selamları kendi çocuklarına şletmesini istemiştir.⁵⁷⁵ Görüldüğü gibi Bayram'ın bahsettiği konular burada hiç geçmemektedir.

Eflaki'nin el-Hac Kaşî diye zikrettiği zat, Şeyh Sadreddin Konevî'nin dervişlerinden olup, Konevî'nin mektuplarındaki Taceddin Kaşî olabilir. Eflakî onun birkaç kez Kabe'yi ziyaret ettiğini ve dünyanın dört bir köşesinde bulunan şeyhlerin sohbetine vardığını yazmış, Mevlana'ya gösterdiği saygısızlıktan dolayı kendi bağına giderken rintler tarafından öldürüldüğünü de eklemiştir.⁵⁷⁶

3.2.4. Ahi Evren ve Anadolu Ahiliğinin Kurucusu Problemi

Debbağların Ahi Evren'i kendi pirleri olarak tanımaları, kaynaklarda özellikle şeceremelerde Ahi Evren'in 32 esnafın piri olarak takdim edilmesi, son zamanlara kadar Kırşehir'de bulunan Ahi Evren zaviyesinin post-nişininin Ahi Baba olarak Osmanlı devletinden berat alarak birçok şehirde bulunan esnaf teşkilatını deneme yetkisine sahip olması ve tabii son dönemlerde yapılan araştırmalar neticesinde Ahi Evren'in XII. yy'ın ikinci yarısı ve XIII. yy'ın ilk yarısında yaşadığına dair iddiaların ortaya konulması ve hatta Kabul bir görmesi sonucu Ahi Evren'in Anadolu Ahiliğinin kurucusu olarak bilinmesi sebep olmuştur. Kaynakların Anadolu'da Ahiliğin ortaya çıkışın tarihini en erken XII. yy'ın ikinci yarısı olarak göstermesi, Ahi Evren'in Evhadeddin Kirmanî gibi önemli bir mutasavvıfın damadı olduğu iddiası, diğer taraftan da Evhadeddin'in fütüvvetin önemli simalarından Şihabeddin Sühreverdî'nin halifesi olması gerçeği, bu görüşü kuvvetlendirmiştir.

⁵⁷⁴ Dökümcü demektir, Gölpınarlı "tahta yapıp satan" diye tercüme etmiştir. Bkz. Mevlana Celaleddin, *Mektuplar*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka kitabeveleri, İstanbul 1963, s. 185.

⁵⁷⁵ Mevlana, *Mektubat*, s. 216.

⁵⁷⁶ Eflaki, *a.g.e.*, C. 1, ss. 278-279.

Ancak bütün bunlara rağmen, yukarıda Ahi Evren'in yaşadığı dönem hakkındaki yeni tespitlerimizle bu tez artık geçerli değildir. Ahi Evren Ahilik teşkilatında nam sahibi olup, icazet verip, şed kuşattığında, Anadolu Ahiliği çoktan kurulmuş ve teşkilatlanarak Anadolu'nun her tarafına yayılmıştır.

İkinci bölümde de değindiğimiz gibi Anadolu Ahiliğinin kurucu unsuru olarak Ankara'da Ahi Şerefeddin ailesi ve Konya'da Ahi Türk ailesini görmemiz icap eder. Ancak bunlar Ahi Evren'in Anadolu Ahiliğindeki yerine bir hanel getiremez. Hayatta olduğunda saygın ve zengin bir devlet adamı olduğu anlaşılan Nâsireddin Ahi Evren, öldükten sonar da evliya muamelesi görmüş, halk tarafından yüceltilmiş, hakkında pek çok menkıbe üretilmiştir. Özellikle debbağlar arasındaki manevi konumu, onun bu meslekle hususî bir ilişkisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Belki gençlik yıllarında cömert bir debbağ ustası imiş, belki deri ürünleri tüccarı imiş, belki de geniş mikyasta deri imalatı ile meşgulmüş. Maalesef kaynaklar bu konuda sessizdir.

4. BÖLÜM

AHİLER, DEVLET VE TOPLUM

Her ne kadar Fütüvvet/Ahilik teşkilatının sosyo-ekonomik yönleri hakkında pek bir bilgiye sahip değilsek de, aksine dönemin kronikleri ve İbn Battuta *Rihle*'si sayesinde bu teşkilata mensup kişilerin siyasî olaylar ve iktidar mücadelelerindeki durum ve tutumu hakkında oldukça tatmin edici bilgiye sahibiz. Önce de değindiğimiz gibi, sırf meslekî veya tasavvufî bir örgüt olmayan, sivil toplum kuruluşu diyebileceğimiz bir toplumsal teşkilat olup, toplumun dinî-ahlâkî seciyelerini yükseltmeyi ve sosyal dayanışmayı pekiştirmeyi hedefleyen Ahilik kurumu⁵⁷⁷ XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun neredeyse bütün köy, kasaba ve kentlerinde bulunan güçlü bir teşkilattı. Bu sebepten dolayı da ister istemez devletin resmî törenlerinde Ahiler (Fityan reisleri) ile karşılaşmamız gayet normal olacaktır. Ayrıca kent hayatını ilgilendiren her bir olayda da Ahileri görmemiz mümkün görünüyor. Biz burada dönemin kaynaklarından hareketle tespit ettiğimiz olayları sıralayarak, Ahilik-devlet ilişkisi hakkında bir fikir edinmeye çalışacağız.

4.1. SELÇUKLU DÖNEMİ

İbn Bibi Tarihi'nde Ahiler adı ilk defa Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile kardeşi Rükneddin Süleyman Şah arasında gerçekleşen taht kavgaları sırasında geçmektedir. Kardeşi Gıyaseddin'in hükümdarlığını tanımayan Rükneddin Süleyman Şah, Konya'yı

---

⁵⁷⁷ Bkz. Cahen, *a.g.e.*, s. 158.

kuşatır, dört ay süren kuşatma sonunda⁵⁷⁸ şehir halkı büyük sıkıntılar yaşamaya başlar. Her ne kadar Ahiler ve yiğitler⁵⁷⁹ verdikleri sözü tutup, ölene dek Sultan Gıyaseddin'in yanında olacaklarını söyleseler de, durumun vahâmetini gören devlet adamları ve şehrin ileri gelenleri bir çıkış yolu bulmaya başlarlar. Kuşatmayı sonlandırmak için yüklü miktarda para ve hediyeler teklifini kabul etmeyen Rükneddin Süleyman Şah, kardeşinin şehri terk etmesi halinde ona zarar vermeyeceğine dair bir sözleşme/antlaşmaya imza atar. Söz konusu sözleşmeyi devletin emirleri, ileri gelenleri ve büyüklerinin yanı sıra Ahiler de imzalarlar. Böylelikle Gıyasedin Keyhüsrev Konya'yı terkedip, İstanbul'a giderken, kardeşi de şehre girerek tahta çıkar.⁵⁸⁰

Babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine tahta çıkarılan I. İzzeddin Keykavus⁵⁸¹, kardeşi Alaaddin Keykubad'ı yendikten sonra Konya'ya gelir. Konya'nın hocaları, büyükleri ve Ahileri, müzisyenler, mehter takımı ve seyyar köşkler ile Obruk'a kadar gelip, Sultan'ı Konya'ya götürürler.⁵⁸²

Sultan İzzeddin Keykavus'un (ç. 1220) ölümü üzerine tahta çıkarılan I. Alaaddin Keykubad'ı Konya halkı büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Yeni sultanı karşılayanlar arasında şehrin büyükleri ve iğdişlerin yanı sıra Ahilerin de adı geçmektedir.⁵⁸³ Burada dikkatimizi çeken husus, İbn Bibi'nin Konya Fityanının Sultan'ı nasıl karşılayıp şehre kadar ona yoldaşlık ettiklerini anlatmasıdır: Konya Fityanından bazıları yaya, bazıları atlı bin kişilik silahlı bir grup halinde saltanat alayının etrafını üç fersah uzunluğunda ve genişliğinde büyük bir çember içine almışlardı. Burada İbn Bibi Fityanın gürz gibi silahlarla birlikte "Nacak"⁵⁸⁴ (balta) taşıdıklarına da işaret etmektedir.⁵⁸⁵

⁵⁷⁸ Şehir kuşatıldığında her gün altmış bin kişilik bir ordu şehri koruyarak, Rükneddin'e karşı direniyordu. Bkz. İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁷⁹ اخوان و بُرناییشگان

⁵⁸⁰ *A.g.e.*, ss. 32-35.

⁵⁸¹ 6 sefer 608/21 Temmuz 1211

⁵⁸² خواجهگان و معتبران و اعیان و اخوان قونیه با کوشک ها و مطربان و نوبتیان تا منزل ابروق پذیره شدند

A.g.e., s. 118; Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 319.

⁵⁸³ İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 205.

⁵⁸⁴ ناچخ

Abbasi halifesi Nâsır'ın I. Alaaddin Keykubad'a gönderdiği elçi Şeyh Şihabeddin Ömer Sühreverdi'yi karşılama ve ağırlama törenlerinde de Konya ileri gelenleri arasında Ahileri görmekteyiz.⁵⁸⁶

641/1243 Köseadağ yenilgisinin ardından Moğol ordusu Anadolu'nun birçok yaşam merkezine saldırdı, ancak Kayseri şehrinde hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaştılar. Direnişin en önemli kahramanları askerler ve "Fityan"dı. 15 gün süren direnişin sonu, şehrin iğdişbaşısı olan Hajukm oğlu Hüsam'ın ihaneti sonucu çok acı ve kanlıydı. Şehir düştü ve herkes kılıçtan geçirildi.⁵⁸⁷

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine oğlu II. İzzeddin Keykavus Konya'da saltanat tahtına çıkarıldı (644/1246). Ancak çok geçmeden bu girişimde bulunan devlet adamlarının arasında ihtilaflar başladı. Sonunda Vezir Şemseddin İsfahanî'nin bilgisi dahilinde Pervane Fahreddin Ebubekir ve Emir-i Dâd Nusret, Akşehir ve Ab-ı germ (İlgın) beldelerinde bulunan ayak takımı (runûd) davet edip, onları büyük vaatlerle kendilerine bağladılar. Kurulan pusuda, Şemseddin Has Oğuz ve Esededdin Rûzbe/Rûzbih rintler tarafından öldürüldüler.⁵⁸⁸

Yine II. İzzeddin Keykavus döneminde ve bu sefer Sahib Şemseddin İsfahanî Fahreddin Ebubekir Pervane'yi öldürmek istediğinde Ahilerin adı İbn Bibi eserinde geçmektedir. Fahreddin Pervane öldürüleceğini anlayınca, gizli bir şekilde Konya Fityanının Ahileri

⁵⁸⁵ A.g.e., s. 206.

⁵⁸⁶ Bkz. 2. bölüm

⁵⁸⁷ İbn Bibi, *a.g.e.*, ss. 463-465. İbn Bibi (s. 464) kalenin Moğollar tarafından nasıl kuşatıldığını anlatırken, Baycu Noyan "şehir halkının sağlamlığına çok güvendiği ve inandığı Sivas kapısı burcuna karşı, Debbağlar tarafına üç mancınık kurdu" demektedir. Burada "Debbağlar تباغان"-ın tam ne olduğu belli değildir. Mahalle veya çarşı olduğu düşünülmektedir. Bir sonraki dönemlerde Ahi ünvanının çoğu zaman debbağlara verildiğini dikkate alırsak, bu bilgi ilginç olabilir. Bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 460.

⁵⁸⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, ss. 484-486; Turan, *a.g.e.*, s. 479. Burada iki husus dikkatimizi çekmektedir: birincisi İbn Bibi, rintlerin şahne çavuşlarından çok kotuklarını ve hep onlardan kaçtıklarını kaydetmektedir. (s. 484). Fütüvvet/Ahilik teşkilatına mensup ve Ahilerin denetim ve yönetiminde hareket eden rintler, eskiden beri şehir düzenini korumakla görevli olan şahnelerle hep kavga ve çekişme içinde olmuşlardı. İkinci husus ise, rintlerin Has Oğuz ve Rûzbe'yi öldürmek için Nacak ve kılıç kullanmalarındadır. (s. 486)

Anonim Selçukname'nin yazarı da bu olayı anlatmıştır, ancak orada her şey Sultan'ın denetimi ve bilgisi dahilinde yapılmaktadır. bkz. *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 95.

ve liderleriyle görüşüp, Sultan'a karşı birlikte isyan etmelerini istediye de⁵⁸⁹ ancak Ahiler, Sahib Şemseddin'in Sultan Gıyaseddin'in vasiyeti üzere ülkenin sahibi ve Sultan İzzeddin'in danışmanı olduğunu hatırlatarak, Sultan'a karşı nankörlük edip, isyan edemeyeceklerini söylediler.⁵⁹⁰ Olayların devamında Konya ser-askeri olarak atanan Emir Şemseddin Yavtaş'ı Konya Ahileri ve büyükleri karşılayıp, saygı ile şehre getirdiler ve Pervane'yi yakalama teşebbüsünde ona her türlü desteği sağladılar.⁵⁹¹

646/1249 yılında, Rükneddin Kılıçarslan Moğollardan saltanat hükmünü aldıktan sonra, Vezir Şemseddin İsfahani'nin öldürülmesine karar verdi. Konya'daki evinden dışarı çıkmayan veziri korumak için Celaledin Karatay'ın talimatıyla Necmeddin Veled-i Tûsî, Konya Ahilerini çağrdı ve Fityanıyla birlikte silahlanarak vezirin evini muhafaza etmelerini emretti. Gerçi sonunda vezir tutuklanıp infaz edildi.⁵⁹²

1277 tarihli Cimri olayında Konya Ahilerinin iki farklı tutum sergilediklerini görmekteyiz. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olduğunu iddia eden Siyavuş ve ona yardımda bulunan Karamanoğlu Mehmed Bek, Konya'yı ele geçirmek istediklerinde Ahilerin de dahil olduğu şehrin ileri gelenleri Eminatedin Nâib'e gelip savaş tekifinde bulunsalar da, Nâib düşmanı pek kale almadığı için bu teklifi reddetti.⁵⁹³ Buna karşın Karamanlılar (Ermenek Türkmenleri) Konya'ya saldırdıklarında, bazı Ahi ve rintlerden oluşan bir grup, onların kale kapısını yakmalarına yardım ettiler ve bu vesileyle şehrin düşmesine yol açtılar.⁵⁹⁴ Konya'yı ele geçiren Karamanlılar, şehrin bütün ileri gelenlerini ve o cümleden Ahileri Cimri'nin saltanatını tanımaya ve ona tâbi olacaklarına dair ant içmeye mecbur ettiler.⁵⁹⁵ Birkaç gün sonra ise Fahreddin Sahip

⁵⁸⁹ İbn Bibi burada Fityanın fitne ve rezillik menşei olduğunu, ama aynı zamanda bazen şerirlerin çıkardığı kavga ve kargaşanın da bu Fityanın sayesinde yatıştırmanın mümkün olduğunu kaydetmektedir. bkz. s. 491

⁵⁹⁰ İbn Bibi, *a.g.e.*, ss. 491-492.

⁵⁹¹ *A.g.e.*, s. 492.

⁵⁹² *A.g.e.*, s. 510; *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 96; Turan, *a.g.e.*, s. 485.

⁵⁹³ *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 104.

⁵⁹⁴ Bkz. İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 593.

⁵⁹⁵ *A.g.e.*, s. 597.

Ata'nın oğullarıyla savaşmak için Akşehir'e giden Karamanlıların yanında çok sayıda Konya İğdişleri ve Ahileri bulunmaktaydı.⁵⁹⁶

37 günlük Cimri olayının son günleri geldiğinde durum yine değişti. Konya dışında bulunan Cimri ve Karamanoğulları, Moğol ordusunun gelmek üzere olduğu haberini alır almaz Konya'ya girmek istediler, ama kentin kadısı Siraceddin Urmevî'nin fetvası ve halkı direnişe daveti üzerine Karamanlılara karşı Ahilerin de katıldığı bir halk direnişi oluştu ve böylelikle Karamanlılar şehre giremediler. Sadece kentin etrafındaki binaları ve bağları tahrip edip, Ermenek'e çekildiler.⁵⁹⁷

Anonim Selçukname'nin yazarı bu olayda Ahi Ahmed Şah, Ahi Ahmed/Hamid ve İğdişbaşı⁵⁹⁸ Fahreddin'in kalede mancınık gibi savaş aletleri kurarak kaleyi savunduklarını ve Karamanlılara karşı savaştıklarını kaydetmiştir.⁵⁹⁹

Sultan Gıyaseddin, Sahib Ata ve Göhürge Noyan kumandasında Moğol ve Selçuklu kuvvetleri, Karamanlıları hezimete uğratmak için harekete geçtiler. Bu kuvvetler içinde Konya Ahileri ve Fityanın da bulunduğunu İbn Bibi kaydetmiştir.⁶⁰⁰

XIV. yy'ın son çeyreğinde Ahilerle iktidar ilişkilerinde öne çıkan şahıs Konya Ahilerinin lideri Ahi Ahmed Şah'tır. Eflaki'nin "Melikü'l-Fityan" ve "Nadiretü'z-Zaman"⁶⁰¹ diye tanıttığı ve emrinde birkaç bin rint ve savaşçının bulunduğu zengin bir zat olduğunu belirttiği Ahi Ahmed Şah'ın Cimri olayından sonra da Konya'daki siyasi olaylarda adının geçtiğini görmekteyiz.

684/1285 tarihinde III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ile Sahib Ata arasında çıkan çatışmayı Ahi Ahmed Şah, Ahi Ahmed ve Konya kadısı araya girerek yatıştırdılar.⁶⁰²

⁵⁹⁶ A.g.e., s. 598.

⁵⁹⁷ A.g.e., ss. 600-601.

⁵⁹⁸ امير الاكادشه

⁵⁹⁹ *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 105.

⁶⁰⁰ اخوان و فتيان قونيه, İbn Bibi, a.g.e., s. 603.

⁶⁰¹ Eflaki, a.g.e., C. 2, s. 611.

⁶⁰² *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 105; Turan, a.g.e., s. 605.

Eflaki'ye göre İlhanlı şehzadesi Geyhatu⁶⁰³, Mevlana'nın (ö. 672/1273) ölümünden sonra 50 bin kişilik bir orduyla Konya'ya gelir, ancak rüyasında Mevlana şehre saldırmasına mâni olunca, iki-üç bin kişilik bir kuvvetle şehri ziyaret eder. Başta Ahi Ahmed Şah olmak üzere, şehrin ileri gelenleri değerli hediyeler götürüp şehzadeye takdim ederler. Geyhatu, Ahi Ahmed Şah'la yalnız görüşmek ister. Görüşmede onu "Ahi Ata" diye hitap edip, onu kendisine "peder" (baba) seçtiğini söyler.⁶⁰⁴

Anonim Selçukname'nin yazarı, 689 yılında Ahi Ahmed Şah ile Sahib Kazvinî arasında gerçekleşen bir ziyareti ve ziyaret esnasında çıkan tartışmayı nakletmiştir.⁶⁰⁵ Ayrıca Ahi Ahmed Şah'ın yüce gönüllülüğünü okuyucusuna göstermek için Ahi Emir Ahmed adlı Konyalı birisinin 12 binlik borcunu bağışladığı hikayesini de kaydetmiştir.⁶⁰⁶ Aynı kaynağın yazdığına göre Ahi Ahmed Şah'ın kardeşinin 694'te ölümü üzerine Konya'da kırk gün kimse dükkanını açmadı ve cenazede 15 bin kişi baş açık yürüdü.⁶⁰⁷

Yine anonim *Selçukname* 699/1299⁶⁰⁸ yılında Ahi Ahmed Şah'ın Gazan Han'ın (hük. 1295-1304) Konya'da zulümler yapan elçisini şehirden ihraç ettiğini de zikretmiştir.⁶⁰⁹ 17 Şevval 697/28 Temmuz 1298'de Şarab-Sâlâr, muhtemelen Gazan Han'a yaranmak için, Ahi Ahmed Şah'ı öldürdü. Birkaç ay sonra da yeni sultan, Alaaddin Ferâmerz'in emriyle Ahi Caruk, Ahi Ahmed Şah'ın katilini öldürdü (6 Muharrem 698/14 Ekim 1298).⁶¹⁰

⁶⁰³ Geyhatu 685/1286 yılında ordusuyla Anadolu'ya gelmiştir, ancak tarihî kaynaklarda Konya'ya geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. bkz. Aksarayî, *a.g.e.*, ss. 145-147.

⁶⁰⁴ Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 612.

⁶⁰⁵ *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 118; Turan, *a.g.e.*, ss. 609-610.

⁶⁰⁶ *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 130.

⁶⁰⁷ *A.g.e.*, s. 131. Bu olay Ahi Ahmed şah'ın ne kadar saygı ve sevgi duyulan birisi olduğunu göstermektedir. Elbette yazarın "kırk gün kimse dükkanını açmadı" sözüne katılmak pek mümkün değildir. Zaten eserinde böyle mübalağa ve abartmalar hep görülmektedir. Örneğin bir yerde Sultan Alaaddin'in Moğollarla yirmi bin kere savaşmış, onları yendiğini yazmaktadır! bkz. ss. 90-91.

⁶⁰⁸ Muhtemelen 697/1297'dir.

⁶⁰⁹ *A.g.e.*, s. 132.

⁶¹⁰ *A.g.e.*, aynı yer.

4.2. BEYLİKLER DÖNEMİ

Beylikler dönemi Ahilerle iktidar arasındaki ilişkiler konusunda en geniş ve en değerli bilgileri İbn Battuta seyahatnamesinden edinmekteyiz.

Ramazan Bayramı'nı Denizli'de Ahi Sinan ve Ahi Tuman zaviyelerinde geçiren seyyah, Ahilerin (el-Fityanü'l-Ahiyye) askerlerle birlikte silahlı olarak sultanın yanında bulduklarını yazmaktadır. ayrıca namaz bittikten sonra sultanın konağına gidenler için iki ayrı sofraya kurulmuştur: fakihler, şeyhler ve fityan için ayrı bir sofraya, yoksullar ve düşkünler için de başka bir sofraya!⁶¹¹

İbn Battuta Konya'da fityandan olan Kadı İbn Kalem Şah'ın⁶¹² zaviyesinde konaklamıştır. Bu da kadıların da Fütüvvet teşkilatına girebilme imkanına sahip olduklarını gösteren bir kanıttır. İbn Kalem Şah büyük bir tekkenin şeyhi olurken bir öğrenci topluluğuna da sahipti.⁶¹³

Aksaray'da da yine Ahilerin misafiri olan İbn Battuta, bu sefer şehrin hâkimi Şerif Hüseyin'in zaviyesinde konaklıyor. Eretna emirinin nâibi (vekili) olan Şerif Hüseyin de Fityandan olup, etrafında kalabalık bir grup bulunmaktaydı.⁶¹⁴

İbn Battuta'nın yazdığına göre, Niğde emiri de bir Ahi idi: Ahi Caruk. Seyyah onun zaviyesinde üç gün konakladığını ve güzel bir şekilde ağırlandığını yazmaktadır.⁶¹⁵

⁶¹¹ İbn Battuta, *Rihle...*, C. 2, s. 171; aynı yazar, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, s. 281.

⁶¹² Bu zat *Mektubat*'ta adı geçen Kadı Zeyneddin Kalem Şah b. Habeşî'nin veya Eflaki'de adı zikredilen Taceddin Kalem şah'ın oğlu olabilir. Bkz. Mevlana, *Mektubat*, s. 52; Eflaki, *a.g.e.*, C. 2, s. 988.

⁶¹³ İbn Battuta, *Rihle...*, C. 2, s. 173; aynı yazar, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, s. 282.

⁶¹⁴ İbn Battuta, *Rihle...*, C. 2, s. 177; aynı yazar, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, s. 284.

⁶¹⁵ ⁶¹⁵ İbn Battuta, *Rihle...*, C. 2, s. 177; aynı yazar, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, s. 284. Önce de söylediğimiz gibi, Aykut Türkçe çeviride yanlış olarak Ahi Caruk'u sadece kentin büyüklerinden birisi olarak zikretmiştir.

İbn Battuta, Kayseri ziyaretini anlatırken Ahilerle iktidar arasındaki münasebet konusuna açıklık getirir. Ahilerden Emir Ali'nin zaviyesinde konakladığını yazan seyyah, onun büyük bir emir ve aynı zamanda Ahilerin önde gelenlerinden olduğunu, zaviyesinin sağlamlığı, yiyeceklerinin bolluğu, kandilleri ve döşemeleriyle gördüğü zaviyelerin en güzellerinden biri olduğunu kaydeder ve ilginç bir hususu vurgular:

“Bu yörenin (البلاد) törelerinden biri de sultanın/hükümdarın bulunmadığı takdirde, Ahilerin şehre hâkim olmalarıdır. Ahi, gelen konuğa binek verir, onu giydirir ve hakettiği kadar onu ağırlar. Ahi'nin davranışları, buyrukları ve ata binışı tıpkı hükümdarlar (الملوك) gibidir.”⁶¹⁶

Anadolu Selçuklularının son yıllarından itibaren Anadolu'da Ahilerin kuvvetlendiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Ahi Hüsameddin (ö. 695/1296) ve oğlu Ahi Şerefeddin (ö. 751/1350) başta olmak üzere, Ankara Ahilerinin vakıf kayıtları ve yaptırdıkları camiler günümüze kadar ulaşmıştır. Ankara Ahileri konusunda uzun zamandır tartışılan bir konu var: Selçuklu devletinin dağılmasıyla meydana gelen anarşi ve fetret döneminde Ahiler Ankara'da bir şehir cumhuriyeti kurmuşlardır. Ahmed Tevhid başta olmak üzere bazıları bu fikre sıcak baksalar da, F. Köprülü başta olmak üzere birçok araştırmacı da bu fikri reddetmiş, İbn Battuta'nın da aktardığı bilgilerden hareketle, yönetimin zayıfladığı zamanlarda Ahilerin şehir yönetimine müdahil olduklarını ileri sürerek, Ankara Ahilerinin de durumunun bu şekilde olduğunu vurgulamışlardır. Gerçekten de Ahilerin Ankara'da bir devlet/cumhuriyet kurduklarına dair elimizde herhangi bir kanıt (sikke, ferman, kitâbe vb.) yoktur.⁶¹⁷

⁶¹⁶ İbn Battuta, *Rihlatu...*, C. 2, s. 179; aynı yazar, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, s. 285. M. Cevdet'in *Zeyl*'ini Türkçeye çeviren C. Yarar bu sözlerin ilk kısmını yanlışlıkla şu şekilde çevirmiştir: “Başka beldelerden farklı olarak bu beldelerin adetlerinden biri de hiç birinde siyasî otorite [Sultan] bulunmamasıdır. Kentin hâkimi Ahidir”. bkz. Cevdet, *İslam Fütüvveti ve Türk...*, s. 163.

⁶¹⁷ Ankara Ahileri ve özellikle yukarıda tartıştığımız konu için bkz. Ahmed Tevhid, *a.g.m.*, ss. 1200-1204; Köprülüzade Mehmed Fuad, “Ankara ve Ahiler”, *Ahilik Araştırmaları, 1913-1932*, haz. Yusuf Turan Günaydın, TTK yay., Ankara 2015, ss. 155-158; Celal Metin, “Ankara'da Ahiler Yönetimi (1290-1354) Meselesi”, *Türk Kültürü*, Y. 30, S. 472, Ankara 2002, ss. 473-485; Mehmet Ali Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara*, Kömen yay., Konya 2011, ss. 31-36.

Eretna Beyliği (1335-1381) sınırları içerisinde bulunan Erzincan'ın valisi bir ara Ahi olmuştur. Ahi Ayna Bey'in (Ahi Eyne Bey) (ö. 1362) Erzincan'ı satın almak suretiyle oraya yerleştiği kaydedilmektedir.⁶¹⁸

Yine Eretna devletinden sonra kendi devletini kuran Sivas Hâkimi Kadı Burhaneddin (hük. 1381-1398) ile yakın ilişkileri olan bazı Ahiler vardır:

Ahi İsa, Kadı Burhaneddin'in en çok güvendiği emirlerinden olup, Kadı'nın muhaliflerinden Hacı Şad Geldi nezdine elçi olarak gönderilmiştir. 795/1392'de Kayseri'de vefat etmiştir.⁶¹⁹

Ahi Âdil Şah, yine Kadı Burhaneddin'in güvendiği Ahilerdendi. 1385'te Kadı, Zile'yi hâkimiyeti altına aldıktan sonra, orada bulunan bir medreseyi tahkim ederek Ahi Âdil Şah'a vermiştir.⁶²⁰

Asıl mesleği deri dikmek⁶²¹ olup, bir süre Eretna hükümdarı Ali Bey'in nâipliğini yapan Ahi Nevruz da Kadı Burhaneddin'in emirlerindedir, ancak Kadı aleyhine düzenlenen birkaç harekette önemli rol oynamıştır. En son Ahi Nevruz, Ahi Nâsıreddin, Hacı Âraste oğlu Ahi Mehmed, Eretna oğlu Ali Bey'in terzisi Emir Hac ve dövizci (sarraf) olan Bâyezid gibi şahıslar anlaşarak, Kadı Burhaneddin'i öldürüp, Ali Bey'in oğlunu tahta çıkarmak istemişler, ama işler ters gidince Ahi Mehmed ve Ali Bey'in oğlu hariç hepsi öldürülmüştür.⁶²²

Ankara savaşı sonrası (1402) Emir Timur, Amasya ve Kayseri'de yurt edinen ve sayıları 30-40 bin hane olan Kara Tatarları tekrar Mâveraü'n-Nehir'e götürmek istediğinde, bu

⁶¹⁸ Esterabadî, *Bezm ü Rezm*, ss. 160, 218; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Kadı Burhaneddin Devletinde Ahilerin Faaliyetleri", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, Konya 2006, s. 217.

⁶¹⁹ Esterabadî, *a.g.e.*, s. 228; Hacıgökmen, *a.g.e.*, s. 219.

⁶²⁰ Esterabadî, *a.g.e.*, s. 309.

⁶²¹ پوستین دوزی

⁶²² *A.g.e.*, ss. 256, 326-329.

işi onların “kelanterleri” (aşiret reisleri) olan Ahi Türk ve Ahi Mürüvvet vasıtasıyla yapmıştır.⁶²³

4.3. ERKEN OSMANLI DÖNEMİ

Aşıkpaşazade eserinde Anadolu sosyo-kültürel hayatına yön veren zümreler arasında münhasıran dört zümre zikreder ve içinde Anadolu Ahilerinden de bahseder: “ve hem bu Rum’da dört taife vardır kim müsafirler içinde anılır. Biri Gazıyan-ı Rum, biri Ahiyan-ı Rum, ve biri Abdalan-ı Rum ve biri Bacıyan-ı Rum”.⁶²⁴ Bu kayıt başlı başına Osmanlı beyliğinin topraklarında Ahilerin etkili olduğunu kanıtlamaya yeterli olmakla beraber⁶²⁵, başka kanıtlar da vardır. Aslında kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgi bulunmasaydı da, yine Anadolu’da kurulan bir beyliğin kuruluşunda Ahilerin bulunduğunu tahmin etmek çok zor olmazdı. Başta İbn Battuta olmak üzere dönemin kaynaklarından hareketle Ahiliğin toplumun bütün kesimlerinde ve ülkenin her köşesinde var olduğunu görmemek mümkün değildir. Dolayısıyla Anadolu Türk halkının bir kısmının katılımıyla varlık bulan Osmanlı beyliğinde de Ahilerin nüfuz ve etki sahibi olacağını düşünmemek imkan dahilinde değildir. Nitekim Ö. L. Barkan, “Ahiliğin...yalnız şehirlerdeki burjuva sınıflarına hâs bir teşkilat, meslekî zümrelere ait teşekküller olmadığı ve birçok Ahi rüesasının köylerde yerleşmiş olduğu”nu söyleyerek⁶²⁶, Osmanlı topraklarında Ahiler tarafından ve Ahiler için kurulmuş zaviyelere işaret etmektedir. İlker Yiğit güzel bir çalışmasında XVI. yy Türkiye’inde Ahi adlı yerleşim yerlerini ve zaviyeleri tespit etmiştir:

⁶²³ Handmir, *a.g.e.*, C. 3, s. 515; Hafız Ebru bu iki şahsın adlarını Ahi Mirek ve Ahi Mürüvvet Başlık olarak zikretmiştir. bkz. Hafız Ebru, *a.g.e.*, C. 2, s. 989; Yezdi ise *Zafername*’de Ahi Teberrük ve Ahi Mürüvvet diye kaydetmiştir. bkz. C. 2, s. 1190.

⁶²⁴ Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, s. 205.

⁶²⁵ Tabii bu etkililiğin hangi oranda olduğu tartışma konusudur.

⁶²⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, s. 289.

“Özellikle batıda Kütahya Sancağı (37 yerleşme) ve Hüdavendigâr sancağı’nda (22) diğerlerine nispetle daha fazla Ahi adlı yerleşmenin olduğu görülmektedir. Orta Anadolu’da ise en fazla Ahi adlı yerleşmenin bulunduğu yerler ise Ankara (13 yerleşme) ve Bozok (9 yerleşme) sancaklarıdır... Ahi adlı zaviyelere bakıldığı vakit, Mentеше Sancağı (33 ahi adlı zaviye), Karahisar-ı sahip Sancağı (21 ahi adlı zaviye), Kütahya ve Hamid Sancağı (19 ahi adlı zaviye), Aydın Sancağı (18 ahi adlı zaviye), Sivas-Tokat Sancağı (16 ahi adlı zaviye) şeklinde sıralanmaktadır.”⁶²⁷

İbn Battuta Bursa seyahatini anlatırken, Orhan Bey’le görüşüğünü ve Bursa’da Fityanın büyüklerinden Ahi Şemseddin’in zaviyesinde ikamet ettiğini kaydetmiştir:

“Bu şehirde Fityanın büyüklerinden Ahi Şemseddin’in zaviyesinde konakladık. Orada misafirken Aşura günü gelip çattı. Zaviye sahibi akşamleyin büyük bir ziyafet düzenledi, ordunun ilerigelenleri ve halkı şölene davet etti. Beraberce iftar edildi. Güzel sesli hafızlar Kur’an okudular. Vâiz Mecdeddin Konevî halka etkili bir vaaz verdi; sonra semâ ve raksa kalktılar. O gece müthişti! Mecdeddin, altın kalpli dindar kişilerdendir. Devamlı oruç tutar, üç günde bir iftar eder. Sadece kendi kazandığını yer o. Söylendiğine göre bugüne kadar hiç kimseden bir buğday tanesi bile almamıştır. Ne evi var, ne malı; sırtına geçirdiği libastan gayrı. Mezarlıkta uyur, meclislerde öğüt verir, her vaazında bir grup günahkâr tövbe eder önünde”.⁶²⁸

Burada adı geçen Ahi Şemseddin çok kavi bir ihtimalle Şeyh Edebalı’nın kardeşi Ahi Şemseddin’den başkası olmamalıdır.⁶²⁹

Osmanlı beyliğinde önemli roller üstlenen başka bir Ahi ise Ahi Şemseddin’in oğlu ve Şeyh Edebalı’nın yeğeni Ahi Hasan’dır. Bursa fethinde kaleye çıkan ilk kişi olan Ahi Hasan, fetihten sonra saraya yakın bir yerde zaviye yapmıştır. Zaviyesi ise önemli devlet işlerinin görüşüldüğü yerdi. Osman Gazi’nin ölümü üzerine Ahi Hasan’ın zaviyesinde veraset meselesi ve yeni beyin tayini için Orhan, kardeşi Alaaddin ve ileri gelen dervişler ve alplar toplanmışlardı. Toplantının sonunda Orhan beyliğe seçilmiştir.⁶³⁰ Bu bilgilerden hareketle Ahilerin Osmanlı beyliğindeki konum ve itibarları konusunda bir fikir edinebiliriz.

⁶²⁷ İlker Yiğit, “Ahiliğe Farklı Bir Bakış: XVI. Yüzyıl Türkiye’sinde Ahi Adlı Yerleşmeler ve Zaviyeler”, *Ahiliğe Genç Bakışlar*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, ss. 38-39.

⁶²⁸ İbn Battuta, *Rihle...*, C. 2, s. 196; aynı yazar, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, s. 296.

⁶²⁹ Giese, *a.g.m.*, s. 162.

⁶³⁰ Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, ss. 29, 36; Selahattin Döğüş, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Ede Balı meselesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 37, Ankara 2015, s. 80; Mustafa Eravcı, “Ahi Hasan”, *Ahilik Ansiklopedisi*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014, s. 106. Bu sonuncu kaynakta

İlk Osmanlı padişahlarının Ahilerle iyi münasebette olduğunu, hatta bizzat Ahi olduklarını gösteren önemli bir belge mevcuttur: I. Murad, yazdığı bir vakfiyede Ahiliğini açıkca ifade etmekte ve Gelibolu'daki Ahilerden Ahi Musa'ya kuşak kuşatıp, onu Malkara'ya "Ahi diktiğini" anlatmaktadır: "Ahilerimden kuşandığım kuşağı Ahi Musa'ya kendu elümle kuşadup Migal Kara'ya (مغال قره) Ahi dikdüm ve bu Ahi Musa veya evladlarından kimesneyi ihtiyar edüp ya akrabalarından veya güyegülerinden⁶³¹ Ahilik icazetin verüp bizden sonra yerümüze Ahi sen ol diyeler."⁶³²

Bütün bu belge ve bilgilerden hareketle Osmanlı devletinin kuruluşunda Ahilerin önemli role sahip olduklarını söyleyebiliriz. Tabii bu rol hem askerî, hem de dinî-iktisadî sahalarda olmuştur. Bütün bunlara rağmen, Ahilerin yanı sıra gaziler (Alpler), abdallar (hederodoks dervişler) ve fakihlerin oynadığı önemli rolleri de unutmamak lazımdır.

Osmanlı devleti ile Ahilerin arasındaki ilişkilere dair tartışılan bir konu da Şeyh Edebalı'nın bir Ahi olup olmadığı meselesidir. F. Giese, Ahi Şemseddin ve oğlu Ahi Hasan'ın Ahi olduklarından hareketle Edebalı'yı da bir Ahi saymaktadır. Hatta Aşıkpaşazade'nin Edebalı hakkında söylediklerini de bu doğrultuda değerlendirmektedir: "Bir aziz şeyh varıdı. Hayli kerameti zahir olmuşdu ve cemi-i

---

bulunan bilgiye göre, Bursa Muradiye külliyesi restorasyon çalışmaları sırasında (Aralık 2013) Ahi Hsan'ın oğlu Ahi Mehmed'e ait mezar taşı bulunmuştur. Mezar taşıdaki: el-Merhum eş-Şehid Ahi Mehmed b. Ahi Hasan 788 kaydından 1386 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

⁶³¹ Damatlarından

⁶³² Tahsin öz, "Murad I. İle Emir Süleyman'a ait İki Vakfiye", *Tarih Vesikaları*, S. 4, C. 1, İstanbul 1941, s. 243.

Hacı Bektaş dergah meydanaevinin kapısı üzerindeki bir kitabede "Ahi Murad"dan bahsedilmektedir:

بدأت بسم الله الرحمن الرحيم عمر هذه العماره ملك المشايخ سلاله الاولياء اخى مراد دام دولته فى يوم العرفه من رمضان المبارك لسنة تسع و ستين و سبعمائه

"Rahmenı Rahim olan Tanrının adıyla başladım. Devleti daim olsun bu imareti meşayihin meliki, evliya soyu Ahi Murad yedi yüz altmış dokuz senesi ramazanı mübarekinden arife günü yaptı". bkz. Halim Baki Kunter, "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, s. 432. Acaba buradaki Ahi Murad, Osmanlı padişahı I. Murad Hüdavendgar mı? N. Çağatay böyle düşünmektedir (bkz. *Bir Türk ...*, s. 88). Ama kullanılan ünvan ve sıfatlara bakılırsa bu ihtimalin çok zayıf olduğu görülecektir.

halkın mu'temedi idi. Ve illa dervişlik batınında idi. Dünyası, ni'meti, davarı çoktu ve sahib-çırak ve alemi. Daim müsafirhânesi hâli olmazdı.”⁶³³

F. Köprü de bu fikre katılarak, “Şeyh Edebalı'nın Ahilerden olması kaviyen muhtemel olduğu gibi, Osman ve Orhan'ın cenk arkadaşları arasında da birçok Ahiler vardı” demektedir.⁶³⁴ Ancak A. Y. Ocak genel kabul görmüş bu fikre katılmamakta ve Elvan Çelebi'nin *Menakıbu'l-Kudsiyye*'sine dayanarak Edebalı'nın bir Vefâî şeyhi olduğunu iler sürmektedir.⁶³⁵

Şeyh Edebalı'nın bir Vefâî dervişi olduğu ispatlandıktan sonra, onun hala Ahi olduğunu düşünen araştırmacılar tarafından şöyle bir fikir ortaya konmuştur: “Ede Balı da bir vefâî şeyhidir. Şeyh Ede Balı'nın bir Ahi lideri olması onun bir derviş, bir sufî ve Baba İlyas'ın müridi olan Hacı Bektaş'la aynı tarikata mensup olmasına engel olmadığı anlaşılıyor. Mesela Mevlana'nın en önemli müridi Ahi Hüsameddin de bir Mevlevî dervişidir.”⁶³⁶

Bu son görüş temel itibariyle yanlış bir fikir değildir. İster Fütüvvetnamelerden, ister tarihî kaynaklardan hareketle mutasavvıfların da Fütüvvet-Ahilik teşkilatına mensup olma imkanının bulunduğunu biliyoruz.⁶³⁷ Fakat burada dikkat etmemiz gereken bir husus vardır. Bir kişi aynı zamanda çeşitli zümrelere mensup olabilir, ancak önemli olan onun hangi vasıfla öne çıkıp, toplumda tanınmasıdır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadariyle Şeyh Edebalı bir Ahi olsa dahi bir derviş ve bir mutasavvıf vasfıyla öne çıkıp tanınmıştır. Kaldı ki, kaynaklarda Edebalı'nın gerçekten Ahi teşkilatına mensup olduğuna dair net bir bilgi de mevcut değildir. Bu mensubiyetin en önemli göstergesi “Ahi” lakabını taşımaktır ki, hiç bir kaynakta Edebalı'nın bu lakapla hitap edildiğini görmemekteyiz.

⁶³³ Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, s. 6.

⁶³⁴ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 70.

⁶³⁵ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 173; aynı yazar, “Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama”, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri-Osmanlı Dönemi*, Kitap yay., İstanbul 2001, s. 18.

⁶³⁶ Döğüş, *a.g.m.*, s. 82.

⁶³⁷ Bkz. Anadolu dışı Ahiler kısmına

SONUÇ

Müslüman toplumlardaki sosyo-kültürel müesseseler, yıllardır araştırmacıların odak noktasında olmakta ve üzerlerinde ciddi araştırmalar yapılarak farklı tez ve fikirler ileri sürülmektedir. İslam dünyasının hemen hemen her yerinde görülen fütüvvet teşkilatı da birçok araştırmacının ilgisini çekmekte ve inceden inceye araştırılmaktadır.

Özellikle söz konusu topraklarda yaşayan halkın çeşitli sosyo-kültürel sorunlarla karşılaştığını gören araştırmacılar, derin tarihî kökenleri olan bu sorunların giderilmesi veya en azından kontrol altına alınması için, bu coğrafyanın geçmişindeki sosyal kurumların incelenme gereğini duymakta ve bu vesileyle gündün güne halkı daha büyük felaket ve sıkıntılara sürükleyen bu sorunlara bir çözüm bulmak için çaba göstermektedirler.

Bu çalışma da söz konusu sosyal kurumların en önemlilerinden biri olan fütüvvet teşkilatını, özellikle Ahilik müessesesini incelemek için yapılan bir girişimdir. Yapılan araştırmaların ve karşılaştırılan çeşitli fikir ve görüşlerin sonunda kendi fikrimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İslam tarihinin hemen ilk asırlarından beri karşılaştığımız fütüvvet ilke ve teşkilatının kökenlerini coğrafyamızın derin geçmişinde aramamız icap etmektedir. Fütüvvet gibi kurumlar, her ne kadar İslamî bir görünüme sahipse de aslında bu dinin ortaya çıkışından önce mevcut olan kurumların bir devamı veyahut mirasçısı gibi düşünülmelidirler. Nitekim fütüvvet anlayışı ve teşkilatının da kökenlerini *Mittani* hükümdarlarının hizmetinde bulunan *Maryanni* isimli savaşçı adamlarda veya Sasani askerlerinin gözdesi olan *Esvarlar* ve her zaman padişahın yanında hizmete hazır bulunan *Hadiyaran* topluluklarında bulmamız mümkündür: Yani dayanışma ve yardımlaşma eksenli genç erkek toplulukları. Bu topluluklarda zaman ve mekan değişikliğinden kaynaklanan bir takım farklılıklar ve hatta zıddiyetlerle karşılaşmak pek

şaşırtıcı olmamalıdır. Ama bütün bu etkenlerin tesirine rağmen, söz konusu topluluklar temel özelliklerini korumakta ve onları sonraki dönem ve kuşaklara aktarmaktadırlar. Dinî-mistik hareketlerin tersine, toplumsal bir hareket olup, dünyevî kaygılara sahip bir akım diyebileceğimiz fütüvvet gibi hareketler İslam dünyasının her köşesinde çeşitli adlar altında mevcut olmuştur.

2. Tarihî kaynaklarda özellikle Anadolu ve Azerbaycan coğrafyalarında karşımıza çıkan Ahilik de aslında bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ahilik, fütüvvet teşkilatının bir takım etkenlerin tesiriyle aldığı özel şekilden başka bir şey değildir. Hatta fütüvvetin tarihi boyu alabildiği en mükemmel ve en kapsamlı şeklidir diyebiliriz. Toplumun birçok kesimine hitap ederek, insanların ilişkilerinde hoşgörü ve diğergamlığı özel bir konuma taşımak ve sosyal sorunlara karşı güçlü bir mekanizma üretebilmek, bu anlayışın ürünlerinden sayılabilir.

3. Ahilik genellikle iddia edildiği gibi sadece Anadolu'ya özgü bir teşkilat da değildir. Tarih boyu İslam coğrafyasının birçok bölgesinde Ahilerle karşılaşmaktayız. Ayrıca Ahilik bir esnaf teşkilatı da değildir, en azından ortaya çıktığı ilk yüzyıllarda böyle olmamıştır. Şüphe yok ki tıpkı fütüvvet teşkilatı gibi, Ahiliğe de katılan en büyük zümre, kent halkından esnaf ve zanaatkârlardı. Ama bu onun bir meslekî örgüt mahiyetinde olduğu anlamında değildir. Ayrıca Ahilik ve ona benzer kurumları, etnik ve millî parametrelerle de değerlendirmek hiç isabetli olmamaktadır.

4. Anadolu'da tespit ettiğimiz en eski Ahiler XII. yy'da yaşamaktalar. Buna karşın XI. yy'da Azerbaycan'da yaşayan bir Ahiyi ve Horasan'da bu ünvanın sufi çevrelerce kullanıldığını biliyoruz. Anadolu'nun Türkleşme ve Müslümanlaşma sürecini dikkate aldığımızda, doğal olarak Ahiliğin, Horasan ve Azerbaycan'dan zamanla tasavvufî öğelerden de etkilenererek Anadolu'ya geldiğini ve XIII. yy'ın başlarında Abbasi halifesi Nâsır'ın devrimci girişimiyle halk arasında daha derin bir kabul gördüğünü düşünebiliriz. Ve tabii bu kabul sadece Anadolu coğrafyasına özgü olmamıştır. Fütüvvet teşkilatının İslam topraklarının her yerinde etkili olduğu bir dönemde, Ahilik ve Ahiler de birçok ülke ve bölgede görülmekteydiler.

5. Özellikle Türkiye popüler Ahilik tarihçiliğinde Ahi Evren Anadolu Ahiliğinin kurucusu olarak gösterilir ve hayatı hakkında artık birçok çevre tarafından kabul görmüş

bir hikaye anlatılır. Araştırmalarımız sonucu Ahi Evren'in gerçek tarihî şahsiyeti ve hangi dönemde yaşadığına dair bazı tespitleri ortaya koymaya çalıştık. Ahi Evren XIV. yy'ın ortalarında hala hayattaydı. Dolayısıyla onun XIII. yy'da yaşadığını söyleyen, hatta Mevlana ile mücadelede bulunduğu dair iddialar tamamen yersiz ve tarihsel olarak temelsizdirler.

6. Ahilik teşkilatı, yerleşik hayattan kaynaklanan bir hareket olduğu için, her zaman toplumun, özellikle kentlerin sosyal hayatında etkin role sahip olmuştur. Dolayısıyla her zaman devletlerle de ilişkide bulunmuş, hatta gerektiğinde şehirlerin yönetimini de üstlenmiştir. En son da Osmanlı devletinin kuruluşunda önemli bir role sahip olmuştur. Ancak bu rolü abartmamakta da fayda vardır. Osmanlı beyliğinin bütün kurucu unsurlarını Ahilik teşkilatının mensupları gibi görmek ve beyliğin kuruluşunda Ahiliğin konum ve yerini çok yükseklere taşımak, tarihî verilere aykırı olduğu gibi, diğer zümreleri de görmezden gelmektedir.

7. XV.-XVI. yy'dan başlayarak genel olarak fütüvvet teşkilatı bütün İslam coğrafyasında, özel olarak da Ahilik Anadolu'da eski ve itibarını kaybetmeye başlamıştır. İstanbul'da merkezi bir iktidarın oluşumu, tasavvufî çevrelerin güçlenmesi, Ahilik teşkilatının kendi içindeki sorunları, kahvehane gibi yeni sosyal mekanların ortaya çıkması gibi etkenlerden dolayı, artık Anadolu coğrafyasında İbn Battuta'nın gördüğü o muhteşem Ahiler ağını görmek artık mümkün değildi. Ama buna rağmen Ahilik ruhu ve ritüelleri esnaf teşkilatı, bazı tasavvufî çevreler, pehlivan tekkeleri ve en önemlisi halkın arasında yaşamaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Afifi, Ebu'l-Ala, *Melametiyye, Sufiyye ve Fütüvvet*, çev. Nusretullah Furuher, İlham yay., Tahran 1376.
- Ahmedi, *İskendername*, haz. İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983.
- Akkuş, Mehmet, “Farklı bir Alilik İcazetnamesi”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 21, Ankara 2002, ss. 95-100.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsameretü'l-Ahbar*, haz. Osman Turan, TTK yay., Ankara 1999.
- Alaüddini, Alırıza, “Ahicuk”, *Dairetü'l-Maarif-i Büzürg-i İslami*, C. 7, Tahran 1375, ss. 290-291.
- Altınok, Baki Yaşa, “Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran Veli ile Arkadaşlarının Sürgün ve Şehit Edilmesi”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, C. 1, ss. 63-77.
- , “Selçuklu Ekonomisinde Yabalı Pazarı ve Bu Pazarın Kurulmasında Ahi Evran'ın Rolü”, *II. Ahi Evran-ı Veli Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, haz. M. Fatih Köksal, Kırşehir 2007, ss. 1-18.
- Âli Efendi, Gelibolulu Mustafa, *Künhül'-Ahbar*, dördüncü rükn: Osmanlı Tarihi (Tıpkıbasım), TTK yay., Ankara 2009.
- Amûlî, Evliyaullah, *Tarih-i Rûyan*, haz. Menuçehr Sutude, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1348.
- And, Metin, *Ritüelden Drama, Kerbela-Muharrem Ta'ziye*, yapı Kredi yayınları, İstanbul 2012.
- Anonim, *Tarih-i Sistan*, haz. Meliku'ş-Şuaara Bahar, Dünya-yı Kitap yay., Tahran 1381.
- Anonim, *Alemara-yı Şah İsmail*, haz. Asgar Müntazır Sahib, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1349.
- Anonim, *Menakıb-ı Evhadeddin Hâmid Kirmanî*, haz. Bediüzzaman Furuzanfer, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1347.
- Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk der Anadolu*, haz. Nadire Celali, Miras-ı Mektub, Tahran 1377.
- Aras, Ahmet, “Dinlerde çalışma Hayatı ve Teşkilatlar”, *2. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, ss. 907-925.
- Aşık Paşa, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000.
- Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi (Tevarih-i Âl-i Osman)*, haz. Ali Bey, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

- Attar-ı Nişaburî, Feridüddin, *Mantıku't-Tayr*, haz. Muhammed Rıza Şefii-i Kedkeni, Suhan yay., Tahran 1383.
- Bahar, Melikü's-şüara, "Civanmerdi", *Ayin-i Civanmerdi*, Henry Corbin, çev. İhsan Nerakî, Suhan yay., tahran 1385., ss. 109-120.
- Baharzî, Ebulmafahir Yahya, *Evradu'l-Ahbab ve Fususu'l-Adab*, haz. İrec Afşar, Çaphane-i Danişgah-ı Tahran, Tahran 1345.
- Bakli-i Şirazî, Şeyh Ruzbihan, *Şerh-i Şathiyat*, haz. Henry Corbin, Encümen-i İraşünasi, Tahran 1360.
- Barkan, Ömer Lütfî, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, ss. 279-386.
- Bastani-i Parizi, Muhammed İbrahim, *Yakub-ı Leys*, İlim yay., Tahran 1383.
- Bayram, Mikail, *Cünbiş-i Zenan-ı Anatoli*, çev. Davud Vefaî – Hucetullah Cudekî, Nigah yay., Tahran 1380.
- , *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani ve Menakıb-Namesi*, NKM yay., Konya 2008.
- , *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi*, Konya 2006.
- , *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991.
- , "Sadr ud-din Konevi ile Hacı Nasir ud-din Tusi'nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, ss. 11-28.
- Bayram, Sadî, "Ahilik ve bir Ahi Şeceresi", *Belleten*, S. 222, Ankara 1994, ss. 295-309 + ekler.
- Beyanî, Şirin, *Tarih-i Âl-ı Celayir*, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1382.
- Birunî, Ebu Reyhan, *el-Asaru'l-Bâkiye an el-Kurûni'l-Hâliye*, haz. Perviz Ezkayi, *Miras Mektup yay.*, Tahran 1380.
- Caferoğlu, Ahmed, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK yay., İstanbul 1968
- Câmi, Nureddin Abdurrahman, *Nefehatü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, haz. Mahmud Âbidi, Suhan yay., Tahran 1386.
- Ceyhan, Semih, *Türkiye'de Tarikatlar Tarihi ve Kültür*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.
- Cahen, Claude, "İlk Ahiler Hakkında", çev. Mürsel Öztürk, *Belleten*, C. 50, S. 196-198, ss. 591-601, Ankara 1987.
- , *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih vakfı Yurt yay., Ankara 2011.
- Corbin, Henry, *Ayin-i Civanmerdi*, çev. İhsan Nerakî, Suhan yay., tahran 1385.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara 1997.
- Çelik, Rıfat İlhan, "Ahiliğin Temellerinden İki Önemli Şahsiyet: Şeyh Sühreverdi ve Alaüddin Keykubat'ın Fütüvvet Teşkilatına Girişi", 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, ss. 165-177.

- Danişpejuh, Muhammed Taki, *Fihrist-i Mikrofilmha-yı Kitabhane-i Merkezi-i Danişgah-ı Tahran*, Tahran 1348.
- , “Do Menba’ Bera-yı Tarih-i Civanmerdi ve Fütüvvet”, *Tarih ve Ferheng-i Civanmerdi*, Seyyid Mesud Razavî, İttılaat yay., Tahran 1391, ss.186-194.
- Demirbilek, Salih, ‘‘Ahi Kelimesinin Kökenine Dair’’, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, ss. 277-283.
- Dergahi, Mahmud, “Do Tasvir ez Ahi Ferec Zencanî”, *Kavuşname*, Y. 4, S. 10, Yezd 1384, ss. 93-105.
- Devani, Celaleddin Muhammed, “Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan”, haz. İrec Afşar, *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat-ı Danişgah-ı Tahran*, Y. 3, S. 3, Tahran 1335, ss. 25-66.
- Devletşah-ı Semerkandi, *Tezkiretü’ş-Şuara*, haz. Edward Brown, Esatir yay., Tahran 1382.
- Döğüş, Selahattin, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Ede Balı meselesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 37, Ankara 2015, ss. 61-86.
- Edhemi, T., *Ez Hak ta Haksar-Silsile-i Selmani-i Ebuturabi-i Celali*, Şayurd yay., Tahran 1388.
- Eravcı, Mustafa, “Ahi Hasan”, *Ahilik Ansiklopedisi*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014, s. 106.
- Erdoğan, Abdülkerim, *Ankara Ahilri*, Ankara Büyük Şehir Belediyesi, Ankara 2011.
- Esterabadî, Aziz b. Erdeşir, *Bezm ü Rezm*, haz. Kilisli Muallim Rifat, Evkaf matbaası, İstanbul 1928.
- Esterabadî, Mirza Mehdi Han, *Cihanguşa-yı Nadirî*, haz. Seyyid Abdullah Envar, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1377.
- el-Eflakî el-Ârifî, Şemsüddin Ahmed, *Menakıbu’l-Arifin*, haz. Tahsin Yazıcı, TTK yay., Ankara 1976-1980.
- , *Ariflerin Menkibeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı yayınevi, İstanbul 2006.
- Elvan Çelebi, *Menakıbu’l-Kudsiyye fi Menasibi’l-Ünsiyye, Baba İlyas-ı Horasani ve Sülalesinin Menkabevî Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal – Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara2014.
- Ensari Hirevi, Hâce Abdullah, *Tabakatu’s-Sûfiye (Emali)*, haz. Abdülhay Habibi, [Kabil?] 1341.
- Enveri, Ali b. Muhammed, *Divan-ı Enveri*, haz. Muhammed Taki Müdrriş-i Razavi, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitab yay., Tahran 1340.
- Evhadî-yi İsfahani (Meragi), *Külliyat*, haz. Said Nefisi, Emirkebir yay., Tahran 1340.
- , *Câm-ı Cem*, haz. Vahid Destgirdî, Armağan dergisi (8. Ek), Tahran 1307;
- Evliya Çelebi, Muhammed Zillî b. Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Ahmed Cevdet, Matbaa-i Akdem, İstanbul 1314.
- Firuzanfer, Bediüzzaman, *Mevlana Celaleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Konyan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yay., Konya 2005

- Fumeni-i Gilani, Molla Abdülfettah, *Tarih-i Gilan*, haz. Menuçehr Sutûde, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1349.
- Genceyi, Turhan *Şah ismail Hataî Divanının Elmi-Tenkidi Metni*, Elm ve Tahsil yay., Bakü 2013.
- Geravend, Muçtaba ve diğçerleri, “Berresi ve Tahlil-i Goftman-ı Fütüvvet der Tarih-i İslam ez Sede-i Çaharum ta Sede- Heştum-i Hicri-i Kameri”, *Mutalaat-ı Tarih-i İslam*, Y. 4, S. 15, Tahran 1391, ss. 137-166.
- Giese, Friedrich, Friedrich Giese, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Teşekkülü Meselesi”, çev. Köprülüzade Ahmed Cemal, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, İstanbul 1925, ss. 151-171.
- , “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu Meselesi”, çev. Zehra Aksu Yılmazçer, *Söğüt’ten İstanbul’a*, haz. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2005, ss. 149-175.
- Gökbulut, Süleyman, *Necmeddin-i Kübra, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, S. 1-4, İstanbul 1949-1950, ss. 3-354.
- , “Burgazî ve Fütüvvet-nâmesi”, *İÜİFM*, C. 15, S. 1-4, İstanbul 1953-1954, ss. 76-153.
- , *Mevleviyye Ba’d Ez Mevlana*, çev. Tevfik Subhani, Keyhan yay., Tahran 1366.
- , “Fütüvvet-name-i Sultanî ve Fütüvvet hakkında bazı Notlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 17, S. 1-4, İstanbul 1955-1956, ss. 127-155.
- , “Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn’in Fütüvvet-namesi”, *İÜİFM*, C. 17, İstanbul 1955-1956, ss. 27-126.
- Gülensoy, Tuncer, “’Ahi mi? Akı mı?’”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, ss. 451-452.
- Güllülü, Sabahattin, *Ahi Birlikleri*, Ötüken yay., İstanbul 1977.
- Gülşehrî, *Mantku’t-Tayr*, haz. Kemal Yavuz, Kırşehir Valiliği, Ankara 2007.
- , *Mantku’t-Tayr* (Tıpkıbasım), önsözü yazan Agah Sırrı Levend, TTK yay., Ankara 1957.
- Günaydın , Yusuf Turan, *Ahulik Araştırmaları 1913-1932*, TTK, Ankara 2015.
- Günşen, Ahmet, “Garib-nâme’de Ahilik İzleri”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, C. 1, ss. 499-510.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, *Ahiler Şehri Ankara*, Kömen yay., Konya 2011.
- , “Kadı Burhaneddin Devletinde Ahilerin Faaliyetleri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, Konya 2006, ss. 215-224.

- Hafız Ebru, *Zübdetü't-Tevarih*, haz. Kemal Hac Seyyid Cevadî, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran 1380.
- Hâkim Nişaburi, Ebu-Abdullah, *Tarih-i Nişabur*, çev. Muhammed b. Hüseyin, haz. Muhammed Rıza Şefii-i Kedkeni, Ageh yay., Tahran 1375.
- Hamidullah, Muhammed, "Hilfû'l-Fudûl", *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 31-32.
- Handmir, Giyaseddin, *Tarih-i Habibu's-Siyer*, Hayyam yay., Tahran 1380.
- Hartmann, Angelika, "Nâsır-Lidinillah", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 399-402.
- Hemedanî, Emir Seyyid Ali, *Meşarîku'l-Envar*, haz. Muhammed Hacevi, Mevla yay., Tahran 1362.
- , *Fütüvvetname*, haz. Muhammed Riyaz, Esatir yay., Tahran 1388.
- el-Herevî, Seyf b. Muhammed b. Yakub, *Tarihname-i Herat*, haz. Gulam Rıza Tabatabayi-i Mecd, Esatir yay., Tahran 1383.
- Hucvirî, Ebulhasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcub*, haz. Mahmud Abidi, Suruş yay. Tahran 1386.
- Hulvi, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemehat-ı Ulviyye*, Ankara DTCF kütüphanesi, Elyazmalar bölümü, İsmail Saib 1-722.
- , *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, Semerkand yay., İstanbul 2013.
- Huncî, Fazlullah Ruzbihan, *Tarih-i Alem-ara-yı Emini*, haz. Muhammed Ekber Aşık, Miras-i Mektub, Tahran 1382.
- Hurşah b. Kubad el-Hüseyinî, *Tarih-i İlçi Nizamşah*, haz. Muhammed Rıza Nasiri ve Kuici Haneda, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1379.
- Hüsrevşahi, Muhammed Tahiri, "Münasebat-ı İrfani-i Meşayih-i Azerbaycan ba Arifan-ı Horasan", *Neşriye-i Zeban ve Edeb-i Farsi*, Y. 69, S. 233, Tahran 1395, ss. 27-54.
- el-İbadî el-Mervzî, Kutbuddin Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Erdeşir, *Menakıbu's-Sufiye*, haz. Necib Mayil Herevi, Mevla yay., Tahran 1362.
- İbn Battuta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- , *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2004.
- , *Sefername*, çev. Muhammed Ali Müvahhid, Agah yay., Tahran 1370.
- , *Rihletü İbni Battuta*, haz. Abdülhadi et-Tâzi, Ribat 1997.
- İbn Bezzaz, Derviş Tevekkülü b. İsmail, *Saffetüs-Safa der Tercüme-i Ahval ve Akval ve Keramat-ı Şeyh Safiyeddin İshak Erdebili*, haz. Gulam Rıza Tabatabayî-i Mecd, Musahhıh yay., Tebriz 1373.
- İbn Bibi el-Müneccime, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Tarih-i İbn Bibi)*, haz. Jale Müttehidin, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi, Tahran 1390.

- İbn Cevzi, Ebi'l-Ferec Abdurrahman, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mulûk ve'l-Umem*, haz. Muhammed Abdülkâdir Ata ve Mustafa a. Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- , *Telbis-i İblis*, Dar-ı İbn Haldun, Mısır [1998].
- İbn Cübeyr, Muhammed b. Ahmed, *Sefername-i İbn Cübeyr*, çev. Perviz Atabekî, Astan-ı Kudsi Razavî yay., Meşhed 1370.
- İbn Esir Cezeri, *El-Kamil*, Daru's-Sâdir, Beyrut 1966.
- , *Tarih-i Kamil-i Büzürg-i İslam ve İran* (El-Kamil Tercümesi), çev. Abbas Halili ve Ebulkasım Halet, İlmi yay., Tahran 1371.
- İbn Haldun, *Mukaddime-i İbn Haldun*, çev. Muhammed Pervin Gunabadi, Merkez-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran 1362.
- İbn Kerbelayî (Hafız Hüseyin Kerbelayi-i Tebrizi), *Ravzatü'l-Cinan ve Cennatü'l-Cenan*, haz. Cafer Sultanu'l-Kuraî, Sutûde yay., Tebriz 1383.
- İbn Mimar el-Bağdadi, *Kitabu'l-fütüvve*, haz. Mustafa Cevad, Muhammed Takiyyuddin el-Hilali, Abdülhalim el-Neccar, Ahmed Naci el-kaysi, Mektebtü'l-müsenna, Bağdat 1958.
- İbn Teymiye (Takiyyeddin Ahmed b. Teymiye el-Harranî), *Mecmuatü'l-Fetavâ*, haz. Âmir el-Cezar-Enver el-Bâz, Daru'l-Vefa, el-Mansura (Mısır) 2005.
- İnalcık, Halil, "Rumeli", *TDVİA*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 232-235.
- İnsafpur, Gulam Rıza, *Tarih ve Ferheng-i Zurhane*, Ahtaran yay., Tahran 1386.
- el-İsfahani, Ali b. Hüseyin Ebulferrec, *El-Agani*, Dar-ı İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1994.
- İsfizarî, Müineddin Muhammed Zemci, *Ravzâtü'l-cennât fi Evsaf-i Medine-i Herat*, haz. Seyyid Muhammed Kazım İmam, Danişgah-ı Tahran yay., Tahran 1338.
- Kaplan, Hayri, "Tarihsel hayatı ve Görüşleri Bağlamında Ahi Evran'ın Yaz(ma)dığı Kitaplar ve Söyle(me)diği Sözler", 2. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, ss. 71-103.
- Karasoy, Yakup, "'Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik'", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Konya 2003, ss. 1-23.
- Kartal, Ahmet, "Şeyh Baba Yûsuf'un Uhuvvet ile İlgili Manzuması", *Ahilik Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Ankara 2004, ss. 69-78.
- , "Keramat-ı Ahi Evran Mesnevisi Üzereine Notlar", *I. Uluslararası Ahilik kültürü ve kırşehir sempozyumu (Bildiriler)*, Kırşehir 2011, C.2, ss. 655-673.
- el-Kaşgarî, Mahmud b. el-Hüseyin b. Muhammed, *Kitabu Divanu Lugati't-Türk*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, TDK, Ankara 2015.
- Kaşî, Abdürrezzak, "Tuhfetu'l-İhvan fi Hasâyisi'l-Fityan", *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İranşunasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Mün, Tahran 1370, ss. 29-57.

- Kaşifi-i Sebzivari, Hüseyin Vaiz, *Fütüvvetname-i Sultani*, haz. Muhammed Cafer Mahcub, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1350.
- Katib Çalebi (Hacı Halife), *Keşfu'z-Zunun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1982.
- Kayaoğlu, İsmet, “Halife en-Nasır’ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 25, Ankara 1981, ss. 221-227.
- Keremipur, Hamid, “Berresi-i Eb’ad-ı İctimai-i Ayin-i Fütüvvet der Horasan ez Karn-ı Sivvum-ı Hicri ta Karn-ı Şişşum-ı Hicri”, *Tahkikat-ı Tarih-i İctimai (Pejuhişgah)*, Y. 3, No. 1, Tahran 1392, ss. 89-113.
- Koca, Salim, *Sultan İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara 1997.
- Kovenî, Sadreddin, “Metâliü'l-İman”, haz. William Chittick, Cavidan-hired (Neşriye-i Encümen-i Şaheniahi-i Felsefe-i İran), Y. 4, S. 1, Tahran 2537, ss. 57-80.
- , “Tebşiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehî”, haz. Necefkuli Habibi, *Maarif (Neşriye-i Merkez-i Neşr-i Danişgahi)*, S. 1, Tahran 1364, ss. 69-128.
- Köksal, M. Fatih, *Ahi Evren ve Ahilik*, Kırşehir Valiliği, Kırşehir 2011.
- , “Ahi Evran’ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Ahi Cihan-ı Nassreddin Ahi Evran”, *TKHBAD*, S. 62, Ankara 2016, ss. 83-108.
- Köksal, M. Fatih ve diğerleri, *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri*, Kırşehir 2008.
- Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli kaynakları”, *Belleten*, C. 7, S. 27, TTK, Ankara 1945, ss. 379-521.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2012.
- , *Anadolu’da İslamiyet*, Akçağ yay., Ankara 2005.
- , *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ yay., Ankara 2011.
- Kristensen, Arthur, *İran der Zaman-ı Sasaniyan*, çev. Reşid Yasemi, Dünya-yı kitab yay., Tahran 1368.
- Kurbannijad, Perisa, *Tasavvuf der Azerbaycan (Ahd-ı Moğol)*, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1387.
- Kunter, Halim Baki, “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, ss. 431-456.
- Kütübî, Mahmud, *Tarih-i Al-ı Muzaffer*, haz. Abdülhüseyin Nevayî, Emirkebir yay., Tahran 1364.
- Mahcub, Muhammed Cafer, “Mukaddime”, *Fütüvvetname-i Sultani*, Tahran 1350.
- Makdisi, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Takasim*, çev. Alinaki Münzevi, Şirket-i Müellifan ve Müterciman, Tahran 1361.
- Masumali Şah, Muhammed Masum Şirazi, *Taraiku'l-Hakayık*, haz. Muhammed Cafer mahcub, Kitabhane-i Senâî, Tahran.

- Mayıl Herevî, Necib, “Risale-i Adab-ı Hatt-ı Abdullah Seyraf-i Tebrizi”, *Vakf, Miras-ı Cavidan*, S. 4, Tahran 1372, ss. 128-136.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâyık (Şakâyık-ı Numaniyye ve Zeylleri)*, haz. Abdülkâdir Özcan, Çağrı yay., İstanbul 1989.
- Mélikoff, Irene, *Uyur idik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Demos yay., İstanbul 2011.
- Mes’udî, Ali b. Hüseyin, *Murucu’z-Zeheb ve Maadinu’l-Cevher*, çev. Ebulkasım Payende, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1390.
- , “Civanmerdi ve ayin-i an”, *Miras-ı Tasavvuf*, haz. Leonard Lewisohn, çev. Mecdüddin Keyvani, Neşr-i Merkez yay., Tahran 1389.
- Meşkur, Muhammed Cevad, *Tarih-i Tebriz ta payan-ı Karn-ı Nuhum-ı Hicri*, Encümen-i Asar-ı Milli yay., Tahran 1352.
- Mevlevî, Celaleddin Muhammed b. Muhammed, *Mesnevi-i Manevî*, haz. Reynold Nicholson, Hermes yay., Tahran 1390.
- Mevlana Celaleddin Rumi, *Mektubat*, haz. Tevfik Sübhani, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran 1371.
- , *Külliyat-ı Şems-i Tebrizi*, haz. Bediüzzaman Furuzanfer, Emirkebir yay., Tahran 1376.
- , *Mektuplar*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka kitabeveleri, İstanbul 1963.
- Metin, Celal, “Ankara’da Ahiler Yönetimi (1290-1354) Meselesi”, *Türk Kültürü*, Y. 30, S. 472, Ankara 2002, ss. 473-485.
- Mirhond, Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin, *Tarih-i Ravzatü’s-Safa*, İntişarat-ı Kitabfuruşihay-ı Merkezi, Hayyam ve Piruz, Tahran 1339.
- , *Ravzatü’s-Safa*, haz. Abbas Zeryab Hoyî, İlmi yay., Tahran 1375.
- Mole, M., “Kubrawiyat II: Ali b. Şihabaddin-i Hamadan’ın Risale-i Futuwvatiya’si”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, S. 4, İstanbul 1961, ss. 33-72.
- Mostafavi, Moharram, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- Muallim Cevdet, *Zeylün alâ Fasli’l-Ahiyyeti’l-Fityani’t-Türkiyye fi Rihleti İbn Battuta*, İstanbul 1932.
- , *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği (İbn Battuta’ya Zeyl)*, çev. Cezair Yarar, İşaret yay., İstanbul 2008.
- Muhammed b. Münevver, *Esraru’t-Tevhid fi Makamati’ş-Şeyh Ebi Said*, haz. M. R. Şefii-I Kedkeni, Ageh yay., Tahran 1390.
- Muhammedi, Kazım, *Alaüddeve Simnanî*, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vizaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran 1381.
- Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrizi, *Burhan-ı Katı*, haz. Muhammed Mu’in, Kitabfuruşihay-ı İbn Sina yay., tahran 1343.

- Muhtariyan, Bahar, “Mire ve Peyvend-i An ba Civanmerdan ve Ayyaran”, *Name-i Ferhengistan*, S. 29, Tahran 1385, ss. 88-98.
- Mukaddem, Alırıza, “Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hoy: Farsça ve Arapça Kaynaklara Göre”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3 /10, 2010, ss. 470-477.
- Musalı, Namiq, “İbn Bezzaz'ın Saffetüs-Safa Adlı Eserinde Azerbaycan Ahiliği”, *I. Uluslararası Ahilik kültürü ve kırşehir sempozyumu (Bildiriler)*, Kırşehir 2011, C. 2, ss. 795-808.
- Mutemidi, Mansur, Ferzane Bahuda, “Tarhi Berayı Berresi-i Hastgahha ve Rişeha-yı Fütüvvet-i İrani”, *Mutalaat-ı İslami: Tarih ve Ferheng*, Y. 43, S. 86-4, Tahran 1390, ss. 53-82.
- Muvahhid, Samed, *Safiyeddin Erdebili, Çehre-i Asil-i Tasavvuf-ı Azerbaycan*, Tarh-ı Nev yay., Tahran 1381.
- , *Seyri der Tasavvuf-i Azerbaycan*, Tahuri yay., Tahran 1390.
- Mübarek Galib, *Ankara, Birinci Kısım, Umumî Bir Nazar, Kabristanlar, Mescidler, Camiler*, İstanbul 1341.
- Müstevfi, Hamdullah b. Abubekir, *Nuzhet- 'l-Kulub*, haz. Muhammed Debir Siyakî, Tahuri yay., Tahran 1336.
- Nahçıvani, Muhammed b. Hinduşah, *Desturu 'l-Kâtib fi Tayini 'l-Meratib*, haz. Abdülkerim Alioğlu Alizade, Moskova 1976.
- Nasır Hüsrev Kubadiyaî, *Divan-ı Eş'ar*, haz. Muctaba Minevi ve Mehdi Muhakkık, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran yay., Tahran 1384.
- Nâsiri, “Fütüvvetname-i Nâsiri”, *Fütüvvet der Kişverha-yı İslami*, Abdülbaki Gölpınarlı, çev. Tevfik Subhani, Revzene yay., Tahran 1379, ss. 153-198.
- Nasirî, Muhammed Rıza, *Eser Aferinan*, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi yay., Tahran 1384.
- Nasrullah Münşi, Ebulmaali, *Tercüme-i Kelile ve Dimne*, haz. Müctaba Minevi, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1343.
- Nasrullahi, Meysem, *Berresi-i Ara ve Endişeha-yı Alaüddeve Simnanî*, Edyan yay., Kum 1391.
- Natil Hanleri, Perviz, *Şehr-i Semek*, Agah yay., Tahran 1364.
- Nazimiyan Ferd, Ali , “Sünnet-i Hilf ve Karkerdha-yı An de Asr-ı Cahili”, *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, Y. 3, S. 8, Tahran 1390, ss. 125-144.
- Nesevi, Şihabüddin, *Siret-i Celaleddin Menkuberni*, haz. Müctaba Minevi, Elmi ve Ferhengi yay., Tahran 1384.
- Ocak, Ahmet Yaşar , “Fütüvvet”, *TDVİA*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 261-263.
- , “Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim yay., İstanbul 2012, ss. 181-202.
- , *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergah yay., İstanbul 2011.
- , “Ahi”, *The Encyclopaedia of Islam-Three*, Brill, Leiden-Boston 2013, ss. 4-7.

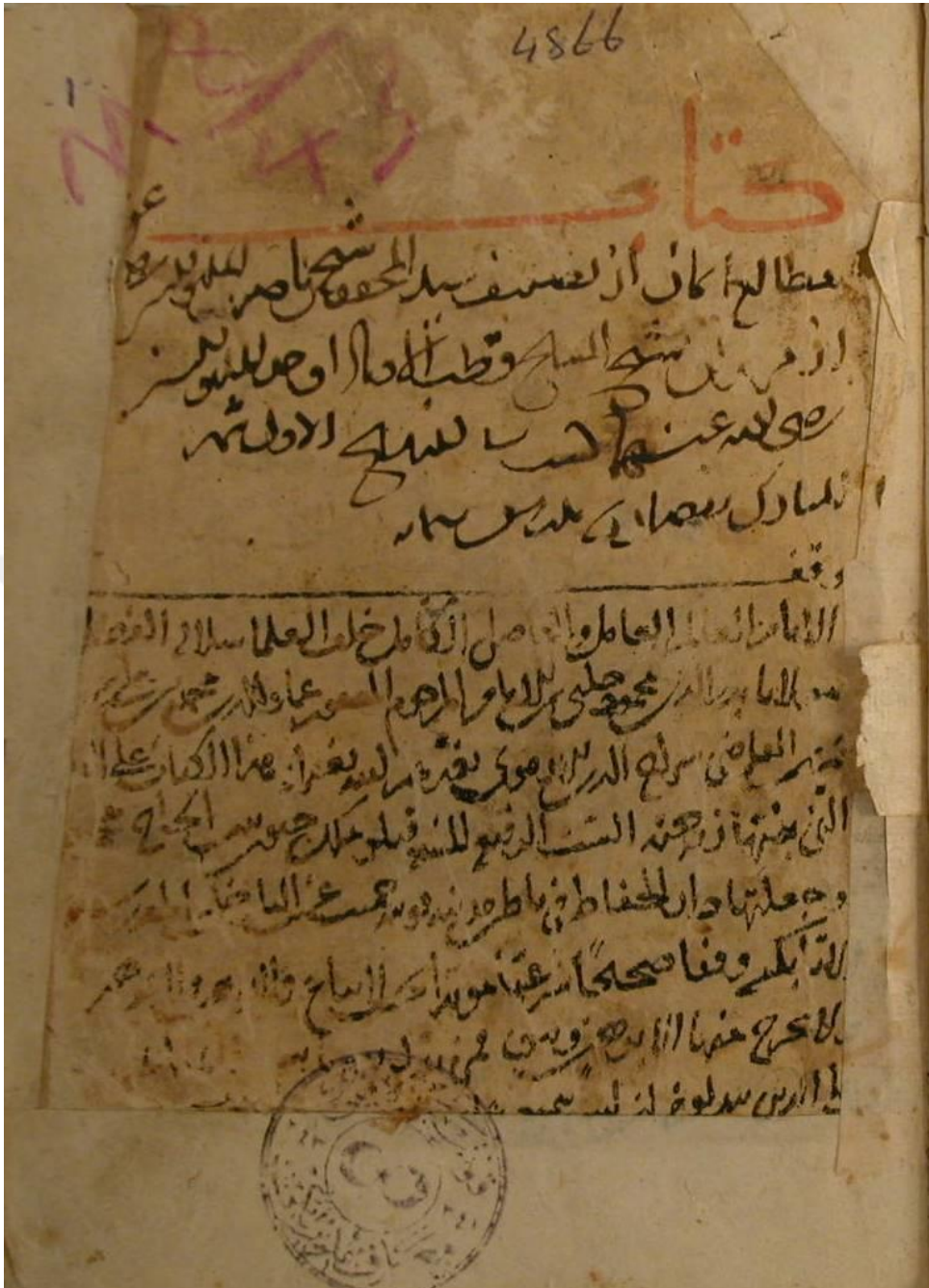
- , “Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama”, *Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri-Osmanlı Dönemi*, Kitap yay., İstanbul 2001, ss. 13-22.
- Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, C.1, İstanbul 1330/1914.
- Önge, M. Yılmaz, “Ahi Evran Zaviyesi”, *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1998, ss. 530-531.
- Öz, Tahsin, “Murad I. İle Emir Süleyman’a ait İki Vakfiye”, *Tarih Vesikaları*, S. 4, C. 1, İstanbul 1941, ss. 241-244.
- Pala, Ayhan, “Türk Kültür tarihinin Bir Kaynağı Olarak Burgazi Fütüvvetnamesi”, *Türk Kültürü ve hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 44, Ankara 2207, ss. 1-60.
- er-Radavî , Abdülganî Muhammed b. Alaüddin el-Hüseynî, *Fütüvvetname-I Tarikat*, haz. Osman Aydınlı, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2011.
- , *Fütüvvetname-I Kebir (Giriş, Metin, Tıpkıbasım)*, haz. Sadullah Gülten-Hacı Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.
- Râzî (Dâye), Necmeddin, *Mirsadü’l-İbad*, haz. Muhammed Emin Riyahi, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1387.
- Reisniya, Rahim, *Nihzetha-yı Armani-i Hem-peyvend ve Bedreddin*, Mebna yay., Tahran 1383.
- Rıhtım, Mehmet, “Azerbaycan Tasavvuf Tarihinde Ahilik ve Ahiler”, *2. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, ss. 629-645.
- Riyaz, Muhammed, *Ehval ve Asar ve Eş’ar-ı Mir Seyyid Ali Hemedani (Ba Şeş Risale ez Vey)*, Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, Tahran 1370.
- Rumlu, Hasan, *Ahsenü’t-Tevarih*, haz. Abdülhüseyn Nevayi, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1349.
- Sadeddin Hammuye, “Kalbu’l-Munkalib”, haz. Necib Mayil Herevî, *Maarif*, S. 14, Tahran 1367, ss. 88-120.
- Safa, Zebihullah, *Tarih-i Edebiyat der İran*, Firdevsi yay., Tahran 1378.
- Salih b. Cinah, *Kitabu’l-edeb ve’l-muruet*, haz. Seyyid Muhammed Damadi, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi, Tahran 1373.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- , “Esanaf Teşkilatı ve Fütüvvetnamelere Yönelik Eleştiriler (Nisabu’l-İntisab Örneğinde)”, *1. Uluslararası Ahilik kültürü ve kırşehir sempozyumu (Bildiriler)*, Kırşehir 2011, C. 2, ss. 947-961.
- Schubert, Gudrun, *el-Müraselat beyne Sadreddin el-Konevî ve Nasîreddin et-Tusî*, Franz Steiner yay., Beyrut 1995.
- Seccadî, Seyyid Sadık, “Şeyh Hasan Bulgarî ve Makamat-ı U”, *Ayine-i Miras*, Y. 4, S. 2-3, Tahran 1385, ss. 33-37.
- Sevgi, H. Ahmet, “Hüsameddin Çelebi”, *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 512.

- Seydi Reis, *Miratu'l-Memâlik*, haz. Ahmed Cevdet, Akdem matbaası, İstanbul 1313.
- Simnanî, Alaüddevele, *Divan-ı Kamil-i Eş'ar-ı Farsi ve Arabi*, haz. Abdurrefi Hakikat, Şirket-i Müellifan ve Müterciman-ı İran, Tahran 1364.
- Soykut, Refik, *Ahi Evran*, Ankara, 1976.
- Sultan Veled, Bahaüddin Muhammed Belhi, *Divan*, haz. Said Nefisi, Kitab-furuşi-i Rudeki, Tahran 1338.
- Sühreverdî, Şihabüddin Ömer, “Risaletü'l-Fütüvve”, *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İrañşünasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, ss. 89-102.
- , “Kitabu fi Fütüvve”, *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İrañşünasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, ss. 104-166.
- es-Sülemî, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed, *Tasavvufta Fütüvvet*, haz. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977.
- , *Civanmerdi ve Civanmerdan (Kitabu'l-Fütüvve)*, çev. Kâsım Ensarî, Hadis-i İmruz yay., Tahran 1385.
- Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadol'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998.
- Şahin, Bekir, “Ahi Natur”, *Ahilik Ansiklopedisi*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara 2014.
- Şahin, Haşim, “Selçuklular Döneminde Ahiler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2006, C.1, ss. 299-307.
- , “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefaiyye Tarikatı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 70, Ankara 2014, ss. 39-54.
- , “Karaca Ahmed”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 374-375.
- Şebankareî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmeu'l-Ensab*, haz. Mir Haşim Mühaddis, Emirkebir yay., Tahran 1381.
- Şefii-i Kedkeni, Muhammed Rıza, *Kalenderiye (Digerdisihayi Yek İdeoloji)*, İntişarat-ı Suhan, Tahran 1387.
- Şeker, Mehmet, *Türk-İslam medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin yeri*, İstanbul 2011.
- Şems, Muhammed Cevad, “Baharzî, Ebu'l-Mefahir Yahya b. Ahmed”, *Dairetü'l-Maarif-i Büzürg-i İslami*, C. 11, Tahran 1381, ss. 59-60.
- Şems-i Tebrizi, *Makalat*, haz. Muhammed Ali Muvahhid, Harezmi yay., Tahran 1385.
- Şeyhu'l-Hükemayi, İmadeddin, “Fihrist-i Esnad-ı Buk'a-yı Şeyh Safiyeddin Erdebili”, *Vakf Miras-ı Cavidan*, S. 33-34, Tahran 1380, ss. 175-192.
- Şirazi, Ebulkasım Cüneyd, *Şeddi'l-İzar fi Hattı'l-Avzar an Züvvari'l-Mezar*, haz. Muhammed Kazvini-Abbas İkbâl Aştıyanî, Çaphane-i Meclis, Tahran 1328.
- Şirvani, Seyyid Yahya, *Şifâü'l-Esrar*, haz. Mehmet Rıhtım, Sufi kitap, İstanbul 2012.
- Taberi, Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberi*, çev. Ebulkasım Payende, Esatir yay., Tahran 1375.

- Taeschner, Franz “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı), çev. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, Y. 1953-1954, S. 1-4, ss. 3-32.
- , “Guruh-ı Fütüvvet-i Kışverha-yı İslamî ve Nev-i Zuhur-ı Gunagun-ı Anha Mahsusen der İran ve Kışverha-yı Hemcivar”, *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat-ı Danişgah-ı Tahran*, S. 2, Y. 4, Tahran 1335, ss. 76-94.
- , “İslam’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi Ve Tarihi Ana Çizgileri”, *Bellekten*, TTK, Cilt : XXXVI, No: 142, Nisan, Ankara 1972, ss. 203-235.
- , “Halife-i Abbasi ve Ayin-i Fütüvvet”, çev. Muzaffer Bahtiyar, *Vahid*, S. 55, Tahran 1347, ss. 625-636.
- , “Tebrizli Ahicuk ve Bunun Ahmedi’nin İskendername’sindeki Yeri”, çev. Hüseyin Dağtekin, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2-3, Ankara 1964, ss. 285-290.
- Tarım, Cevat Hakkı, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir*, İstanbul 1948.
- Tarsusî, Ebu-Tahir, *Ebu-Müslimname*, haz. Hüseyin İsmaili, Katra ve Müin yay., Tahran 1380.
- Taşköprüzade, *eş-Şakâyık-ı Nu’maniyye fi Ülemai’d-Devleti’l-Osmaniyye*, Dare’l-Kitabü’l-Arabî, Beyrut 1975.
- Terbiyet, Muhammed Ali, *Danişmendân-ı Azerbaycan*, Kitabhane-i Firdevsi-i Tebriz, Tahran.
- Tetevi, Kadı Ahmed -Assaf Han Kazvini, *Tarih-i Elfi*, haz. Gulam Rıza Tabatabayi-i Mecd, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1382.
- Tevhid, Ahmed, “Ankara’da Ahiler Hükümeti”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S. 19, İstanbul 1329/1913, ss. 1200-1204.
- Tosun, Necdet, “Karaca Ahmed Hakkında Yeni Bir kaynak ve Meçhul Kalmış Bilgiler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu-Bildiriler*, haz. Coşkun Yılmaz, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2007, C. 2, ss. 323-328.
- Turan, Osman, “Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Bellekten*, C.XI, S. 43, Ankara 1947, ss. 415-445.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken yay., İstanbul 2013.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK yay., Ankara 1988.
- Tusî, Hacı Nasîreddin, *Ecvibetü’l-Mesaili’n-Nasîriyye (Müştemel ber 20 Risale)*, haz. Abdullah Nurânî, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsani, Tahran 1383.
- Unsuru’l-Meali Keykavus b. İskender, *Kabus-name*, haz. Gulamhüseyin Yusifi, İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1383.
- Übeyd-i Zakanî, Nizameddin Übeydullah, *Külliyat*, haz. Perviz Atabeki, Zevvar yay., Tahran 1383.
- Ünver, A. Sühey, “İlimler Tarihimizde Aydınoglu İsa Beyle Şahsına Ait mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında”, *Bellekten*, S. 95, Ankara 1960, ss. 447-455.
- Vahîd-i Kazvini, Mirza Muhammed Tahir, *Tarih-i Cihanara-yı Abbasi*, haz. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık, Pejuhişgah-ı Ulum-ı İnsani, Tahran 1383.

- Vâiz, Seyyid Asileddin Abdullah, *Maksadu'l-İkbalî Sultaniye ve Marsadu'l-Amalu'l-Hakaniye*, haz. Necib mayil Herevî, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1351.
- Valeh-i Kazvini-i İsfahani, Muhammed Yusuf, *Huld-i Berin*, haz. Mir Haşim Mühaddis, Mevkufat-ı Afşar yay., Tahran 1372.
- Vâsifî, Zenelabidin Mahmud, *Bedayiu'l-Vakayi*, haz. Aleksandr Beldrov, Bünyad-i Ferheng-i İran, Tahran 1349.
- Vilayet-name (Menâkıb-ı Hüınkar Hacı Bektaş-ı Veli)*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap kitabevi, İstanbul 1958.
- Widengren, Geo, *Feodalism der İran-ı Bastan*, çev. Huşeng Sadıkî, Kitab-ı Ame yay., Tahran 1391.
- , *Pejuheşi der Hırka-yı Dervişan ve Delk-ı Sufiyan*, çev. Bahar Muhtariyan, Ageh yay., Tahran 1393.
- el-Yafîf, Abdullah b. Esad, *Mir'atü'l-Canan ve İbretü'l-Yekzan*, haz. Halil el-Mansur, Daru'l-Kutubü'l-İlmiye, Beyrut 1997.
- Yakubi, Muhammed Tahir, *Şiyan-ı Bağdat, Vaziyet-i Siyasi ve İctimai ez Vurud-ı Selçukiyan ta Sukut-ı Abbasiyan*, Şiia-şinasi yay., Kum 1385.
- Yezdi, Şerefeddin Ali, *Zafername*, haz. Seyyid Said Mir Muhammed Sadık ve Abdülhüseyin Nevayî, Kitabhane-i Meclis, Tahran 1387.
- Yıldız, Harun “Hacı Bektaş Vilayetnamesi'nde Ahi Evran”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Makaleleri*, haz. M. Fatih Köksal, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, Kırşehir 2005, C. 2, ss. 1023-1042.
- Yiğit, İlker, “Ahiliğe Farklı Bir Bakış: XVI. Yüzyıl Türkiyesi'nde Ahi Adlı Yerleşmeler ve Zaviyeler”, *Ahiliğe Genç Bakışlar*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir 2012, ss. 21-43.
- Zakeri, Mohsen, *Sasanid Soldiers in Early Muslim Society*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995.
- Zekaveti Karagözlü, Alırıza, “Şairan-i Saluk der Edeb-i Arabî”, *Ayine-i Pejuhiş*, S. 25, Tahran 1373, ss. 33-39.
- Zerkub, Necmüddin, “Fütüvvetname”, *Resail-i Civanmerdan*, haz. Murtaza Sarraf, Encümen-i İransünasi-i Fransa ve Şirket-i İntişarat-ı Müin, Tahran 1370, ss. 167-218.
- Zerrinkub, Abdülhüseyin, *Custocu der Tasavvuf-ı İran*, Emirkebir yay., Tahran 1386.

Ek 1. Metâli-i İman

Konya Yusufâğa Kütüphanesi, No. 4866

کتاب المناجح السیفیة
 فی شرح معنی و تفسیر کلمات و عبارات و بیانه فی بیان
 آنکه در این کتاب در بیان معنی و تفسیر کلمات و عبارات
 آنکه در این کتاب در بیان معنی و تفسیر کلمات و عبارات
 آنکه در این کتاب در بیان معنی و تفسیر کلمات و عبارات

تالیف الشیخ الامام العالم العابد المحقق
 النور محمد بن سعید المشایخ والادب فیض الملوك
 ابو الحقائق محمد بن اسمعيل الخوي قدس الله وجهه
 وجعل في اعلى عليين درجه بفضلہ و کرمہ و سعادتہ العابد

یا سید یا سید
 یا سید یا سید

بسم الحزرة

ملك الاعاظم و المفخر و المكارم جامع الحاسر و الاطاف
 ذوالحسب الفکر منبع المعالي صابغ العز و الاقبال
 خواجه نامدار صفی الدین جمال الامم مطلق الملوك
 لزال الایساق الجلال ساکباصوب النوال مع جمیع الاعمال
 لیسین محمد الوالد عظم الله قدره و شرح العارف صلاه

Ek 2. El-Menâhicü'l-Seyfiyye

بصیرت

تبصرة

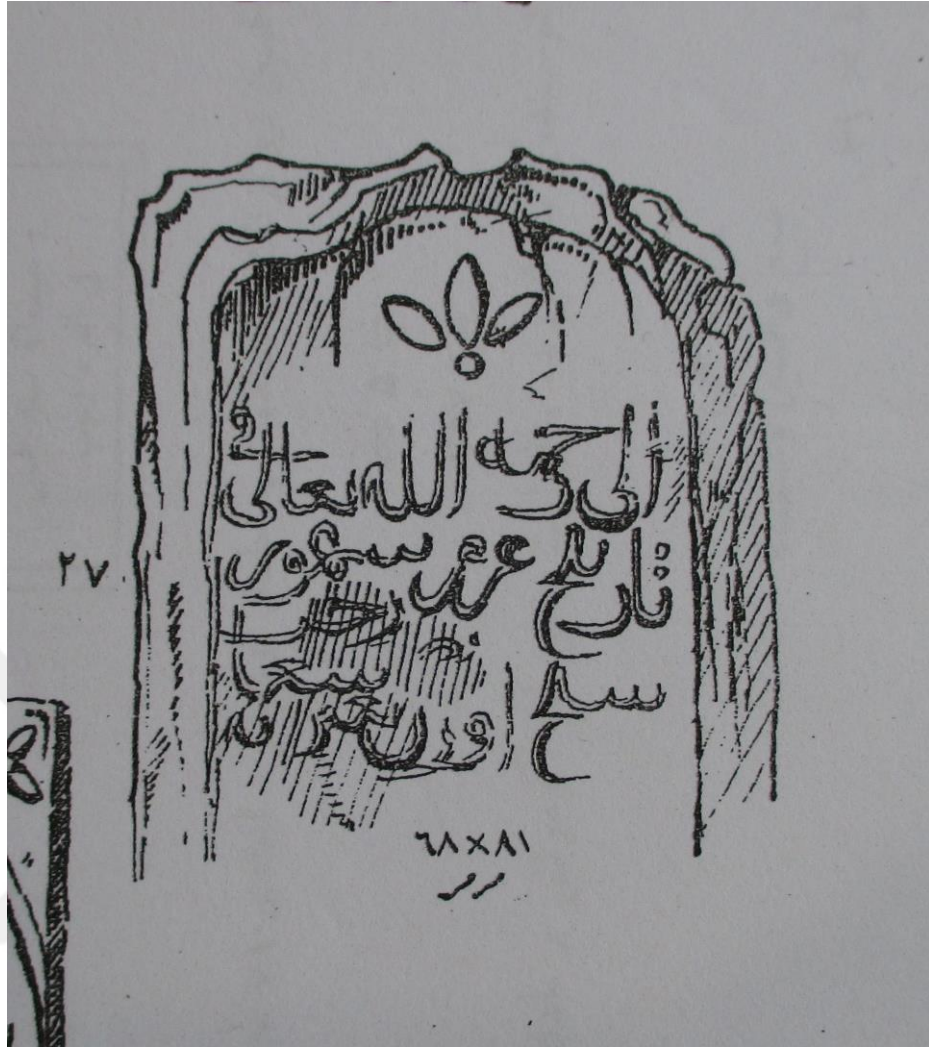
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَبِهِ نَسْتَعِينُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ

سزاواری بنای حضرت جلال احدیت است آن خدای و درود
 که نتیجہ مقدمات آفرینش ارواح جمله اوزان معرفت و سنت و مراد
 از ایجاد آسمان زمین و اوقات خزینه اسرار محبت او سنت استحقاق
 صلوات جناب مقدس محمدی است آن خواصه که اقطار مشرق و مغرب
 بیور رسالت او روشن گشت و از جای ملک لکون از عنین نسیم ولایت
 او گلشن شد و اسجباب تجلیات و زنه و آل او است که مصباح ظلمات
 ضلالت و مفاتیح خراز هدایت بودند تا بعد این کلمه چند است
 در اصول معارف و قواعد طور ولایت که از تنوع غیب جلوه داده است خرد
 و بلبل اسرح و کلمات پیداشده تا غار و طالب بر سبیل تذکره
 و استرشاد از مطالعه وضط آن نفعی بود و بدان واسطه این بیچاره
 بدعی صالح مردد دهند تا بگویند که برکن آن از ظلمات خودی بکلی
 خارج اند و بمنهای همت از بسند وَهُوَ الْوَسْوَلُ الْفَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
 نه شود جلایله و جمال طایر کتاب تبصرة المستدی و تذکره الملتی نام نهاده اند
 و حاصل آن تشتمل خواهد بود بر مقدمه و سه مصباح و خاتمه
 و الله المستعین و علیه التکلان اما در مقدمه باید دانستن که اساطین کسب

اصحاب و
تذکره الملتی

الى رحمة الله تعالى فى

تاريخ رجب شهر

شيخ اورن اربعين و سبعمائه

Ek 5. Mübarek Galib'in Ankara mezarlıklarında tespit ettiği Şeyh Evren mezar kitâbesi (Yıl.

74...)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 21/07/2017

Tez Başlığı: 13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve İdeoloji

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 167 sayfalık kısmına ilişkin, 21/07/2017 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Alireza Moghaddam
Öğrenci No: N11149566
Anabilim Dalı: TARİH
Programı: TARİH
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

21/07/2017

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 21/07/2017

Tez Başlığı / Konusu: 13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve
İdeoloji

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: ALİREZA
Öğrenci No: MOGHADDAM
Anabilim Dalı: TARİH
Programı: TARİH
Statüsü: Y.Lisans X Doktora Bütünleşik Dr.

21/07/2017

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

M.P.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 21/07/2017

Thesis Title / Topic: Akhism in Anatolia in the 13th-15th centuries: Institutionalization, Social Structure and Ideology

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

21/07/2017

Name Surname: ALIREZA

Student No: MOGHADDAM

Department: HISTORY

Program: HISTORY

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved

Prof. Dr. Mehmet ÖZ